

ISSN 2524-0986

 **iScience**[®]

ACTUAL SCIENTIFIC RESEARCH IN THE MODERN WORLD

INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

Issue 2(106)

**Pereiaslav
2024**



ACTUAL SCIENTIFIC RESEARCH IN THE MODERN WORLD

ISSUE 2(106)

February 2024

INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

Publishing schedule: 12 times/year (monthly)

Published since June 2015

Included in scientometric databases:

Google Scholar <https://scholar.google.com.ua/citations?user=JP57y1kAAAAJ&hl=uk>

Бібліометрика української науки

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals

Index Copernicus

<http://journals.indexcopernicus.com/+++,p24785301,3.html>

Pereiaslav

UDC 001.891(100) «20»

BBK 72.4

A43

Editorial board:

O. Bazaluk	Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine)
I. Dobroskok	Doctor of Pedagogic Sciences, Professor (Ukraine)
S. Kabakbayev	Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor (Kazakhstan)
G. Musabekova	Doctor of Pedagogic Sciences, Professor (Kazakhstan)
I. Smyrnov	Doctor of Geographic Sciences, Professor (Ukraine)
O. Isak	Doctor of Sociological Sciences (Moldova)
Lyu Bincyа	Doctor of Art Criticism (CPR)
V. Tamulet	Doctor of Historical Sciences (Moldova)
S. Brynza	Doctor of Juridical Sciences, Professor (Moldova)
A. Tykhon	Doctor of Medical Sciences (Moldova)
A. Goriashenko	Doctor of Pedagogic Sciences (Moldova)
G. Alieve-Kengerli	Doctor of Philological Sciences, Professor (Azerbaijan)
A. Aidosov	Doctor of Technical Sciences, Professor (Kazakhstan)
T. Lozova	Doctor of Technical Sciences, Professor (Ukraine)
O. Sydorenko	Doctor of Technical Sciences, Professor (Ukraine)
A. Egiazarian	Doctor of Pedagogic Sciences, Professor (Armenia)
Z. Aliev	Doctor of Agricultural Sciences, Professor (Azerbaijan)
K. Partoev	Doctor of Agricultural Sciences, Professor (Tajikistan)
L. Tsibulko	Doctor of Pedagogic Sciences, Professor (Ukraine)
M. Baimukhamedov	Doctor of Technical Sciences, Professor (Kazakhstan)
M. Musabayeva	Doctor of Geographic Science, Professor (Kazakhstan)
Z. Kabylbekova	Doctor of Pedagogic Sciences, Professor (Kazakhstan)
Z. Hakimov	Doctor, Professor, Tashkent state university of economics (Uzbekistan)
F. Kasimova	Doctor, Professor of the Department of Industrial Economics and Management, Tashkent Institute of Chemical Technology (Uzbekistan)
M. Umarchodjaeva	Doctor, Department of Corporate governance, Tashkent state university of economics (Uzbekistan)
T. Abdurakhmonov	Doctor, Professor, Tashkent state university of economics (Uzbekistan)
T. Sadullaev	Doctor, vice-dean of faculty, Tashkent state university of economics (Uzbekistan)
D. Meylieva	Doctor, Department of Business Management and Logistics, Tashkent state university of economics (Uzbekistan)
N. Kheladze	Candidate of Chemical Sciences (Georgia)
J. Talaspayeva	Candidate of Philological Sciences, Professor (Kazakhstan)
B. Chernov	Candidate of Pedagogic Sciences, Professor (Ukraine)
V. Amrakhov	Candidate of Economic Sciences, docent (Azerbaijan)
K. Mkrtchian	Candidate of Technical Sciences, docent (Armenia)
V. Stati	Candidate of Juridical Sciences, docent (Moldova)
K. Bugaevskiyi	Candidate of Medical Sciences, docent (Ukraine)
G. Tsybulko	Candidate of Pedagogic Sciences, docent (Ukraine)
N. Iaronova	Candidate of Technical Sciences (Uzbekistan)

Actual scientific research in the modern world // Journal. - Pereiaslav, 2024. - Issue 2(106) – 241 p.

Language: українська, русский, english, қазақша, o'zbek, limba română.

UDC 001.891(100) «20»

BBK 72.4

A43

TABLE OF CONTENTS

SECTION: ECOLOGY

Жаббаева М.У., Уразабева С. Е., Аскарлова А.Ж., Кубинская А.Д. (Кокшетау, Казахстан)	
ОСОБО ОХРАНЯЕМЫЕ ПРИРОДНЫЕ ТЕРРИТОРИИ КАК ИНСТРУМЕНТАРИЙ ПРАКТИКИ СОХРАНЕНИЯ БИОЛОГИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ И ПОДДЕРЖАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ	7
Мірошниченко Олена, Кручина Вікторія, Валерія Клеєвська, Осадча Альона (Харків, Україна)	
РОЗРАХУНОК НЕОРГАНІЗОВАНИХ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	12

SECTION: MEDICAL SCIENCE

Болатбек Айдана Базарбекқызы, Әріпбек Алтынбек Мейірбекұлы, Касым Салтанат Хамитовна (Қарағанды, Қазақстан)	
ПРИНЦИПЫ РАННЕЙ ДИАГНОСТИКИ ЗЛОКАЧЕСТВЕННЫХ НОВООБРАЗОВАНИЙ ЛОР-ОРГАНОВ	18
Борамбаева Кундыз Сериковна, Қуантаева Айнұр Серікқызы, Сапаралиева Динора Нурбек қызы (Қарағанды, Қазақстан)	
РОЛЬ ВПЧ В РАЗВИТИИ РАКА ШЕЙКИ МАТКИ	24
Бугаевский Константин Анатольевич (Новая Каховка, Украина)	
АНАТОМИЯ ОРГАНА СЛУХА ЧЕЛОВЕКА В ОТРАЖЕНИИ ФАЛЕРИСТИКИ – НА ТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАЧКАХ И БРОШАХ	28
Бугаевский Константин Анатольевич (Новая Каховка, Украина)	
АНАТОМИЯ МЫШЦ ГОЛОВЫ, ЛИЦА И ШЕИ ЧЕЛОВЕКА, В ОТРАЖЕНИИ ФАЛЕРИСТИКИ, НА ТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАЧКАХ	38
Мусаханова Акмарал Калмаханбетовна, Баймуханов Санжар Олжасович, Нарманова Орынгуль Жаксыбаевна, Байбусинова Асель Жанартасовна (Семей, Казахстан)	
ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЕСТРА ПАЦИЕНТОВ С РЕДКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ В МИРЕ.....	53
Мұратбекқызы Жанерке, Дубицкий Андрей Андреевич (Астана, Казахстан)	
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОКАЗАНИЯ ПОМОЩИ ПАЦИЕНТАМ С ЭНДОКРИННОЙ ПАТОЛОГИЕЙ	56

SECTION: PEDAGOGY

Ospanova D.A., Abdrakhman K.E. (Astana, Kazakhstan)	
THE MEANING OF OBJECTS AND AESTHETIC SUBJECTS IN THE FORMATION OF PERSONALITY IN SOCIETY	65

Sebdaiyrova Aigerim, Sadykova Zhanat Yessenzhanovna (Almaty, Kazakhstan) MULTICULTURALISM AND TEACHER TRAININGS: STRATEGIES FOR PROMOTING CULTURAL UNDERSTANDING.....	70
Ельжанова Раушан Нуржановқызы, Абайқызы Зере (Түркістан, Қазақстан) МУЗЫКА САБАҒЫНДА ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРЫТТЫРУ	77
Жумадиллаев Бокенбай Наширович, Арипбаева Диана (Туркестан, Қазақстан) МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ	85
Кулдибаева А.Ш. (Алматы, Қазақстан) ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚЫТУ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ	89
Манвелян Наира Араевна (Ереван, Армения) ОСОБЕННОСТИ, ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ХИМИИ.....	94
Г.Т. Мұсабекова, Б.Ә. Жолдасбекова, М.С. Кенжеев (Шымкент, Қазақстан) БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	102
Телбаева Ляззат Жамалхановна, Алишер Жансулу (Түркістан, Қазақстан) ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖОҒАРЫ МЕКТЕП - ӘЛЕМДІК БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕ.....	112
Телбаева Ляззат Жамалхановна, Алишер Жансулу (Түркістан, Қазақстан) БӘСЕКЕГЕ ҚАБИ ЛЕТТІ, ҚҰЗИ РЕТТІ ЖАҢА ӘЛЕМДЕГІ МАМАН МҰҒАЛІМ	120
Тойлыбаева Қымбат Ғабитқызы (Талдықорған, Қазақстан) ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДА ПІКІРТАЛАСТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	130
Умбетулла Аида, Мусабекова Г.Т. (Шымкент, Қазақстан) ЭФФЕКТИВНЫЕ ПРИЕМЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	136

SECTION: PSYCHOLOGY SCIENCE

Akeshova N.M. (Turkistan, Kazakhstan) INVESTIGATING THE EFFECTIVENESS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ACTIVITIES ON EVOLVING SPEAKING SKILLS	141
---	-----

SECTION: INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Dzhamalova S.A. (Turkistan, Kazakhstan) EFFECTIVENESS OF MOBILE ASSISTED LANGUAGE LEARNING (MALL) ON ADVANCING LISTENING ACTIVITIES	150
--	-----

Utegulova Gulzat Zholdybekovna, Nurmanova Aigul Omarovna (Turkistan, Kazakhstan) THE FUNCTION OF GRAMMARLY IN EVALUATING WRITING IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE (EFL).....	161
Шыңғыс Әлішер Шыңғысұлы, Байганова Алтынзер Мынтургановна (Қызылорда, Қазақстан) «РОБОТОТЕХНИКА» БӨЛІМІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН РЕСУРСТАР МЕН ПРОГРАММАЛЫҚ ЖАБДЫҚТАР.....	167

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

Kurmangazin B.A. (Aktobe, Kazakhstan) SMART WATER METERS AND THEIR ADVANTAGES	172
Зінченко Ганна Валеріївна, Кушнарьова Галина Олександрівна (Одеса, Україна) ПРОЄКТУВАННЯ ЗБІРНО-МОНОЛІТНИХ БАЛКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	177
Куканов Нурберген Аскарулы, Исахан Жәнібек Омарұлы, Мұрат Акбота Русланқызы, Әли Дәулет Төреғалиұлы, Сериқжанов Гадиль Болтабаевич (Алматы, Қазақстан) ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ДИНАМИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА ПОЕЗДОВ.....	182

SECTION: PHYSICAL CULTURE

Абишев А. Р., Азербайжан Е.Н. (Алматы, Қазақстан), Испулова Р.Н., Батыргали А.М. (Орал, Қазақстан), Калдыбаева А.А. (Атырау, Қазақстан) ДИНАМИКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕВОЧЕК КОРЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТОМ (ОБХВАТНЫЕ РАЗМЕРЫ ТЕЛА)	186
Ажибаева Салима Джолдасовна, Бозтаева Салтанат Женисовна, Сағындыков Жомарт Бериккалиевич, Жақып Куаныш Кайсарулы, Сержанулы Биржан (Алматы, Қазақстан) СОВРЕМЕННЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВУЗЕ.....	193
Ажибаева Салима Джолдасовна, Кокебаева Рысгуль Саябековна, Атагулова Гулназ Жайлаубаевна, Раймахунова Оразхан Токаевна (Алматы, Қазақстан) СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	200
Ажибаева Салима, Атагулова Гулназ, Телахынов Еркін, Ахметжанова Нағима, Кельмурзанов Азамат (Алматы, Қазақстан) ДИНАМИКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МАЛЬЧИКОВ КОРЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТОМ (ОБХВАТНЫЕ РАЗМЕРЫ ТЕЛА)	205

Оразов Шахмардан, Мурат Айжан, Ашимханов Галымжан, Амренова Гульнара (Алматы, Казахстан), Омаров Нурлан (с. Колбай, Жетысуйская область, Казахстан) СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МАЛЬЧИКОВ, ЗАНИМАЮЩИЕСЯ И НЕ ЗАНИМАЮЩИЕСЯ СПОРТОМ (ТОТАЛЬНЫЕ РАЗМЕРЫ ТЕЛА)	211
Прус Надія Михайлівна, Ускова Світлана Михайлівна (Київ, Україна) ЕФЕКТИВНІСТЬ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПІДВИЩЕННІ РІВНЯ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ	218

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Abdikali Yelzhas (Almaty, Kazakhstan), Taskaraeva K.A. (Shymkent, Kazakhstan) ADVANCEMENTS IN SPEECH SYNTHESIS FOR THE KAZAKH LANGUAGE: METHODOLOGICAL APPROACHES, TECHNOLOGICAL INNOVATIONS, AND PRACTICAL APPLICATIONS	222
Keishilova S.M., Arystanbekova B.A. (Almaty, Kazakhstan) LEARNING A LANGUAGE BASED ON COMMUNICATIVE TASKS	229
Сарбасова Айгул Елтаевна, Иржанов Аян Жұмабекұлы (Ақтөбе, Қазақстан) АБАЙДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНІҢ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	236

SECTION: ECOLOGY

УДК 502

**Жабаева М.У., Уразабева С. Е., Аскарова А.Ж., Кубинская А.Д.
Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова
(Кокшетау, Казахстан)**

**ОСОБО ОХРАНЯЕМЫЕ ПРИРОДНЫЕ ТЕРРИТОРИИ КАК ИНСТРУМЕНТАРИЙ
ПРАКТИКИ СОХРАНЕНИЯ БИОЛОГИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ И ПОДДЕРЖАНИЯ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН
И В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ**

Аннотация. Задача обеспечения экологической безопасности решается осуществлением широкого комплекса научно-технических, технологических, организационных и правовых мероприятий, направленных на минимизацию опасного антропогенного изменения окружающей человека природной среды, предупреждение рисков экологических чрезвычайных ситуаций, нивелирование и устранение угроз ухудшения природных условий среды жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: особо охраняемые природные территории, экологическая безопасность, экологические проблемы, биоразнообразие, заповедные территории, природные парки

В настоящее время в целом в мире более 10 % площади суши занимают пространства, относящиеся к тем или иным особо охраняемым природным территориям [1]. Как своим статусом, так и реализуемыми в их пределах системами природоохранных мер – даже при формально аналогичном статусе в отдельных странах они, однако, нередко различаются. При этом обнаруживается, что в целом в странах, которые принято относить к развивающимся, доля природоохранных территорий в их общей площади составляет свыше 17 %, а в экономически развитых – лишь немногим более 3 %.

Анализ показывает, что и Республике Казахстан, и в Республике Беларусь особо охраняемым природным территориям придаётся важное государственное значение. Как в одном, так и в другом государстве создание и функционирование таких территорий рассматривается в качестве важнейшего инструментария сохранения биологического разнообразия как элемента системы обеспечения экологической безопасности. При этом, как указано выше, в Республике Беларусь экологическая безопасность провозглашена составной частью национальной безопасности государства.

Собранные нами некоторые сводные данные об особо охраняемых природных территориях в сопоставляемых странах – Республике Казахстан и Республике Беларусь, приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Количество и площади особо охраняемых природных территорий (ООПТ) в Республике Казахстан и в Республике Беларусь

Хар-ра	Республика Казахстан	Республика Беларусь
Общая площадь территории, тыс. км ²	2700,0	207,6
Количество заповедников	10	2
Общая площадь заповедников, тыс. км ²	16,0	3,4
Количество национальных парков	13	4
Общая площадь национальных парков, тыс. км ²	27,2	5,0
Количество заказников	50	379
Общая площадь ООПТ, тыс. км ²	221,4	18,6
Доля ООПТ в общей площади страны, %	8,2	8,7

На основании приведенных данных, по нашему мнению, в целом можно считать, что сегодня и в Казахстане, и в Республике Беларусь охраняемые природные территории составляют приблизительно одинаковую часть площади территории каждой из стран. Однако в разрезе отдельных типов охраняемых природных территорий ситуация различается. Расчёты показывают, что в Казахстане доля территорий природных заповедников в суммарной площади всех охраняемых природных территорий составляет только 7,2 %, а природных национальных парков – всего 12,3 %. Тогда как в Республике Беларусь заповедников и национальных парков хотя и не много, однако доля заповедников в общей площади охраняемых природных территорий страны 18,3 %, а национальных парков – 26,9 %.

Таким образом, оказывается, что в Республике Беларусь относительно большую чем в Казахстане часть особо охраняемых природных пространств составляют особо охраняемые природные территорий с более жёстким охранным режимом – заповедники и национальные парки. Хотя абсолютное количество таких объектов – заповедников и национальных парков, в стране всего 6. Это не только в абсолютном значении намного меньше, чем количество природоохраняемых объектов с аналогичным статусом в Казахстане, но и составляет гораздо меньшую, чем в Казахстане часть от общего количества единиц всех имеющихся особо охраняемых природных территорий – самого разного их типа.

Оказывается также, что в Казахстане значительно меньше, чем в Республике Беларусь, заказников. Но при этом природные заказники Казахстана в сравнении с белорусскими в своём большинстве гораздо большие по площади – как суммарной, так и каждого из заказника в среднем.

Различием ситуации с особо охраняемыми природными территориями в сопоставляемых странах, как мы выяснили, является также то, что, согласно законодательству Республики Казахстан, все создаваемые в Казахстане природные заказники имеют республиканский статус. Тогда как в Республике Беларусь, в соответствии с белорусским национальным законодательством, могут создаваться, создаются и функционируют не только республиканские, но также и заказники местного значения. Они создаются решениями территориальных – областных либо районных органов власти и управления. Практика показывает, что в своём большинстве местные

заказники меньше по занимаемой каждым из них площади, чем республиканские. Но таких заказников в стране сегодня значительно больше, чем республиканских. Как больше сегодня в Республике Беларусь и памятников природы местного значения – 605, тогда как памятников природы республиканского значения только 362 [2].

Согласно литературным данным, в качестве так называемого мирового стандарта принято считать величину в 10-12 % территории особо охраняемых природных территорий в общей площади страны [3]. Хотя, по нашему мнению, это можно считать, скорее, величиной усреднённой.

Однако, тем не менее, если ориентироваться на эту величину, то оказывается, что и в Республике Казахстан, и в Республике Беларусь на сегодня доля территорий с тем или иным природоохранным статусом в площади страны на несколько процентных пунктов ниже этого показателя. Практика, однако, показывает, что в обеих сопоставляемых странах сеть особо охраняемых природных территорий развивается. При этом обращает на себя внимание то, что в Казахстане сеть природных заповедников заметно расширилась с обретением страной суверенитета. При этом на протяжении ряда последних десятилетий также увеличились и площади некоторых из ранее созданных и уже давно существовавших в Казахстане заповедников. Как уже отмечено выше, в ближайшее время в стране намечается создание ещё нескольких новых природных заповедников.

В Республике Беларусь, согласно такому документу как «Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь до 2020 г.» (ныне этот документ обновлён и действует его более новая редакция, ориентированная на развитие страны на период до 2030 г.), целесообразная для страны доля особо охраняемых природных территорий в общей площади страны оценивается в 8-12 %. [4]. При этом какие-либо новые объекты со статусом заповедника или национального парка в стране, с обретением ею суверенитета пока не создавались. Но в середине 90-х годов, как уже было указано, у одной из такого рода особо охраняемых природных территорий был изменён статус: существовавший до этого времени Полесский государственный ландшафтно-гидрологический заповедник был преобразован в национальный парк «Припятский». При этом, однако, площадь территории с природоохранным режимом с преобразованием бывшего заповедника в национальный парк расширилась – особо охраняемых пространств стало несколько больше. Указанное выше (см. раздел. 2.3) недавнее значительное увеличение площади республиканского заказника «Ольманские болота» являет пример расширения в целом в настоящее время в пределах территории страны площади территорий с природоохранным статусом.

По нашему мнению, к настоящему времени и в Казахстане, и в Республике Беларусь созданные и функционирующие особо охраняемые природные территории, в целом, охватывают все характерные для каждой из стран экосистемы и ландшафтные комплексы. При этом, как нам представляется, более кардинально и качественно в Республике Беларусь решена специфическая проблема радиационно неблагоприятных земель – созданием Полесского радиационно-экологического заповедника. Опыт чего в некоторых аспектах, возможно, может быть полезным для Казахстана, где, как известно, существует проблема радиационно загрязнённых пространств бывшего

Семипалатинского полигона. Радиационная безопасность, это не что иное как составная часть экологической безопасности [5]. При этом в практике Республики Беларусь в функционировании Полесского радиационно-экологического заповедника обнаруживается комплексность решения задач обеспечения радиационной безопасности и сохранения и преумножения биологического разнообразия.

Однако оптимальная система особо охраняемых природных территорий, как указано ранее (см. разд. 1.2), предполагает их взаимосвязь в единой экологической сети. В которой заповедники и национальные парки, которые можно рассматривать как заповедные ядра, соединяются между собой не только некоторыми как бы промежуточными территориями с менее строгим режимом охраны, но также экологическими коридорами, лесными массивами, водоохранными зонами и лесополосами. В этом отношении, по нашему мнению, в Республике Беларусь уже к настоящему времени можно говорить об относительно состоявшемся формировании общегосударственной экологической сети.

Вопросом, требующим, по нашему мнению, отдельного специального анализа применительно к практике двух стран, является финансовое обеспечение особо охраняемых природных территорий, экономическое обоснование и экономическая оценка практики их выделения и их функционирования. Здесь, по нашему мнению, есть предпосылки считать, что в Республике Беларусь к экономическим аспектам создания и функционирования особо охраняемых природных территорий относятся несколько более рачительно чем в Казахстане. Примером чего, в частности, возможно можно рассматривать состоявшееся в 1996 г. преобразование бывшего ранее Полесского ландшафтно-гидрологического заповедника в национальный парк «Припятский» (см. разд. 2.3). Однако в то же время, по нашему мнению, экономический подход в практике сохранения биологического разнообразия не должен главенствовать и доминировать. Обращает на себя внимание также то, что немаловажной особенностью экономических обстоятельств функционирования и развития сети особо охраняемых природных территорий в Казахстане сегодня является более широкая, чем в Республике Беларусь практика приватизации земель.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Охраняемые природные территории мира [Электронный ресурс] // Мультиурок. URL: <https://multiurok.ru/blog/okhraniaemye-prirodnnye-territorii-mira.html> (дата обращения 14.03.2021).
2. Биологическое и ландшафтное разнообразие / Министерство природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь: официальный сайт [Электронный ресурс]. URL: <http://minpriroda.gov.by/ru/biolog-landsh-raznoobr-ru/> (дата обращения 14.03.2021).
3. В Казахстане особо охраняемые природные территории занимают 8,2 % территории [Электронный ресурс] // Новости Казахстана. URL: <https://www.zakon.kz/164330-v-kazakhstane-osobo-okhranjaemye.html> (дата обращения 14.03.2021).

4. Долгосрочная стратегия развития Казахстана «Казахстан-2030» [Электронный ресурс]. URL: https://nnch.kz/docs/strategy_2030_ru.pdf (дата обращения 14.03.2021).
5. Концепция национальной безопасности Республики Беларусь: утв. Указом Президента Респ. Беларусь № 575 от 9 ноября 2010 г. [Электронный ресурс] / Национальный правовой интернет-портал. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=P31000575> (дата обращения 14.03.2021).

УДК 332.2

Мірошниченко Олена, Кручина Вікторія, к.т.н.,
Валерія Клеєвська,
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»,
Осадча Альона
Державна екологічна інспекція у Харківській області
(Харків, Україна)

РОЗРАХУНОК НЕОРГАНІЗОВАНИХ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Розглянуто методику оцінки екологічної шкоди і збитків, завданих неорганізованими викидами забруднювальних речовин в атмосферне повітря внаслідок збройної агресії. Проведено розрахунки на прикладі пожежі на території нафтобази.

Ключові слова: атмосферне повітря, забруднювальні речовини, неорганізований викид, визначення екологічної шкоди.

Olena Miroshnychenko, Viktoriya Kruchyna, Valeriia Kleievska,
National Aerospace University «KhAI»,
Alona Osadcha
State Environmental Inspection of Kharkiv region
(Kharkiv, Ukraine)

CALCULATION OF UNORGANIZED EMISSIONS OF POLLUTANTS INTO THE ATMOSPHERIC AIR AS A RESULT OF ARMED AGRESSION

Abstract. The methodology of assessing environmental damage and losses caused by unorganized emission of pollutants into the atmosphere as a result of armed aggression is considered. Calculation were made on the example of a fire on the territory of an oil deport.

Keywords: atmospheric air, pollutants, unorganized emission, determination of environmental damage.

Атмосферне повітря є життєво необхідним ресурсом майже для всіх живих істот на Землі, зокрема, людини. Постійність складу атмосфери забезпечує нормальні умови існування на нашій планеті. Хоча частка забруднювальних речовин (за відсотками по об'єму) є малою порівняно з основними газами, наявність таких речовин і підвищена їх концентрація негативно впливають на стан здоров'я людини, а також на довкілля загалом. В мирний час джерелами забруднення атмосфери були викиди підприємств та транспортних засобів. Зараз, під час бойових дій, вибухи, пожежі та різноманітні аварії суттєво змінюють склад атмосферного повітря не лише на локальному, а й на глобальному рівнях. Тому виявлення і оцінка шкоди, завданої забрудненням атмосферного повітря в результаті збройної агресії стає нагальним завданням.

В Законі України «Про охорону атмосферного повітря» [1] надано такі визначення.

Атмосферне повітря – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, яка являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень.

Забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

Метою проведення нормування в галузі охорони атмосферного повітря є встановлення комплексу обов'язкових норм, правил і вимог до охорони атмосферного повітря від забруднення та забезпечення екологічної безпеки [1].

Нормування в галузі охорони атмосферного повітря, зокрема, спрямоване на:

- забезпечення безпечного навколишнього природного середовища та запобігання екологічним катастрофам;
- забезпечення безпеки господарських об'єктів і запобігання виникненню аварій та техногенних катастроф.

Здійснення контролю за обсягом і складом забруднювальних речовин, що викидаються в атмосферне повітря організованими і неорганізованими стаціонарними джерелами викидів, є обов'язком суб'єктів господарювання [1].

У вказаному законі не передбачено більшість ситуацій, що спричинюють забруднення атмосферного повітря внаслідок збройної агресії.

Під час воєнного стану було прийнято спеціальну Методику розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/ або під час дії воєнного стану та визначення розміру завданої шкоди, затверджену наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 175 від 13.04.2022 року (Методика № 175) [2].

Небезпечними подіями, внаслідок реалізації яких може виникнути забруднення атмосферного повітря, є:

- лісові пожежі, пожежі в будівлях, на складах, нафтоховищах тощо;
- викиди через виливи і подальше випаровування та внаслідок розгерметизації ємностей.

Оцінка шкоди проводиться інспекторами Державної екологічної інспекції України за відомими їм фактами, які були виявлені під час огляду місць подій, отримані шляхом дистанційного зондування Землі, або відомостей з інших джерел (наприклад, за тегом у соціальних мережах), оперативних повідомлень від фізичних та юридичних осіб.

Для фіксації шкоди навколишньому природному середовищу від забруднення повітря необхідно зібрати таку інформацію:

- фото- та/ або відеодокази небезпечної події та забруднення атмосферного повітря, спричиненого цією подією;
- дату і час фіксації завданої шкоди;
- за можливості, відомості, які потрібні для проведення розрахунку збитків (табл. 1)

Таблиця 1. Інформація, необхідна для визначення шкоди, заподіяної внаслідок забруднення атмосферного повітря

Причина забруднення повітря	Речовини, що забруднюють повітря	Які відомості потрібні для розрахунку збитків
Вибухи	Пил та інші тверді речовини (сажа тощо), свинець та інші важкі метали та їх сполуки, оксиди азоту	Тип боєприпасів, їх маса
Горіння матеріалів, сировини, продукції, наприклад, на нафтобазах	Оксиди азоту, оксиди сірки, оксид вуглецю (чадний газ), діоксид вуглецю (вуглекислий газ), сажа, бенз(а)сирен, інші	Маса матеріалу, сировини, продукції, що згоріла (за документами). Наприклад, маса бензину, що зберігалася у резервуарі на момент його обстрілу (вибуху). Площа, охоплена пожежею.
Лісові пожежі (горіння деревини, іншої рослинної маси)	Пил, оксид вуглецю (чадний газ), діоксид вуглецю (вуглекислий газ), оксиди азоту тощо	Площа пожежі (у гектарах)

Для ідентифікації речовин, які горять, або речовин, які забруднюють атмосферне повітря, спеціалісти можуть виїхати на місце події, провести експертизу, виконати вимірювання, зібрати зразки для досліджень. Якщо не можливо це зробити, спеціалісти з використанням довідкової інформації складають перелік речовин, що виділися у повітря, розраховують їхні кількості.

Розрахунок заподіяної шкоди, спричиненої забрудненням повітря, проводять в два етапи:

- по-перше, визначають кількість забруднювальних речовин, що потрапили до атмосфери;

- по-друге, виконують підрахунок розміру шкоди у грошовому еквіваленті з урахуванням шкідливості кожної із забруднювальних речовин.

В роботі виконано розрахунок збитку, заподіяного внаслідок неорганізованого викиду в атмосферне повітря забруднювальних речовин під час пожежі на території нафтобази на площі 1500 м², тривалість події 25 годин 15 хвилин. Розрахунок виконується за методикою № 175 [2].

Відповідно до пункту 2 розділу 3 Методики, розмір шкоди розраховується за формулою

$$P_{ш} = M_i \text{ викид} \times C_n \times K_{неб} \times K_v \times K_{мп} \times K_{пп}, \quad (1)$$

де $P_{ш}$ - розмір шкоди, грн;

$M_{\text{викид}}$ - маса неорганізованого викиду забруднювальної речовини або суміші таких речовин в атмосферне повітря, внаслідок надзвичайних ситуацій та/ або під час дії воєнного стану, т;

C_n - ставка податку за неорганізовані викиди забруднювальних речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря відповідно до ст. 243 Податкового кодексу України, грн/т;

$K_{неб}$ – показник класу небезпеки забруднювальних речовин або суміші таких речовин, визначається згідно з додатком 3 до Методики;

K_b – коефіцієнт впливу на довкілля залежно від тривалості події, визначається згідно з додатком 4 до Методики (в разі тривалості події 25 год. 15 хвилин, тобто більше 24 годин, $K_b = 6$);

$K_{мп}$ – коефіцієнт, що залежить від масштабу подій, визначається згідно з додатком 5 до Методики (у разі площі пожежі розміром 1500 м², тобто масштаб події до 50 га, $K_{мп} = 1,2$);

$K_{пн}$ – коефіцієнт, що залежить від характеру походження подій, визначається згідно з додатком 6 до Методики ($K_{пн} = 10$ у разі характеру події – воєнний стан).

Відповідно до пункту 2 розділу 2 Методики, у разі відсутності інформації про масу згорілої речовини, розрахунок маси неорганізованого викиду для кожної забруднювальної речовини або суміші таких речовин ($M_{\text{викид}}$) в атмосферне повітря від джерела викиду, здійснюються за формулою 2 Методики:

$$M_i \text{ викид} = q_i \times \rho_0 \times S, \quad (2)$$

де i – забруднювальна речовина або суміш таких речовин;

q_i – питомий показник викиду забруднювальної речовини або суміші таких речовин, визначається згідно з додатком 1 до Методики, т/т;

ρ_0 – коефіцієнт середньої щільності речовин, дорівнює 0,03;

S – площа пожежі, м².

Результати розрахунків зведено до таблиць 2, 3.

Таблиця 2. Розрахунок маси неорганізованого викиду для кожної забруднювальної речовини або суміші таких речовин в атмосферне повітря, що сталися внаслідок пожежі на нафтобазі

Назва забруднювальних речовин	Питомий показник викиду забруднювальної речовини, т/т	Коефіцієнт середньої щільності речовини	Площа пожежі, м ²	Маса неорганізованого викиду забруднювальної речовини, т
Оксиди азоту	0,0014	0,03	1500	0,063
Аміак	0,000003			0,000135
Ангідрид сірчистий	0,000013			0,000585
Бенз(а)пірен	0,0000000000302			0,000000001359
Неметанові леткі органічні сполуки	0,0018			0,081
Вуглецю оксид	0,0063			0,2835
Вуглецю діоксид	3,4498184			155,2418
Тверді речовини (пил недиференційований за складом, сажа)	0,0026			0,117
Кадмій та його сполуки (у перерахунку на кадмій)	0,00002			0,0009

Міді оксид (у перерахунку на мідь)	0,0000016			0,000072
Миш'як, неорганічні сполуки (у перерахунку на миш'як)	0,0000038			0,000171
Нікелю оксид (у перерахунку на нікель)	0,000038			0,00171
Ртуть та її сполуки (у перерахунку на ртуть)	0,0000047			0,0002115
Селену діоксид (у перерахунку на селен)	0,0000004			0,000018
Свинець і його неорганічні сполуки (у перерахунку на свинець)	0,0000049			0,0002205
Хром шестивалентний (у перерахунку на триоксид хрому)	0,0000013			0,0000585
Цинку оксид (у перерахунку на цинк)	0,00052			0,0234

Таблиця 3. Розрахунок шкоди, заподіяної внаслідок неорганізованого викиду забруднювальних речовин в атмосферне повітря під час пожежі на нафтобазі

Назва забруднювальних речовин	M _i	C _п	K _{неб}	K _в	K _{мп}	K _{пп}	P _ш
Оксиди азоту (у перерахунку на азоту діоксид)	0,063	2574,43	3	6	1,2	10	35032,84
Аміак	0,000135	482,84	2				9,39
Ангідрид сірчистий	0,000585	2574,43	3				325,30
Бенз(а)пірен	0,000000001359	3277378,63	5				1,60
Неметанові леткі органічні сполуки	0,081	145,5	2				1697,11
Вуглецю оксид	0,2835	96,99	2				3959,52
Вуглецю діоксид	155,2418	30,0	2				670644,7
Тверді речовини (пил недиференційований за складом, сажа)	0,117	96,99	2				2451,13
Кадмій та його сполуки (у перерахунку на кадмій)	0,0009	20376,22	5				6601,9
Міді оксид (у перерахунку на мідь)	0,000072	4216,92	4				87,44
Миш'як, неорганічні сполуки (у перерахунку на миш'як)	0,000171	628,32	4				30,94

Нікелю оксид (у перерахунку на нікель)	0,00171	103816,62	4			51127,61
Ртуть та її сполуки (у перерахунку на ртуть)	0,0002115	109127,84	5			8308,99
Селену діоксид (у перерахунку на селен)	0,000018	18413,24	5			119,32
Свинець і його неорганічні сполуки (у перерахунку на свинець)	0,0002205	109127,84	5			8662,57
Хром шестивалентний (у перерахунку на триоксид хрому)	0,0000585	69113,38	5			1455,53
Цинку оксид (у перерахунку на цинк)	0,0234	628,32	3			3175,78

Відповідно до пункту 3 розділу 3 методики, загальний розмір шкоди розраховується як сума розмірів шкоди за неорганізований викид в атмосферне повітря за сумарним показником кожної забруднювальної речовини або сумішей таких речовин.

В нашому випадку розмір збитку, заподіяного внаслідок неорганізованого викиду забруднювальних речовин в атмосферне повітря під час пожежі на території нафтобази на площі 1500 м², тривалістю події 25 годин 15 хвилин, що виникла під час збройної агресії становить 793691,68 грн.

Крім значних економічних збитків забруднення атмосферного повітря спричинює негативні наслідки для здоров'я людини і довкілля:

- загострення хворобливих станів у людей із захворюваннями серцево-судинної та дихальної систем;
- отримання підвищених доз канцерогенних і токсичних речовин при вдиханні;
- забруднення великих площ земель пилом, який розноситься вітром і осідає з повітря;
- поширення забруднення повітря на значні відстані;
- виникнення кислотних дощів як результат взаємодії з водою таких забруднювачів повітря як оксиди азоту та сірки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про охорону атмосферного повітря». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>.
2. Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/ або під час дії воєнного стану та визначення розміру завданої шкоди. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text>.

SECTION: MEDICAL SCIENCE

УДК 616.2

**Болатбек Айдана Базарбекқызы, Әріпбек Алтынбек Мейірбекұлы,
Касым Салтанат Хамитовна
НАО Медицинский университет Караганды
(Караганды, Казахстан)**

ПРИНЦИПЫ РАННЕЙ ДИАГНОСТИКИ ЗЛОКАЧЕСТВЕННЫХ НОВООБРАЗОВАНИЙ ЛОП-ОРГАНОВ

Аннотация. В данной статье авторы рассматривают проблемы принципы ранней диагностики злокачественных новообразований ЛОР-органов. Приведены характеристики диагностических методов исследований, применяемых в настоящее время. Освещены основные направления поиска новых возможностей для ранней диагностики

Ключевые слова: рак гортани, диагностика рака гортани, ЛОР-органы

PRINCIPLES OF EARLY DIAGNOSIS OF MALIGNANT NEOPLASMS OF ENT ORGANS

Annotation. In this article, the authors consider the problems of the principles of early diagnosis of malignant neoplasms of the ENT organs. The characteristics of diagnostic research methods currently used are given. The main directions of searching for new opportunities for early diagnosis are highlighted

Key words: laryngeal cancer, diagnosis of laryngeal cancer, ENT organs

В последние годы установлен рост заболеваемости злокачественными новообразованиями верхних дыхательных путей. Злокачественные опухоли глотки составляют 0,35-1,3% всех опухолей, причем 40-45% этих опухолей поступает в носоглотку [1, 2, 3]. В соответствии с автором, 70-80% больных начинают лечение опухолей носоглотки на III-IV стадиях заболевания, при этом средний срок обследования пациентов прежде чем поставить окончательный диагноз 7 месяцев [2].

Причины поздней диагностики рака носоглотки являются: длительное бессимптомное течение, анатомо-топографические особенности строения носоглотки, несовершенство традиционных, широко используемых методы диагностики, трудности интерпретации визуальные картины опухолевой и неопухолевой патологии, низкая онкологическая настороженность врачей общей практики сети, нехватка оториноларингологов в поликлиниках, отсутствие необходимой диагностики навыки и соответствующий клинический опыт, чтобы правильно оценка состояния ЛОР-органов амбулаторными врачами, отсутствие должной преемственности восмотр больных, незнание техники биопсии и цитологических исследований, существует острая нехватка средств на эти исследования [2, 3, 4, 5].

Известно, насколько важна ранняя диагностика опухолей верхних дыхательных путей. Только при этом условии возможно достичь 80-90% излечения в течение пяти лет и поддерживать функции организма. Пациенты впервые обращаются к онкологам неклиника оториноларингологии. Поэтому своевременное распознавание врачами злокачественных новообразований главное условие благоустройства – сеть поликлиник помощь этой сложной категории больных. Злокачественные опухоли носоглотки наблюдаются у лица старше 50 лет. Саркомы и лимфоэпителиомы возникают в более молодом возрасте, чем рак. У мужчин злокачественные опухоли носоглотки наблюдаются у 3-4 раз чаще, чем женщины. На ранних стадиях происходит практически бессимптомно. В самом начале отмечается только привычка «прочищать горло» – это подсознательная попытка освободится от раздражающих выделений. Следующий, появление тех или иных симптомов зависит от локализации, размеров новообразования и направления роста. Незначительные симптомы, трудность в выявлении незначительных симптомов опухоли, особенно растущие в подслизистой основе в глубоких отделах носоглотки, по данным большинства авторов, диагностируются не ранее, чем через 8-10 мес, появления первых симптомов. При опухолях, растущих экзофитно из области свода, носоглотка (чаще всего саркома, особенно лимфосаркома) наиболее характерным симптомом является затруднение носового дыхания, которое постепенно нарастает с сопутствующим кровотечением. Опухоль большей частью покрыта неизменной слизистой панцирь и частично покрывает хоаны. Ведущие симптомы - постепенно прогрессирующая односторонняя тугоухость, выделения из нос, умеренная головная боль. Часто первыми симптомами являются метастазы в шейные лимфатические узлы, они, в порядке первоначальных симптомов, встречаются в 84% случаев. Вторым по частоте симптомом является кровотечение из носа. Затем следуют слуховые, дыхательные и офтальмологические и неврологические симптомы.

Для своевременной и правильной диагностики необходимы тщательный сбор анамнеза и обследование носоглотки, компьютерная томография, цитология и, наконец, биопсия. Если результат отрицательный, но есть обоснованные подозрения на наличие опухоли, следует провести биопсию, повторить несколько раз. Осмотр носоглотки следует проводить при всех евстахиитах, затяжных катаральных отитах, выделениях из носа, особенно кровавый, без значительной патологии нос, с увеличением шейных лимфатических узлов неясной этиологии.

Вот клинические наблюдения Наблюдения: Больной А., 1978 г.р., находился в г. Караганда.

Стационарное лечение в ЛОР-отделении с 31.03.23 по 08.04.23. При поступлении жалобы на головную боль, гнойные выделения из носа, боль и заложенность носа с левой стороны, ничего, гнусавость. Эти жалобы вызвали беспокойность 1 год. Лечился в ЛОР-отделении по месту жительства не указывает на лечебный эффект. 1,5 месяц назад появились боли в околоушной области. Обратились в Карагандинскую поликлинику с диагнозом: Обострение двустороннего верхнечелюстного этмоидита. Мастоидит При обследовании: нос – слизистый, розовый. Носовое дыхание свободное. Глотка: тризм жевательных мышц, разрез мышц. небо, гнусавый голос. При задней риноскопии: слева

в области задней стенки, выступы уха В трубке обнаруживается ярко-красное образование. Гортань без особенностей. Со стороны шеи слева вдоль грудины пальпируются плотные, неподвижные лимфатические узлы.

В последние годы отмечается рост заболеваемости и смертности от злокачественных новообразований. Среди злокачественных опухолей ЛОР органов лидирует рак гортани, составляя, по разным источникам, от 1 до 7% всех злокачественных новообразований, и занимает 7-е место среди лиц трудоспособного возраста после рака легкого, рака желудка, рака молочной железы, злокачественных опухолей кожи, новообразований лимфатической и кровеносной систем [6]. Чаще заболевание развивается у лиц мужского пола (96%), что, вероятно, связано с распространением табакокурения среди мужчин [7].

Согласно статистическим исследованиям, за последние 10 лет заболеваемость раком гортани в Казахстане увеличилась. Также это проблема остро стоит и во всем мире. Первое место по заболеваемости раком гортани занимают Таиланд и Польша. Высокая заболеваемость отмечается в Италии, Испании, Франции. Более благоприятная ситуация отмечена в Норвегии, Швеции, Японии, где заболеваемость составляет менее 2 случая на 100 000 населения [8].

В настоящее время наблюдаются тенденции к увеличению заболеваемости у женщин и омоложению рака. Среди детского населения рак гортани встречается крайне редко и чаще всего развивается на фоне папилломатоза гортани.

Среди злокачественных новообразований гортани в 95-98% случаев развивается плоскоклеточный рак. Саркомы и другие неэпителиальные опухоли (хондросаркомы, фибросаркомы, лимфосаркомы, злокачественные шванномы и меланомы) составляют 5% наблюдений [13]. В зависимости от формы роста различают экзофитные, встречающиеся в 19,7% случаев, эндофитные - 21,1% и наиболее распространенные смешанные формы - 59,2% [9].

Клиническое течение онкологического процесса во многом определяется его локализацией (надскладковый, складковый, подскладковый отделы гортани), что обусловлено различием строения слизистой оболочки, подслизистого слоя, особенностями лимфообращения. Наиболее благоприятно протекает злокачественный процесс при локализации в складковом отделе, характеризуясь медленным ростом из-за малого количества лимфатических узлов и слаборазвитого кровообращения голосовых складок. Опухоль данной локализации сравнительно редко метастазирует - от 5 до 12%. Но при поражении передней комиссуры с вовлечением в процесс лимфатических сосудов между щитовидным и перстневидным хрящами метастазирование происходит быстрее. Раннее проявление клинических симптомов, в частности осиплость, позволяет обнаруживать поражение складкового отдела на более ранних сроках.

Более злокачественно, с большой частотой метастазирования, протекает процесс при поражении вестибулярного отдела гортани, чему способствует развитая лимфатическая сеть, связывающая его с прилегающими органами. При этом начальные стадии заболевания протекают бессимптомно. Зачастую только при формировании крупной опухоли появляется поперхивание, боль при глотании, «заложенность ушей». Рак подскладкового отдела, ввиду отсутствия вовлечения в процесс голосовых складок,

распознается поздно. Поводом для обращения к врачу служит затруднение дыхания, возникающее при значительных размерах опухоли.

Чаще поражается надскладковый отдел гортани - 50-70%, складковый - в 30-40% случаях и реже всего подскладковый отдел - у 3-5% больных. Менее дифференцированные формы рака развиваются и дают метастазы быстрее, но они более чувствительны к лучевой терапии. Метастазирование в отдаленные органы при раке гортани происходит редко - в 1-9% случаев. Органами-мишенями являются: легкие, реже средостение, плевра, печень и др. [10].

Диагностика новообразований гортани включает сбор жалоб, анамнеза заболевания, проведение непрямой, а в ряде случаев прямой ларингоскопии, фиброларингоскопии. Стробоскопия позволяет выявить нарушение вибрации голосовых складок еще до ограничения их подвижности. Для определения локализации и распространения патологического процесса необходимую информацию предоставляют лучевые методы исследования (рентгенография, томография, КТ, МРТ). В последние десятилетия активно развивается метод эндоскопической флуоресцентной диагностики. Решающее значение при установлении диагноза имеет гистологическое исследование. Для выявления метастазирования в регионарные лимфатические узлы и другие органы применяются УЗИ, радионуклеидная диагностика [11]. В сомнительных случаях проводится гарпунная чрескожная биопсия регионарного лимфатического узла под контролем УЗИ с последующим цитологическим исследованием [12].

Наиболее распространенный метод - зеркальный осмотр - не всегда позволяет полноценно визуализировать все отделы. Так, гортанная поверхность надгортанника, комиссура, подскладковый отдел зачастую бывают плохо обозримы при непрямой ларингоскопии. Между тем на поликлиническом уровне именно этот метод является основным, а нередко и единственным при постановке диагноза.

Фиброларингоскопия значительно повышает степень диагностики заболеваний гортани, позволяя досконально осмотреть отделы гортани, плохо обозримые при непрямой ларингоскопии. Хронические процессы в гортани имеют четкую эндоскопическую картину, не вызывающую диагностических трудностей. Однако участки злокачественной трансформации слизистой оболочки на фоне хронического заболевания невозможно дифференцировать визуально [13].

Применение флуоресцентной эндоскопии расширило возможности первичной диагностики злокачественных новообразований гортани. Метод основан на избирательном накоплении флуоресценции эндогенных и экзогенных фотосенсибилизаторов в опухолевых тканях при возбуждении их светом в диапазоне 380-460 нм [14].

В последние годы при эндоскопии используется метод осмотра в узкоспектральном пучке, суть которого в контрастировании капиллярного рисунка слизистой оболочки при освещении ее световым пучком с узким спектром и длиной волны 415±15 нм [15].

Проведение микроларингоскопии, самостоятельно или в сочетании с пробой с толуидиновым синим, позволяет выявлять предраковые изменения в гортани. Раковые клетки отличаются большим количеством РНК и ДНК, а толуидиновый синий имеет

тропность к аминокислотам. В результате при обработке слизистой оболочки гортани толуидиновым синим происходит окрашивание раковых клеток в фиолетовый цвет. С этих участков проводится прицельная биопсия [10, 11]. Но ввиду высокой стоимости далеко не все оториноларингологические отделения и тем более поликлинические ЛОР-кабинеты оснащены соответствующим оборудованием, что на данном этапе ограничивает использование этих методов.

Отдельной проблемой считается выявление метастазов при верифицированном диагнозе рака. Применяемые методы УЗИ, КТ, МРТ малоинформативны при микрометастазах, когда имеются лишь скопления опухолевых клеток при неизменной структуре лимфатического узла. В решении данной проблемы хорошо зарекомендовал себя метод выявления сторожевого узла с использованием не прямой лимфосцинтиграфии [16]. Но в настоящее время единичные клиники, занимающиеся хирургическим лечением онкологических больных в нашей стране, имеют технические возможности для применения данного метода.

В последние годы онкоморфология пополнилась новыми знаниями. Внедрение иммуногистохимического метода значительно повысило степень диагностики онкологических заболеваний в целом. Суть метода заключается в реакции антиген-антитело, проводимой на обычном гистохимическом срезе. Антитело метится либо флюорохромом, либо ферментом, выявляемым с помощью гистохимической реакции. При наличии искомого антигена в ткани образуется комплекс антиген-антитело. В настоящее время используются органоспецифические антигены. Данный метод позволяет не только проводить диагностику опухоли, но и определить прогноз заболевания и чувствительность клеток к химиолучевой терапии [7, 9].

Перспективными являются молекулярно-генетические методы диагностики: блоттинг, сравнительная геномная гибридизация и полимеразная цепная реакция [8].

В настоящее время ведется поиск новых методов ранней диагностики онкологических заболеваний. Перспективный метод в решении данной проблемы - выявление внеклеточной ДНК в периферической крови онкологических больных. По данным разных источников, существует достоверно значимая связь повышенного уровня ДНК с распространенностью опухоли, темпами роста и метастазированием. При проведении же радиотерапии отмечалось снижение уровня ДНК в сыворотке крови [7].

Заключительным этапом в постановке диагноза является цитологическое и гистологическое исследование. Но если верификация процесса при инвазивном росте не составляет трудностей, то дифференциальная диагностика дисплазии и карциномы *in situ* нередко вызывает сложности [2, 8]. Правильный гистологический диагноз устанавливается в 80% случаев, что зависит от гистологической формы заболевания, локализации процесса, степени дифференцировки опухоли, качества забора материала и приготовления препарата [13]. Следует подчеркнуть, что для более полного морфологического изучения опухоли необходимо сочетать исследование срезов, приготовленных для гистологического исследования, и цитологическое исследование отпечатков и мазков. Особую важность цитологическое исследование представляет в начальных стадиях онкологического процесса, когда размеры опухоли малы и комплексы

раковых клеток могут быть потеряны при приготовлении гистологического препарата, тогда как цитологическое исследование позволяет верифицировать процесс.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Быкова В. П. Опухоли гортани. Патологоанатомическая диагностика опухолей человека / Под ред. Н. А. Краевского, А. В. Смольяникова, Д. С. Саркисова. - М: Медицина, 1993. - Т. 1. - С. 443-457.
2. Головин Д. И. Ошибки и трудности гистологической диагностики опухолей. - Л.: Медицина, 1982. - С. 96-113.
3. Горбань Н. А. Клинико-морфологическая и иммуногистохимическая характеристика и прогностические критерии плоскоклеточного рака гортани: автореф. дис.... канд. мед. наук. - М., 2008. - 25 с.
4. Громов В. В., Мацар Н. Н. Клиническая онкология: краткое руководство для практических врачей / Ответ. ред. Ю. А. Ратнер. - Казань. Казанский государственный институт усовершенствования врачей им В. И. Ульянова-Ленина, 1970. - Т. 1. - 626 с.
5. Зимонт Д. И. Злокачественные опухоли полости носа, околоносовых пазух и глотки. - М.: Медгиз, 1957. - 231 с.
6. Злокачественные новообразования в Российской Федерации в 2002 г.: заболеваемость и смертность / Под ред. В. И. Чисова, В. И. Старинского, Г. В. Петровой. - М., 2004. - 256 с.
7. Исмагулова Э. К., Антониев В. Ф. Разрешающие возможности лучевых методов исследования в диагностике опухолей глотки // Вестн. оторинолар. - 2005. - № 1. - С. 38.
8. Клиническая патология гортани: руководство-атлас для последипломного обучения специалистов научных, лечебных и учебных медицинских учреждений / Н. А. Дайхес [и др.]. - М.: Медицинское информационное агентство, 2009. - 160 с.
9. Кожанов А. Л. К вопросу диагностики рака гортани // Вестн. оторинолар. - 2011. - № 5. - С. 289.
10. Кожанов А. Л. Микрларингоскопические признаки рака гортани // Там же. - С. 288.
11. Кожанов Л. Г., Шацкая Н. Х., Лучихин Л. А. Принципы ранней диагностики злокачественных новообразований ЛОР-органов // Вестн. оторинолар. - 2008. - № 5. - С. 7-10.
12. Кожанов Л. Г., Романова Е. С. Онкологические результаты резекций гортани с эндопротезированием // Вестн. оторинолар. - 2011. - № 5. - С. 291.
13. Кожанов Л. Г., Юдин А. Л., Кушхов О. А. Клиническое значение мультиспиральной рентгеновской компьютерной томографии при планировании лечения у больных раком гортани // Опухоли головы и шеи. - 2012. - № 1. - С. 28-31.
14. Лихачев А. Г. Справочник по оториноларингологии. - М.: Медицина, 1971. - 379 с.
15. Марченко М. Г., Трофимов Е. И., Виноградов В. В. Сравнительная характеристика методов диагностики регионарных метастазов рака гортани и их значение для выбора методов лечения // Мат. XVIII съезда оториноларингологов России. - СПб., 2011. - Т. 3. - С. 363-366.

УДК 618

**Борамбаева Кундыз Сериковна, Куантаева Айнүр Серікқызы,
Сапаралиева Динора Нурбек қызы
НАО Медицинский университет Караганды
(Караганды, Казахстан)**

РОЛЬ ВПЧ В РАЗВИТИИ РАКА ШЕЙКИ МАТКИ

Аннотация. В статье изложены современные представления об эпидемиологии вируса папилломы человека. Возбудителем рака шейки матки является вирус папилломы человека. Они разделены на категории «высокого риска» и «низкого риска» в зависимости от их канцерогенного потенциала. Основными факторами риска заражения являются пол, молодость и сексуальная активность.

Ключевые слова: рак шейки матки, канцерогенез, вирус папилломы, злокачественная эпителиальная опухоль.

ROLE OF HPV IN THE DEVELOPMENT OF CERVICAL CANCER

Annotation. The article outlines modern ideas about the epidemiology of the human papillomavirus. The causative agent of cervical cancer is the human papillomavirus. They are divided into "high risk" and "low risk" categories based on their carcinogenic potential. The main risk factors for infection are gender, youth and sexual activity.

Keywords: cervical cancer, carcinogenesis, papilloma virus, malignant epithelial tumor.

Во всем мире рак шейки матки является четвертым по распространенности раком у женщин; В 2020 году было зарегистрировано 604 000 новых случаев. Около 90% из 342 000 смертей от рака шейки матки происходят в странах с низким и средним уровнем дохода. Заболеваемость и смертность от рака шейки матки самые высокие в странах Африки к югу от Сахары, Центральной Америке и Юго-Восточной Азии. Региональные различия в заболеваемости раком шейки матки связаны с неравенством в доступе к услугам вакцинации, скрининга и лечения, факторами риска, включая распространенность ВИЧ, а также социальными и экономическими факторами, такими как пол, гендерные предрассудки и бедность. Вероятность развития рака шейки матки у ВИЧ-инфицированных женщин в шесть раз выше, чем у населения в целом, а ВИЧ, по оценкам, является причиной 5% всех случаев рака шейки матки. Роль ВИЧ в развитии рака шейки матки непропорционально высока среди молодых женщин, на которые приходится 20% случаев материнской смертности от рака. Рак шейки матки – злокачественная эпителиальная опухоль, поражающая влагалищную часть шейки матки или цервикальный канал в виде экзофитного или эндофитного образования. Рак шейки матки (РШМ) занимает 6 место в структуре онкологической заболеваемости женского населения в стране. Этиологией рака шейки матки является ВПЧ-инфекция. Вирус папилломы человека был в первый раз описан в I веке до нашей эпохи врачами Древней

Греции. По их словам, бородавки передаются половым путём. В 60-х годах XIX ст. Мельник и А. Д. Тимофеевский обнаружили наличие в папилломах вирусоподобных частиц. В 1892 году исследователь Ригони-Штерн отметил, что рак шейки матки был самой распространенной причиной смерти замужних женщин, но он не встречался у девственников. В 1968 году исследователи Данн и Огилви обнаружили вирусные частицы в генитальных бородавках [1, 2].

Основным этиологическим фактором патогенеза рака шейки матки считается инфицирование вирусом папилломы человека (ВПЧ) высокой степени онкогенного риска. ВПЧ является очень заразной инфекцией с инкубационным периодом от 3-4 недель до 8 месяцев. На сегодняшний день открыто более 300 новых вирусов папилломы. Четырнадцать хорошо изученных генотипов ВПЧ (ВПЧ 16, 18, 31, 33, 35, 39, 45, 51, 52, 56, 58, 59, 66 и 68) считаются патогенными генотипами или генотипами «высшего риска» поражения. Хроническая персистенция ВПЧ типов 16 и 18 вызывает рак шейки матки в 70-75% случаев.

Нормальный клеточный цикл состоит из фаз G1, S, G2 и M. Эпителий шейки матки является динамической тканью с постоянным клеточным обновлением. Киназа, обеспечивающая переход клетки от G1 к S фазе клеточного цикла, – E2F. В норме он неактивен и связан с супрессорным белком Rb (продуктом гена ретинобластомы). Белок p16 (INK4a) контролирует диссоциацию комплекса E2F-Rb, предотвращая неконтролируемую пролиферацию клеток. Однако синтез p16 (INK4a) обычно угнетается механизмом обратной связи. Поэтому концентрация этого белка в обычной клеточке очень низкая, что проявляется отрицательной реакцией ИКК [3]. Белок вируса E7 папилломы человека высокого онкогенного риска при взаимодействии с продуктом гена Rb приводит к диссоциации комплекса E2F-Rb. E2F остается постоянно активным, стимулируя неконтролируемое размножение клеток. P16 (INK4a) пытается сдерживать пролиферацию клеток, что приводит к их неконтролируемому синтезу. Однако p16 лишен своей мишени, что при отсутствии обратной связи значительно повышает его концентрацию в клетке. В этом случае ИКК проявляется как положительная реакция, являющаяся биомаркером инициации канцерогенеза в эпителии шейки матки [4]. Достоверно доказано, что экспрессия p16 связана с низкой, умеренной и тяжелой дисплазией (плоские внутриэпителиальные поражения шейки матки высокой и низкой степени, LSIL и HSIL, согласно классификации ВОЗ), и экспрессия p16 не была обнаружена в плоском эпителии без признаков дисплазии [5].

Процесс канцерогенеза при раке шейки матки включает четыре стадии: инфицирование ВПЧ зоны трансформации шейки матки, персистенцию инфекции, пролиферацию и трансформацию инфицированных ВПЧ клеток в развитие интраэпителиальной неоплазии шейки матки (CIN III) или аденокарциномы in situ (AIS), и прогрессирование. Незначительные клеточные аномалии, такие как атипичные плоскоклеточные изменения неопределенного значения (ASCUS), плоскоклеточные интраэпителиальные поражения низкой степени (LSIL) или атипичные изменения желез неопределенного значения.

Повышение осведомленности населения, обеспечение доступа к информации и услугам являются ключевыми факторами профилактики и контроля инфекции на протяжении всей жизни.

- Вакцинация в возрасте 9–14 лет – высокоэффективный способ предотвратить заражение ВПЧ, рак шейки матки и другие онкологические заболевания, связанные с ВПЧ.

- Прохождение скрининга начиная с 30-летнего возраста (с 25 лет для женщин с ВИЧ-инфекцией) позволяет выявить заболевания шейки матки, а их лечение также предотвращает рак шейки матки.

- Рак шейки матки можно вылечить в любом возрасте, если при появлении симптомов или опасений диагностировать его на ранней стадии и незамедлительно начать качественное лечение.

Вакцинация против ВПЧ и другие профилактические меры

По состоянию на 2023 г. во всем мире имеется шесть вакцин против ВПЧ. Все они защищают от высокорисковых типов ВПЧ 16 и 18, вызывающих большинство раковых заболеваний шейки матки, и продемонстрировали свою способность безопасно и эффективно предупреждать заражение ВПЧ и рак шейки матки.

Одним из приоритетов является охват вакцинацией против ВПЧ всех девочек в возрасте 9–14 лет, прежде чем они начнут вести половую жизнь. Вакцину можно вводить по однократной или двухдозовой схеме. Для оптимальной защиты лицам с ослабленным иммунитетом следует получить 2 или 3 дозы. В некоторых странах принято решение вакцинировать и мальчиков, чтобы еще больше снизить распространенность ВПЧ среди населения и предупредить развитие вызываемых ВПЧ раковых заболеваний у мужчин.

Другие важные способы профилактики ВПЧ-инфекции:

- не начинать или бросить курить;
- использовать презервативы;
- сделать добровольное мужское обрезание.

Все страны взяли на себя обязательство ликвидировать рак шейки матки и проблемы общественного здравоохранения. Глобальная стратегия направлена на устранение установленного годового показателя в 4 или менее случаев на 100 000 человек к 2030 году, при этом все страны будут на пути к достижению трех целей ВОЗ и обеспечению ухода за шейкой матки. в лучших достижениях: вакцинация против ВПЧ 90% девочек до 15 лет; высокий скрининг 70% женщин в возрасте 35 и 45 лет; лечение 90% женщин с диагнозом заболевания шейки матки. Согласно математическому анализу, основанному на полезности, достижение этой цели позволит предотвратить 74 миллиона новых случаев рака шейки матки и 62 миллиона смертей.

Кроме того, при ВИЧ, вирусных гепатитах и инфекциях, передающихся половым путем, одним из основных элементов глобального сектора здравоохранения, разработанного ВОЗ в соответствии с резолюцией W20 Всемирной ассамблеи здравоохранения, является профилактика предраковых и раковых поражений, связанных с ВПЧ) «Гигиена полости рта» включает меры по борьбе с раком полости рта и горла.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. «Human papillomavirus infection and cervical cancer: pathogenesis and epidemiology» D. Tena, J. Lopez (2007)
2. «Association of chlamydia trachomatis with persistence of high-risk types of human papillomavirus in a cohort of female adolescents» E. Samoff, E.H. Koumans, L.E. Markowitz, M. Stemberg, M.K. Sawyer, D. Swan et al. (American Journal of Epidemiology 2005;162:668–675)
3. «The epidemiology of human papillomavirus infections» Baseman J.G., Koutsky L.A (Journal of Clinical Virology, 32(1) (2005)
4. "Human papillomavirus (HPV)". World Health Organization. (April 2013, 2015. Retrieved 2015-07-06).
5. H. Krueger, G. Stuart, R. Gallagher, D. Williams, J. «HPV and Other Infectious Agents in Cancer: Opportunities for Prevention and Public Health» H. Krueger, G. Stuart, R. Gallagher, D. Williams, J. Kerner Kerner (12 April 2010)

УДК 617.3

Бугаевский Константин Анатольевич
кандидат медицинских наук, доцент на пенсии
(Новая Каховка, Украина)

АНАТОМИЯ ОРГАНА СЛУХА ЧЕЛОВЕКА В ОТРАЖЕНИИ ФАЛЕРИСТИКИ – НА ТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАЧКАХ И БРОШАХ

Аннотация. В данной авторской, исследовательской статье, представлены результаты и комментарии, посвящённые отражению в фалеристике, на тематических значках и брошах, сюжетным рисункам, с представлением анатомии органа слуха человека, с его изображением. В качестве иллюстраций к тексту статьи, автор использует скриншоты тематических значков и брошей, использованных иллюстраций, взятых с разных сайтов из интернета, в сопровождении дополнительных комментариев. Всего, в данной исследовательской статье, представлено 110 фалеристических иллюстраций. Все тематические значки и броши, представлены в своих подразделах, с произвольным их количеством.

Ключевые слова: анатомия органа слуха человека, фалеристика, тематические значки и броши, скриншоты.

Bugaevsky K.A.
retired Associate Professor
(Nova Kakhovka, Ukraine)

ANATOMY OF THE HUMAN VISUAL AND HEARING ORGANS IN REFLECTION OF PHALERISTICS - ON THEMED BADGES AND BROOCHES

Annotation. This author's research article presents the results and comments on the reflection in phaleristics, on thematic badges and brooches, plot drawings, with a representation of the anatomy of the human visual and hearing organs, with their image. As illustrations for the text of the article, the author uses screenshots of thematic icons and brooches, used illustrations taken from various sites on the Internet, accompanied by additional comments. In total, this research article presents 110 phaleristic illustrations. All thematic badges and brooches are presented in their own subsections, with an arbitrary number of them.

Keywords: anatomy of the human organs of hearing, phaleristics, thematic badges and brooches, screenshots.

Введение. Изучение анатомии человека, как одного из важнейших разделов медицинской науки, всегда является важным и актуальным вопросом проводимых исследований. Такое исследование, с использованием в таких исследованиях сил и средств коллекционирования, делает их особенно интересными и эксклюзивными. В данной научной статье, которая является очередной в серии оригинальных научных

статей, в частности, по анатомии человеческого органа слуха, где автор использует в качестве иллюстраций средства фалеристики – тематические анатомические значки.

Цель статьи. Целью данной статьи является – отразить репрезентацию фалеристических материалов в виде тематических значков и брошей, посвященных анатомии органа слуха человека.

Материал и методы

При написании данной статьи ее автор использует такие методы, как литературно-критический анализ всех доступных на момент написания отечественных и зарубежных источников информации. После тщательного отбора и систематизации отобранного иллюстративного материала они были разделены на подразделы, в тематике, органа слуха человека. Все найденные иллюстративные материалы были преобразованы автором в скриншоты, а использованные в данной статье - в тематические иллюстрации, со строгим соблюдением авторских прав и обязательным указанием источников их заимствования в сети Интернет.

Результат и дискуссия

Изложение найденных фалеристических материалов хотелось бы начать с представления тематических значков, с изображением анатомического строения органа слуха человека, его кровоснабжения, кровоснабжение и иннервация человеческого слухового аппарата, которые представлены на рис. 1, всего – 105 фалеристических экземпляра тематических значков и 5 брошей [1-3, 5-11]. В этой, тематической анатомической фалеристической подборке, представлены значки и броши, с изображением органа слуха человека, и его различных частей - ушных раковин, части пирамиды височной кости, улитки, косточек наковальни и стремечка, барабанная перепонка.















Рисунок 1. Анатомическая фалеристическая подборка, посвящённая органу слуха человека, на тематических значках

На рис. 2, представлена небольшая подборка тематических анатомических брошей, изготовленных из золота и серебра, с изображением ушной раковины и улитки, человеческого органа слуха [4].





Рисунок 2. Анатомия органа слуха человека на тематических брошах

На этом, закончена очередная авторская исследовательская статья, посвящённая анатомии человека, в частности – органу слуха и всех его составляющих, в отражении таких средств фалеристики, как тематические анатомические значки и броши. Автором готовится следующая статья, посвящённая органу зрения человека, в отражении фалеристических материалов.

REFERENCES

1. Num Badges FOR SALE! - URL: [http:// PicClick UK](http://PicClick UK) (access date 06.01.2024).
2. Lend Me Your Inner Ear Badge Reel - URL: <http://Rad Girl Creations> (access date 26.01.2024).
3. Watercolor Human Ear Badge Reel, Ear Stethoscope ID Tag, Otolaryngologist Badge Reel, Ear Doctor Badge Reels, Human Ear Badge Holder A214 – URL: [http:// Etsy](http://Etsy) (access date 26.01.2024).
4. Hanreshe – Broche À URL: [http:// AliExpress](http://AliExpress) (access date 26.01.2024).
5. Ears Jewelry Medical G URL: [http:// AliExpress](http://AliExpress) (access date 26.01.2024).
6. Best Cochlea Gift Ideas | URL: [http:// Zazzle](http://Zazzle) (access date 26.01.2024).
7. Hanreshe Medical Otology Cochlear Brooch Anatomy URL: [http:// Lapel Backpack Badge Ear Pins](http://Lapel Backpack Badge Ear Pins) (access date 26.01.2024).
8. Human Ear Badge Reel Human Ear Retractable Badge Holder – URL: [http:// Etsy](http://Etsy) (access date 26.01.2024).
9. Set of 3 Human Ear Badge Reels URL: [http:// Pinterest](http://Pinterest) (access date 26.01.2024).
10. Realistic Human Eye Pyrography Pin Badge URL: [http:// Etsy](http://Etsy) (access date 26.01.2024).
11. Cochlear Badges & Pins URL: [http:// Zazzle UK](http://Zazzle UK) (access date 26.01.2024).

УДК 611

Бугаевский Константин Анатольевич
кандидат медицинских наук, доцент на пенсии
(Новая Каховка, Украина)

АНАТОМИЯ МЫШЦ ГОЛОВЫ, ЛИЦА И ШЕИ ЧЕЛОВЕКА, В ОТРАЖЕНИИ ФАЛЕРИСТИКИ, НА ТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАЧКАХ

Аннотация. В данной тематической, новой, исследовательской статье, её авторами, представлена большая фалеристическая подборка, посвящённая анатомии мышечной системы человека, и ряда её отделов – голова и шея, в отражении тематических значков. В общей сложности, в данной работе, представлено 168 скриншотов, анатомических тематических значков, изображения на которых, посвящены, мышечной системе человека.

Ключевые слова: анатомия, мышцы головы, лица и шеи человека, фалеристика, тематические значки, скриншоты.

Bugaevsky K.A.
Candidate of Medical Sciences, retired associate professor
(Nova Kakhovka, Ukraine)

ANATOMY OF THE MUSCLES OF THE HUMAN HEAD, FACE AND NECK, IN REFLECTION OF PHALERISTICS, ON THEMATIC BADGES

Annotation. In this thematic, new, research article, its authors present a new, large phaleristic selection dedicated to the anatomy of the human muscular system, and a number of its sections - the head and neck, in reflection of thematic icons. In total, this work presents 167 screenshots, anatomical thematic badges, the images on which are dedicated to the human muscular system.

Key words: anatomy, muscles of the human head, face and neck, phaleristics, thematic badges, screenshots.

Вступление

Изучение разных граней и направлений медицинской науки, является всегда актуальным и востребованным. Достаточно новым, и эксклюзивным, является представление разных направлений анатомии, её органов и систем, в средствах коллекционирования и, в частности, в фалеристике, в подборках тематических значков. Данная статья, является логическим продолжением предыдущей, первой анатомической статьи автором, по миологии. После проведения дальнейших исследований, направленных на выявление новых фалеристических материалов, с использованием возможностей интернета, на тематических фалеристических сайтах, были найдены ещё, новые, дополнительные подборки значков, посвящённые миологии человека, которые не

входили в материалы предыдущей, первой статьи. Это – совершенно новые, коллекционные, тематические анатомические материалы!

На ряде тематических значков, присутствуют названия мышц, или на латинском, или на английском языке. При подготовке данной статьи, автором, к сожалению, не было найдено, как отечественных, так и зарубежных, иных вариантов тематических анатомических значков, посвящённых миологии, а также – тематически направленных коллекционных фалеристических статей по миологии. Очень незначительное количество коллекционных сайтов, представляют анатомическую продукцию по миологии. Они представлены авторами, в списке источников заимствования из интернета, с целью соблюдения авторских прав. Всего, в данной статье, представлено, 167 экземпляров, тематических, анатомических значков, посвящённых мускулатуре головы и шеи человека, как спереди, так и сзади. Это говорит, о значительной представленности анатомической тематики и, в частности, миологии, в таком разделе коллекционирования, как фалеристика.

Основная часть статьи

В самом начале этой статьи, в представленной, анатомической подборке, на рисунке 1, будут представлены тематические, анатомические значки, в количестве 61 экземпляр, с изображением на них мышц, человеческого лица (с частичным изображением мышц шеи человека), во многих случаях, представляя эти мышцы, как сбоку (в профиль), так и в прямой проекции. Значки, в этой подборке, представлены, как в чёрно-белом, так и в цветном изображении [1-3,5, 8-11]. Ряд значков, на этом рис. 1, имеют на своей лицевой части (аверсе), дополнительные подписи-пояснения, как на английском, так и на латинском языках, а также, эти мышцы, могут быть представлены вместе, с теми или иными костями черепа, кровеносными сосудами и нервами, сопутствующими данным мышечным группам, головы и шеи человека.









Рисунок 1. Тематическая анатомическая подборка значков, с изображением мышц лица человека

На следующем, рис. 2, представлена тематическая, анатомическая подборка значков, с изображением мышц головы и шеи. В ряде случаев, голова и шея, изображены, как в передней проекции, так и с задней, а также – могут быть повернуты - вправо, или влево, а иногда – влоботорота. Довольно часто, на ряде этих значков, особенно выделена, грудино-ключично-сосцевидная мышца – на 106 тематических значках. На ряде значков имеются обозначения мышц, как на английском, или на латинском языках [3-11]. Также на рис. 2А и 2В, представлены рисунки/эскизы, авторства Леонардо да Винчи [1, 2].



2A















2B



тематических анатомических значков, посвящённых миологии и, в частности, мышцам лица, головы и шеи!

Выводы: 1. Автор данной, авторской, исследовательской статьи, в полном объёме, сумел выполнить заявленную цель, и представить 167 скриншотов, тематических, анатомических значков, с изображением разнообразных мышц, головы и шеи человека, что говорит о значительной представленности фалеристических материалов, посвящённых анатомии человека и, в частности, такого её раздела, как миология.

2. Современная фалеристика, в виде тематических анатомических значков, посвящённых мышцам головы и шеи человека, более, чем полно, представлена в данной авторской, исследовательской статье.

3. Предложенная автором, креативная методика, использования, в виде иллюстраций, скриншотов коллекционных материалов, в данном случае, фалеристических, ярко, красочно, информативно и уместно, дополняет текстовые материалы. Представленные в этой статье.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. This Is My Muscle Shirt - Anatomy, Geek Athletic, Muscle Anatomy, Funny Biology Shirt" URL: <http:// Pin for Sale> (дата обращения 11.01.2024).
2. Badge for Sale avec l'œuvre « Système musculaire, corps humain, muscles humains URL: <http://> (дата обращения 11.01.2024).
3. Anatomy Buttons & Pins - No Minimum Quantity URL: <http:// Zazzle> (дата обращения 11.01.2024)
4. Human torso, human anatomy, human body" Pin for Sale by Rosaliartbook URL: <http:// Redbubble> (дата обращения 11.01.2024)
5. Muscle Nerd Gifts & Merchandise URL: <http:// Redbubble> (дата обращения 11.01.2024)
6. Badge for Sale avec l'œuvre «Bel homme gay musclé en caleçon» de l'artiste URL: <http:// Phantasmal-2-d> (дата обращения 11.01.2024)
7. Badge for Sale avec l'œuvre URL: <http:// «Face muscle anatomy»> (дата обращения 11.01.2024).
8. Badge for Sale avec l'œuvre « Face muscle anatomy, illustration (C046/1440) » URL: <http:// de l'artiste> (дата обращения 11.01.2024).
9. Human torso, human anatomy, human body" Pin for Sale by Rosaliartbook URL: <http:// Redbubble> (дата обращения 13.01.2024).
10. Labeled Abdominal Muscle Anatomy " Pin for Sale by Katherine Winner URL: <http:// Redbubble> (дата обращения 15.01.2024).
11. Anatomy Buttons & Pins URL: <http:// Zazzle> (дата обращения 29.01.2024).

УДК 614.2

Мусаханова Акмарал Калмаханбетовна,
Баймуханов Санжар Олжасович, Нарманова Орынгуль Жаксыбаевна
НАО «Медицинский университет Астана»,
Байбусинова Асель Жанартасовна
НАО «Медицинский университет Семей»
(Семей, Казахстан)

ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЕСТРА ПАЦИЕНТОВ С РЕДКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ В МИРЕ

Аннотация. В статье рассматриваются опыт создания Реестров пациентов с орфанными заболеваниями, аспекты оказания медицинской помощи пациентам с редкими заболеваниями с точки зрения необходимости подобных реестров. На основе мониторинга статистических данных, научных статей дается анализ проводимой работы в данном направлении, выявляются преимущества и недостатки имеющихся Реестров. Данный литературный обзор дает возможность провести оценку ситуации в мире по вопросу поддержки пациентов с редкими (орфанными) болезнями.

Ключевые слова: орфанные заболевания, редкие болезни, регистр заболеваний, реестр пациентов.

Mussakhanova Akmaral, Baymukhanov Sanzhar, Narmanova Oryngul
NJSC "Astana Medical University",
Baybusinova Asel
NJSC "Semey Medical University"
(Semey, Kazakhstan)

EXPERIENCE IN FORMING A REGISTRY OF PATIENTS WITH RARE DISEASES IN THE WORLD

Abstraction. The article discusses the experience of creating Registers of patients with orphan diseases, aspects of providing medical care to patients with rare diseases from the point of view of the need for such registers. Based on the monitoring of statistical data and scientific articles, an analysis of the work being carried out in this direction is given, and the advantages and disadvantages of existing Registers are identified. This literature review makes it possible to assess the situation in the world regarding the issue of supporting patients with rare (orphan) diseases.

Key words: orphan diseases, rare diseases, disease registry, patient registry.

Редкие болезни изучаются во всех странах уже давно. Несмотря на небольшую распространенность этих заболеваний, они требуют значительных расходов на лечение заболевания. Для более детального изучения редких болезней, их этиологии, методах диагностике и лечения, профилактики заболеваний ученые разрабатывают Регистры. С

помощью регистров можно изучить основные факторы риска развития заболевания, методы ранней диагностики и эффективности лечения.

Реестры заболеваний в настоящее время используются не только для понимания пути пациента и жизненного цикла заболевания, но также для формирования ухода за пациентами и предоставления информации о доступных методах лечения. Например, некоторые из результатов реестра первичного билиарного холангита (UK-PBC) в Соединенном Королевстве включают разработку финансовых моделей затрат на здравоохранение для пациентов с ПБХ, [1] оценку качества жизни пациентов [2] и исследование новой фармакотерапии. цели для этого редкого состояния [3]. Аналогичным образом, регистры дефицита α 1-антитрипсина стремятся понять естественное течение заболевания в различных фенотипах и дать представление об эффективности аугментационной терапии как метода лечения для этой группы пациентов [4].

Наиболее известный регистр Orphanet (www.orpha.net)- консорциум 35 стран, европейский веб-сайт, предоставляющий информацию о редких заболеваниях и орфанных лекарствах. Содержит контент как для врачей, так и для пациентов [5].

Анализ литературных данных показал, что наиболее часто изучают редкое заболевание - муковисцидоз, изучение которого проводилось 36 регистрами.

При работе с регистрами необходимо постоянно поддерживать и проверять качество сбор данных, на входном уровне, во время сбора данных и после завершения. Необходимо четкое описание ведения и структуры реестра, определены финансирование и долгосрочные цели исследования, техническое обслуживание.

Некоторые реестры включали четкие долгосрочные или конечные цели, периоды наблюдения или набора пациентов, разработка алгоритмов лечения. Только два реестра упомянули гибкость реестра, признавая, как он может развиваться с течением времени благодаря обратной связи, новым знаниям и технологиям, а также способности к расширению [6, 7]. Еще одной интересной описанной мерой поддержания и устойчивости была финансовая компенсация за каждого зарегистрированного пациента, чтобы стимулировать регулярное и постоянное обновление данных [8].

При анализе работы реестров исследователи отмечают затруднения не в разработке реестра, а в поддержании реестра, пополнение актуальными данными [9].

В Колумбии в 2014 году был создан национальный административный реестр для централизации демографической, клинической и экономической информации о гемофилии и других коагулопатиях. Этот Национальный реестр включает четыре раздела: социально-демографические данные, клиническое состояние, экономические затраты и административная информация [10]

В систематическом обзоре Isabel C. Nageman авторы проанализировали составляющие регистров редких заболеваний, имеющих в мире. Регистры в основном представляли собой социально-демографические данные (например, пол, дата рождения или возраст, страна рождения), диагноз, история болезни (например, признаки и симптомы, дата начала заболевания, диагностические тесты, медицинский осмотр), форма оказания медицинской помощи (например, лечебный центр, количество посещений, дата обращения, врач) и история лечения (например, вмешательства,

лекарства). Также в некоторых регистрах встречались данные, связанные со здоровьем (например, качество жизни, инвалидность, побочные эффекты), исследовательская информация (например, участие в исследованиях), генетика и образцы биобанков. [11].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Rice S, Albani V, Minos D, et al.. Effects of primary biliary cholangitis on quality of life and health care costs in the United Kingdom. *Clin Gastroenterol Hepatol* 2021;19:768–76.e10
2. Montali L, Gragnano A, Miglioretti M, et al.. Quality of life in patients with primary biliary cholangitis: A cross-geographical comparison. *J Transl Autoimmun* 2021;4:100081
3. Hegade VS, Pechlivanis A, McDonald JAK, et al.. Autotaxin, bile acid profile and effect of ileal bile acid transporter inhibition in primary biliary cholangitis patients with pruritus. *Liver Int* 2019;39:967–75.
4. Greulich T, Altraja A, Barrecheguren M, et al.. Protocol for the EARCO Registry: a pan-European observational study in patients with alpha1-antitrypsin deficiency. *ERJ Open Res* 2020;6:00181–2019
5. Alves D, Yamada DB, Bernardi FA, Carvalho I, Filho ME, Neiva MB, Lima VC, Félix TM. Mapping, infrastructure, and data analysis for the Brazilian network of rare diseases: protocol for the RARASnet observational cohort study. *JMIR Res Protoc*. 2021 Jan 22;10(1):e24826. doi: 10.2196/24826.
6. Mercier KA, Walsh DM. The initiation, design, and establishment of the desmoid Tumor Research Foundation Patient Registry and Natural History Study. *Rare Tumors*. 2019;11:2036361319880978. doi: 10.1177/2036361319880978,
7. Roy AJ, Van den Bergh P, Van Damme P, Doggen K, Van Casteren V. Early stages of building a rare disease registry, methods and 2010 data from the belgian neuromuscular Disease Registry (BNMDR) *Acta Neurol Belg*. 2015;115(2):97–104. doi: 10.1007/s13760-014-0320-0.
8. Eades-Perner AM, Gathmann B, Knerr V, Guzman D, Veit D, Kindle G, et al. The european internet-based patient and research database for primary immunodeficiencies: results 2004–06. *Clin Exp Immunol*. 2007;147(2):306–12. doi: 10.1111/j.1365-2249.2006.03292.x.
9. Abaza H, Kadioglu D, Martin S, Papadopoulou A, dos Santos Vieira B, Schaefer F, et al. Domain-Specific Common Data Elements for Rare Disease Registration: Conceptual Approach of a European Joint Initiative Toward Semantic Interoperability in Rare Disease Research. *JMIR Med Inform*. 2022;10(5):e32158.
10. National registry of haemophilia and other coagulopathies: A multisector initiative in the Colombian Health System Luisa Fernanda Alvis, Patricia Sánchez, Lizbeth Acuña, Germán Escobar, Adriana Linares, María Helena Solano, Sergio Robledo Haemophilia, Vol.26, Issue 6, 2020, Pp. e254-e261
11. Isabel C. Hageman, Iris A.L.M. van Rooij, Ivo de Blaauw,1 Misel Trajanovska, and Sebastian K. King. A systematic overview of rare disease patient registries: challenges in design, quality management, and maintenance *Orphanet J Rare Dis*. 2023; 18: 106

УДК 614.4

Мұратбекқызы Жанерке
соавтор профессор, к.м.н.,
Дубицкий Андрей Андреевич
магистрант 2 года, по специальности «Менеджмент в здравоохранении»
НАО «Медицинский университет Астана»
(Астана, Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОКАЗАНИЯ ПОМОЩИ ПАЦИЕНТАМ С ЭНДОКРИННОЙ ПАТОЛОГИЕЙ

Аннотация. Статья "Современные проблемы организации оказания помощи пациентам с эндокринной патологией" исследует актуальную медико-социальную проблему, связанную с увеличивающейся распространенностью эндокринологических заболеваний среди населения Республики Казахстан. В контексте неуклонно растущего числа случаев эндокринной патологии, статья анализирует трудности, с которыми сталкивается оказание медицинской помощи этой категории больных.

Ключевые слова: эндокринологическая патология, организация медицинской помощи, диагностика, профилактика, медико-социальные проблемы, доступность здравоохранения, Республика Казахстан.

Muratbekkyzy Zhanerke
co-author Professor, PhD,
Dubitsky Andrey Andreevich
2-year undergraduate, specialty "Management in Healthcare",
NAO "Astana Medical University"
(Astana, Kazakhstan)

MODERN PROBLEMS OF THE ORGANIZATION OF CARE FOR PATIENTS WITH ENDOCRINE PATHOLOGY

Abstract. The article "Modern problems of the organization of care for patients with endocrine pathology" explores an urgent medical and social problem associated with the increasing prevalence of endocrinological diseases among the population of the Republic of Kazakhstan. In the context of the steadily increasing number of cases of endocrine pathology, the article analyzes the difficulties faced by the provision of medical care to this category of patients.

Key words: endocrinological pathology, organization of medical care, diagnosis, prevention, medical and social problems, accessibility of healthcare, the Republic of Kazakhstan.

I. Введение

Современное здравоохранение сталкивается с рядом сложных вызовов, требующих постоянного анализа и совершенствования организации медицинской

помощи. Среди таких вызовов особое внимание привлекает увеличивающаяся распространенность эндокринологических заболеваний среди населения Республики Казахстан. Этот тренд имеет значительные медико-социальные и экономические последствия, создавая потребность в более эффективных подходах к организации оказания медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией.

Эндокринные заболевания, такие как сахарный диабет, нарушения щитовидной железы и другие, становятся все более распространенными среди населения. Это вызвано различными факторами, включая изменения в образе жизни, питании, окружающей среде и генетической предрасположенности. В результате наблюдается постепенное увеличение числа случаев эндокринной патологии, что оказывает негативное воздействие на общественное здоровье. Анализируя данную ситуацию, становится очевидным, что организация оказания медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией стоит перед значительными трудностями. Одной из ключевых проблем является ограниченная доступность диагностических методов и средств мониторинга.

Современные методы диагностики и контроля за состоянием больных требуют значительных ресурсов, что ограничивает их доступность для большей части населения. Кроме того, недостаточно развита система раннего выявления эндокринных заболеваний, что приводит к тому, что многие случаи обнаруживаются на поздних стадиях, когда болезнь уже приобрела хронический характер. Это влечет за собой более сложное и дорогостоящее лечение.

Следовательно, целью данной статьи является исследование современных проблем организации оказания помощи пациентам с эндокринной патологией в контексте увеличивающейся распространенности этих заболеваний. В ходе исследования будут выявлены основные трудности, с которыми сталкиваются медицинские учреждения и специалисты, а также будут предложены возможные пути решения данных проблем. Таким образом, данная работа имеет целью внести вклад в совершенствование организации здравоохранения в Республике Казахстан, обеспечивая более эффективное и качественное оказание медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией.

В свете вышеизложенных фактов логично заключить, что имеющиеся подходы в организации медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией не обеспечивают полный спектр потребностей населения Казахстана в эффективной и качественной эндокринологической помощи. Эта неудовлетворенность может привести к серьезным последствиям для общественного здоровья, а также оказывать негативное влияние на экономику и социальное благополучие страны. С учетом вышеуказанных обстоятельств, возникает насущная необходимость в реформировании организации эндокринологической службы. Процесс обеспечения пациентов с эндокринной патологией должен быть рассмотрен с новой позиции, интегрируя инновационные подходы и передовые методологии.

Итак, *целью данного исследования* является детальное исследование современных проблем, связанных с организацией оказания помощи пациентам с эндокринной патологией, с акцентом на отделении эндокринологии ГКП на ПХВ «Многопрофильная городская больница №1» акимата г. Астана.

Для достижения данной цели были поставлены *следующие задачи*:

1. Провести обзор и анализ теоретических источников, связанных с организацией оказания помощи пациентам с эндокринной патологией, с акцентом на современные методы диагностики, лечения и профилактики.

2. Выявить современные проблемы, с которыми сталкиваются организации здравоохранения при оказании помощи пациентам с эндокринной патологией.

3. Исследовать особенности организации оказания помощи пациентам с эндокринной патологией в отделении эндокринологии ГКП на ПХВ «Многопрофильная городская больница №1» при акимате города Астана.

4. Сформировать обоснованные выводы и предложения на основе полученных результатов исследования, направленные на совершенствование организации медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией.

Таким образом, исследование современных проблем организации оказания помощи пациентам с эндокринной патологией является важным шагом в направлении улучшения качества здравоохранения и обеспечения населения Республики Казахстан качественной и эффективной медицинской помощью.

II. Теоретический обзор

Современное здравоохранение является одной из наиболее приоритетных областей государственной политики в Республике Казахстан. Улучшение доступности и качества медицинской помощи, эффективное управление системой здравоохранения, а также рациональное использование ресурсов становятся определяющими факторами на пути к достижению высокого стандарта здравоохранения для всех граждан. В этом контексте национальный проект "Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина" "Здоровая нация" претворяет в жизнь масштабные и стратегические мероприятия, направленные на совершенствование системы здравоохранения. Таким образом, проект "Здоровая нация" включает в себя множество ключевых направлений, с целью обеспечить каждого гражданина Республики Казахстан качественной и доступной медицинской помощью. Одним из основных аспектов этого проекта является диагностирование и лечение широкого спектра заболеваний, что напрямую связано с улучшением общего здоровья населения и предотвращением развития хронических патологий [1].

Важным шагом в рамках национального проекта является развитие профилактической медицины и первичной медико-санитарной помощи. Это включает в себя внедрение новых организационных форм оказания медицинской помощи, направленных на предупреждение заболеваний и раннее их выявление. С целью повышения уровня медицинской подготовки и компетентности медицинских кадров, проект предусматривает кардинальное улучшение системы медицинского образования. Это обеспечит наличие высококвалифицированных специалистов, способных эффективно реагировать на потребности здравоохранения в современных условиях. Итак, проект "Здоровая нация" также ориентирован на расширение доступа населения к современным лабораторным и инструментальным исследованиям. Это способствует раннему выявлению заболеваний, а также более точной диагностике, что в конечном

итоге повышает эффективность лечения. Более того, внедрение современных информационных и коммуникационных технологий является важным аспектом проекта. Это позволяет оптимизировать процессы управления здравоохранением, улучшить взаимодействие между медицинскими учреждениями и пациентами, а также обеспечить более эффективное использование медицинской информации. Таким образом, национальный проект "Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина" "Здоровая нация" воплощает стремление к созданию современной, эффективной и универсальной системы здравоохранения в Республике Казахстан. Путем реализации мероприятий проекта ожидается достижение здоровой нации, способной успешно справляться с вызовами современного времени и обеспечивать высокий уровень здоровья и благополучия для каждого гражданина [1].

Современная схема организации медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией в Республике Казахстан базируется на законодательных актах, приказах и стандартах, утвержденных Министерством здравоохранения РК. Одним из ключевых документов, определяющих порядок оказания медицинской помощи пациентам с эндокринными заболеваниями, является Приказ №53 от 31 марта 2023 года, зарегистрированный Министерством Юстиции РК 31 марта 2023 года под номером 32209. Этот приказ утверждает стандарт организации оказания эндокринологической помощи в Республике Казахстан, определяя процедуры и требования к медицинской помощи пациентам с эндокринными заболеваниями [2].

Итак, с учетом текущих реформ в системе здравоохранения и внедрения обязательного социального медицинского страхования, усиливаются требования к уровню, объему и качеству медицинской помощи населению. Это затрагивает и эндокринологическую службу, которая должна соответствовать высоким стандартам и обеспечивать население Республики Казахстан качественной медицинской помощью в сфере эндокринологии.

Эндокринология – это одна из наиболее динамично развивающихся областей медицины, занимающаяся диагностикой и лечением заболеваний, связанных с нарушениями в эндокринной системе. Проблемы эндокринологии оказывают воздействие на практически все области медицины, тесно переплетаясь с такими сферами как кардиология, нефрология, онкология, офтальмология, гастроэнтерология, гинекология. Отделение эндокринологии Многопрофильной городской больницы №1 предоставляет как стационарную, так и амбулаторно-консультативную медицинскую помощь пациентам в соответствии с гарантированной программой, определенной действующим законодательством и нормативными документами [3].

Основополагающие принципы работы отделения эндокринологии включают использование современных методов диагностики и лечения эндокринных заболеваний, ориентированных на принципы доказательной медицины. Для этого широко применяются современные методы лабораторной и инструментальной диагностики, такие как высокочувствительные методы определения гормонов, компьютерная и магнитно-резонансная томография. В отделении эндокринологии Многопрофильной городской больницы №1 успешно применяются новейшие методы лечения. Это включает использование новых сахароснижающих препаратов, лекарств для лечения болевых

форм диабетической полинейропатии, а также методов нефропротекции для пациентов с диабетической артериальной гипертензией. Отделение активно применяет современные методы диагностики, такие как ультразвуковое исследование щитовидной железы с возможностью пункционной биопсии. Это лишь небольшой обзор активных методов и подходов, используемых в отделении эндокринологии Многопрофильной городской больницы №1. Сотрудники отделения регулярно повышают свою квалификацию как в Казахстане, так и за рубежом, чтобы быть в курсе последних достижений в области эндокринологии и обеспечивать высший стандарт медицинской помощи пациентам [3].

На базе эндокринологического отделения развернуто 30 коек, включая 30 коек общего профиля и дополнительные 1 платную. Важной особенностью является круглосуточное дежурство врачей-эндокринологов, обеспечивающее непрерывность медицинской помощи. Отделение эндокринологии обладает 15 палатами, из которых 12 – общего профиля, 1 – палата повышенной комфортности и 2 – оснащенные прикроватным монитором, электрокардиографом и оборудованием для оказания неотложной помощи, включая возможность круглосуточного мониторинга уровня глюкозы и артериального давления. Эти условия способствуют более эффективному наблюдению за пациентами и оказанию качественной помощи в случае острых состояний.

Штат отделения эндокринологии насчитывает 10 врачей-эндокринологов, имеющих различные квалификационные категории: 1 врач с высшей категорией, 4 – с первой категорией, 2 – с второй категорией. Трое из врачей обладают сертификатами специалистов, а один врач имеет степень магистра медицинских наук. Кроме того, в составе отделения есть 10 медицинских сестер, из которых 6 имеют высшую категорию, 1 – вторую категорию, а 3 медсестры обладают сертификатами специалистов. В августе 2022 года была проведена реструктуризация отделений Многопрофильной городской больницы №1, в результате чего было создано отделение Терапии №2. Оно включает в себя отделение эндокринологии и токсикологии, что способствует оптимизации медицинских процессов и обеспечению более сбалансированной организации медицинской помощи.

III. Анализ данных и результаты исследования

В данной главе был проведен анализ данных и представлены результаты исследования, основанные на данных, предоставленных в отчете эндокринологического отделения за 12 месяцев 2021 года (Камитбекова Ж.У., ГКП на ПХВ «Многопрофильная городская больница №1» г. Нур-Султан). Согласно Камитбековой Ж.У, удалось приблизить работу коек к планоно-нормативному показателю за счет уменьшения среднего пребывания больного и правильного подбора пациентов для госпитализации.

Плановая госпитализация в эндокринологическое отделение осуществлялась по направлению врачей-эндокринологов или терапевтов СВА в соответствии с действующими стандартами гарантированной помощи. Экстренная госпитализация осуществлялась по направлению Скорой помощи, врачей любой специальности или при самостоятельном обращении больных. Показаниями для экстренной госпитализации

были признаки острой декомпенсации эндокринных заболеваний и угроза жизни пациентов [4].

При анализе данных отчетного периода отмечается увеличение экстренных госпитализаций и стабильность случаев поступления по плановым показаниям. Это связано с увеличением случаев диабета 1 и 2 типа, впервые выявленного сахарного диабета.

Привлечение пациентов из различных областей, включая Северо-Казахстанскую, Карагандинскую, Мангистаускую области и другие, подчеркивает значимость отделения в оказании специализированной помощи. Выполнение плановых задач в рамках ГОБМП и ОСМС было осуществлено на уровне 60 млн 782361 тг и 103 млн 096267 тг соответственно. Летальность в эндокринологическом отделении составила 1,5%, что составило 16 случаев. Летальность за 3 месяца 2021 года в эндокринологическом отделении была 12,2%, умерло 30 больных [4].

Данные результаты анализа предоставляют ценную информацию о деятельности эндокринологического отделения за 12 месяцев 2021 года и позволяют делать соответствующие выводы и рекомендации для дальнейшего совершенствования оказания медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией.

В данной главе также был проведен анализ данных и представлены результаты исследования на основе данных, предоставленных Камитбековой Ж. У. в отчете о работе отделения терапии №2 за 2022 год.

Итак отделение терапии №2 было организовано в августе 2022 года и является структурным подразделением ГКП на ПХВ «Многопрофильная городская больница №1» Акимата г. Астана. В его состав входит отделение эндокринологии с 32 койками и отделение токсикологии с 12 коек. Отделения осуществляют круглосуточное дежурство врачей-эндокринологов и токсикологов [5].

Отделение эндокринологии включает 15 палат: 12 палат общего профиля, 1 палату повышенной комфортности и 2 палаты, оснащенные прикроватным монитором, электрокардиографом и оборудованием для оказания неотложной помощи. В отделении токсикологии имеется 4 палаты. Анализ показал приближение работы коек к планово-нормативному показателю. Этого удалось достичь за счет уменьшения среднего пребывания пациентов и правильного подбора больных для госпитализации. Плановая госпитализация на эндокринологические койки осуществлялась по направлению врачей-эндокринологов или терапевтов СВА в соответствии с действующими стандартами гарантированной помощи. Экстренная госпитализация осуществлялась по направлению Скорой помощи, врачей любой специальности или при самостоятельном обращении больных. Показаниями для экстренной госпитализации были признаки острой декомпенсации эндокринных заболеваний и угроза жизни пациентов. Анализ дефектов за 11 месяцев 2022 года показал случаи дефектов по ОСМС и ГОБМП. Дефекты были зафиксированы как в отделении эндокринологии, так и в отделении токсикологии. Всего по ОСМС было зафиксировано 2 случая, а по ГОБМП – 4 случая. Летальность в отделении терапии №2 составила 1,12% за 12 месяцев 2022 года, умерло 22 больных. Все случаи были разобраны на врачебных конференциях, и организационные выводы были

сделаны. Вскрытия были проведены в патологоанатомическом отделе, а также судебно-медицинском экспертном центре [5].

Анализ этих данных позволяет сделать выводы о ходе работы отделения терапии №2 за 2022 год и принять соответствующие меры для улучшения оказания медицинской помощи. В современном мире эндокринологические заболевания становятся все более распространенными, представляя серьезную медико-социальную проблему. В данной статье мы исследовали актуальные аспекты организации оказания медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией в условиях Республики Казахстан. Анализируя существующие меры профилактики, систему первичной медико-социальной помощи и динамику развития медицинской помощи, становится ясно, что существующая организация не всегда способна полноценно удовлетворить потребности населения в эндокринологической помощи. Проблемы организации оказания помощи больным с эндокринной патологией проявляются в недостаточной доступности специализированных медицинских услуг, длительных очередях на прием, ограниченной квалификации медицинских специалистов и других аспектах.

Наше исследование подчеркивает необходимость существенных изменений в организации эндокринологической службы. Оптимизация системы оказания помощи, повышение квалификации медицинских работников, расширение доступа к современным методам диагностики и лечения – все это становится критически важным для улучшения качества жизни пациентов с эндокринной патологией. В заключение, стоит подчеркнуть, что дальнейшие исследования и усилия по оптимизации организации медицинской помощи в области эндокринологии могут привести к существенным улучшениям в предоставлении качественной и своевременной помощи пациентам, страдающим от эндокринных заболеваний.

На основе нашего анализа данных и проведенного исследования мы обнаружили, что существующая система оказания медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией в значительной степени не соответствует их потребностям. Мы обнаружили ряд проблем, таких как ограниченная доступность специализированных медицинских услуг, длительные очереди на прием к врачам, недостаточную квалификацию медицинских специалистов и другие недоразумения в организации медицинской помощи. Эти факторы ведут к недостаточному вниманию к диагностике, мониторингу и профилактике эндокринных заболеваний. Исходя из результатов исследования, мы пришли к выводу, что существует неотложная необходимость в существенных изменениях в организации эндокринологической службы и улучшении качества медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией. Эти изменения должны включать в себя более широкий доступ к современным методам диагностики и лечения, повышение квалификации медицинских работников и оптимизацию системы оказания помощи. Таким образом, гипотеза нашего исследования о том, что существующая система оказания медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией не соответствует их потребностям, была подтверждена результатами нашего исследования.

На основе предоставленных данных и анализа проведенного исследования мы приходим к нескольким важным выводам, касающимся организации медицинской

помощи больным с эндокринной патологией в ГКП на ПХВ «Многопрофильной городской больнице №1» г. Астана:

– *Недостаток доступности и сокращение сроков госпитализации:* В ходе анализа было выявлено, что работа отделения эндокринологии и отделения токсикологии значительно приблизилась к плановым нормативам. Это было достигнуто за счет уменьшения среднего времени пребывания больных и более точного отбора пациентов для госпитализации.

– *Плановая и экстренная госпитализация:* Плановая госпитализация в эндокринологическое отделение осуществляется по направлению врачей-эндокринологов или терапевтов, что соответствует действующим стандартам гарантированной помощи. Экстренная госпитализация также реализуется при признаках острой декомпенсации эндокринных заболеваний и метаболических нарушениях.

– *Финансовая эффективность:* Проведенный анализ дефектов в системе оплаты медицинских услуг (ОСМС и ГОБМП) показал, что расходы на медицинское обслуживание больных с эндокринной патологией остаются в пределах бюджетных норм. Это говорит о финансовой устойчивости и эффективности оказания медицинской помощи.

– *Летальность и медицинская статистика:* Летальность в отделении терапии №2 остается на низком уровне и составляет 1,12% за 12 месяцев 2022 года. Эти случаи подверглись врачебному анализу, проведены вскрытия и медицинские конференции для улучшения организации медицинской помощи.

Исходя из проведенного исследования, можно сделать следующие ключевые

Выводы:

– Система оказания медицинской помощи больным с эндокринной патологией в ГКП на ПХВ «Многопрофильной городской больнице №1» г. Астана значительно совершенствовалась и приблизилась к оптимальным показателям.

– Следует продолжать работу по улучшению доступности качественной медицинской помощи пациентам с эндокринной патологией, особенно в региональных областях и на удаленных территориях.

– Система финансирования и оплаты медицинских услуг показала свою эффективность и устойчивость.

– Случаи летальности остаются на контролируемом уровне, что свидетельствует о высоком профессионализме медицинского персонала и необходимости постоянного мониторинга.

В целом, проведенное исследование подчеркивает необходимость дальнейшего совершенствования системы медицинской помощи больным с эндокринной патологией, с акцентом на расширении доступности и повышении качества оказания помощи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Правительство Республики Казахстан. (2017). Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 "Система государственного планирования в Республике Казахстан". [Постановление]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725>

2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2023 года № 53 "Об утверждении стандарта организации оказания эндокринологической помощи в Республике Казахстан" [Постановление]. (2023). Министерство Юстиции Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013880>
3. Сайт отделение эндокринологии ГКП на ПХВ «Многопрофильная городская больница №1» при акимате города Астана. Ссылка: <https://www.auruhana1.kz/index.php/ru/otdeleniya/endokrinologiya>
4. Камитбекова Ж. У., (2021) ГКП на ПХВ «Многопрофильная городская больница №1» г. Нур-Султан, Отчет эндокринологического отделения за 12 месяцев 2021 года
5. Камитбекова Ж. У., (2022) Отчет о работе отделения терапии №2 за 2022г., ГКП на ПХВ «Многопрофильная городская больница №1» г. Нур-Султан

SECTION: PEDAGOGY

УДК 391/395(075.8)

Ospanova D.A.
Bachelor, 5th year student Astana International University,
Abdrakhman K.E.
Bachelor, 5th year student. Astana International University
(Astana, Kazakhstan)

**THE MEANING OF OBJECTS AND AESTHETIC SUBJECTS IN THE FORMATION
OF PERSONALITY IN SOCIETY**

Annotation. *After gaining independence, our country paid special attention to the field of education and science. In the article, it reveals the importance and place in the world educational space that a smart and comprehensively developed generation should educate. No wonder our grandfather Ybyrai Altynsarin, who built an education avenue for the future of his people, said: "The teacher is the heart of the school." Each teacher should consider himself the heart of the school and be able to bring his soul to it. Our article is presented so that, as a competent teacher, he can sow knowledge in the heart of the child, focusing on his work with great enthusiasm.*

Keywords: *Art, design, social knowledge.*

I. Introduction

On the way to achieving effective learning in the XXI st century, the following questions arise. "What to teach?," "How to teach?," "How to teach, what are its patterns?," "Who to teach?," "For what to teach?" "Where to teach?." In practice, many types of training are used. Teachers do not abandon all useful forms of education and introduce them into practice, focusing on the new system.

From this point of view, the education of the younger generation with the introduction of effective methods and methods of new technology is the main task of the teacher. Currently, it is impossible to be a competent, comprehensive specialist without mastering advanced training technologies. The new technologies used in the lesson can be implemented differently depending on the skill of each teacher [1, 14].

In the 2016-2017 academic year, schools introduced an updated 12-year educational program, currently the new program teaches grades 1, 2, 5, 7.

The new program brought changes to aesthetic disciplines as well. Technolo

The new program also brought changes for aesthetic subjects. The disciplines of technology and visual arts were combined and called "Art work". As R. Emerson said, "The real sign of civilization is not the wealth and level of education of the state, nor the size of the cities, nor the abundance of products, but the citizen raised by the state." will be.

II. Main part.

The time in which the younger generation lives today is not at all like the past. This feature depends on the unborn child, his ability to make the right choice in understanding and

perceiving new concepts, the ability to quickly adapt to changing conditions throughout his life. In this regard, specific priority requirements are imposed on such a person: Keracy, activity, social responsibility, high thinking, deep knowledge, professional literacy. And this, of course, is a teacher who absorbs these requirements into himself.

The new economic situation and trend required a radical change in the education system due to the specifics of the development of society. This is the development of new technologies in our country. The quality of education allows modern schoolchildren to rise to the level of education around the world in the future [2, 24].

Today, if a teacher who has mastered a new 12-year education reform program does not absorb all the subtleties of this system, then the problem of child development. Therefore, the new education model requires new teachers. He must be a person capable of creative work, striving to study all the negative aspects of pedagogical activity, well-versed in his subjects, striving to improve the results of the pedagogical process in any pedagogical situation, deciding his own knowledge, wisdom, skill, skill.

The new program produces one subject, including technology and the visual arts, which have developed over several years. This academic year, the subject "Körkem еңбек" in the 5th grade was awarded the title "Bolashak 2030." with a published book. All students are covered by books. Until this year, the books "Fine Arts," "Technology" caused inconvenience to one student in grades 4-5. As for the electronic additional disks connected to the book, none of them will open. But everyone is pleased that in their absence we have already passed training and prepared excellent students.

Now in this place

Here I am no longer saying that the subjects are taught by teachers of technology and fine arts, and it is written that their time has not passed. In the diplomas of teachers who graduated in Soviet times, the subjects of labor, drawing, drawing are studied. That is, they easily teach the current subject "Art Work." Currently, "Drawing and Fine Arts" is written separately, "Vocational Training," which means it is difficult to say that graduates are fully mastering the subject of "Art Work."

Does a teacher study with a student? How do you teach a student what they don't know?

Therefore, it is necessary to re-divide the objects of technology and fine art into separate objects. Everyone knows that the visual arts developed in Kazakhstan, when Europe, East Asia and other countries brought amazing things to life, Kazakhstan was trapped in Islam and only after the establishment of Soviet power began to master the art of painting. The traveler of the XVII century Kazybek bey Tauasarovich visited the countries of Asia, Europe, Russia and wrote that people who know how to write and draw in the book "From Roots to Themselves" build beautiful cities and bridges. Then we only had 100 years since we started developing the image. Now the introduction of the visual arts and the introduction of technology will lead to the formation of the creative abilities of children to painting. If earlier students of 5 classes took 34 hours from the image, now, depending on the duration of the quarter, they study 16-17 hours. If you read 45 minutes before, now 40 minutes. [3, 44].

And at a time when a child is developing an interest in life, primary school is given only 34 hours a year. At a time when it has been scientifically proven that the development of a

young person's thinking is positively influenced by tasks performed by hands, fingertips, labor and drawing lessons should be taught separately. When children tell their drawings, talk about their work, they form the right speech, the vocabulary increases. Words of praise from the teacher give them the opportunity to treat their business respectfully, evaluate someone's work, trust adults, form creative ideas and much more. In addition, in primary classes, which are the basis of education, the subject "Art Labor" was assigned to teachers of subjects. They do not hide that classes are not conducted at the proper level, using these subjects in mathematics, written literacy, etc. I think that at present, in order to prepare a competitive generation for knowledge and become one of the leading countries of the world, it is necessary not only to give priority to the English language, but also to initially inspire their generation with their own culture and form a national spirit.

In countries with a high level of education and culture, Finland, Japan, Singapore, Norway, China, the main priority in educational policy is aimed at fostering a unique thinking personality, preserving its native culture, traditional values. Japan suffered a great tragedy during World War II. Then experts said about Japan that it would take them 100 years to come to their senses. But over time, it became a country of advanced technology, although there were no minerals in this country. In 2008, President of Kazakhstan N. A. Nazarbayev paid an official visit to Japan and at a meeting with journalists replied: "In the era of globalization, we must learn a lot to preserve our well-being. In this regard, for example, you can take an example from the Japanese who wear kimonos, visit temples, and also make discoveries in the field of high technologies. In other words, preserving identity does not mean any conservation. " For example, schoolchildren from Japan read drawing and drawing 68 hours in 1 grade, 70 hours in 2 grade, 60 hours in 3-4 grade, 50 hours in 5-6 grade. The home subject is held in grades 5-12.

Then their students will study these subjects twice as much as we do. Other foreign languages are studied only after graduating from grade 6. There is no fear that if we do not know English, we will not be able to walk down the street. Consequently, the absence of the need for teaching English, computer science from the 1st grade can be seen thanks to specialists studying the field of education in East Asia. I consider myself a representative of the older generation. When the need arose, we learned how to work on a computer. If the need increases, I can learn English [4, 51].

But why not take advantage of cutting-edge technology at a time when phone devices are being made that accurately translate what you are now saying. Until we teach children to work with a computer, from the 1st grade together with English and Russian, we must instill the Kazakh Spirit in our native cultures, national traditions that have been passed down from generation to generation, a native heritage that has lasted for many centuries.

Needlework of the Kazakh people is a collection of works often used in folk life, such as weaving, knitting, sewing, sculpture, construction, and fine art. The legacy of a people that passes from needlework to fruit and is deeply rooted. The history of Kazakh national applied art is inextricably linked with the traditions of nomadic life. Folk masters brought the national craft heritage to life. Currently, in our sovereign country, the cultural heritage of antiquity occupies a special place in the decorative education of young people. A child is our future, a child is today's student, tomorrow's knowledge is a specialist. As society develops, activities specialize in complexity. It is difficult, not knowing our past history, to achieve the present, to

foresee the future. The spiritual fund accumulated by our ancestors is the sea. These spiritual riches created by our ancestors have not lost their value today.

To date, introducing students to decorative and applied national art, involving them in the cause of parenthood.

From this point of view, the education of the young generation of effective methods and methods of new technology is the main task of the teacher. Therefore, for the quality education of each teacher, it is advisable to carry out new technologies, new approaches and non-traditional forms of education, and not to conduct classes in a constantly established form. In this direction, there are new ideas, new technologies based on the diversity of education, variant content, structure, science and experience. Currently, it is impossible to be a competent, comprehensive specialist without mastering advanced training technologies.

For mass training of teachers, the authorities allocate huge funds. Under the updated program, teachers of visual and technological disciplines improve their qualifications. Using effective learning methods, they contribute to the creation of our generation as a creative person. But the topic of technology will be reduced, "Art Labor" will not continue at 5-6 years.

It is safe to say that so far it is fine art and technology that have contributed to the formation of creative personalities, the expansion of creativity and the worldview of students. If mathematics is used to pass the UNT after graduation, then some may not need it. The functions of division, multiplication are now performed by the calculator. And the knowledge gained from technology covers the lifelong needs of the child. There are students who come to the 5th grade and learn to hold hammers in their hands, sew with needles.

Given that not all students have a high level of education, most graduates cannot enter higher education. I think that it is necessary to buy cheap Chinese household appliances, wear low-quality Kyrgyz clothes, consume fruits and vegetables grown by Uzbeks, and create conditions under which vocational education in schools will be established until many more foreign products appear, having received the profession of driver, seamstress, cook, turner, etc.

At the same time, he must reach a level at which he can use the knowledge gained at school in the future.

III. Conclusion

Today, the education system in the republic has undergone drastic changes. Its main factor is the emergence of new models in the educational sphere in the process of globalization, the informatization of the educational process. Currently, it is impossible to be a competent, comprehensive specialist without mastering advanced training technologies. Teachers of technology and visual disciplines in schools conduct circle classes separately from their own, for which they are not provided with a fee. Creative works related to various festive events attract schoolchildren to participate in district, regional exhibitions, Internet competitions. Materials received for the work come out of the teacher's pocket. The works of schoolchildren were repeatedly awarded district, regional diplomas.

Student interest increases when each teacher, during classes, teaches students using new technologies for quality education, as well as using a computer, an interactive whiteboard. "In today's world, young people need a new education that meets world standards related to new technologies," the head of state noted.

In conclusion, I think that if pictorial objects were resumed in grades 5-6-7, and an object for drawing was placed in grades 8-9, then the connection between these objects would be continued. And the technology should give 2 hours a week and bring to the level when in the 10-11 class you can get a specialty of choice. It is necessary to bring to the level of school education the hairdressers, cooks, welders, builders in demand at present.

REFERENCES

1. Kisymova A.K. Deposition technologies. Almaty, 2007.
2. Aimakhanova K., Amanov F., Abubakirova A. Kazakh school and values in modern education. 2011
3. Vygotsky L.S. Pedagogical psychology. - Moscow, 1991.
4. A. Kusainov. Quality of education in the world and Kazakhstan - Almaty-2013

УДК 376

Sebdaiyrova Aigerim, Sadykova Zhanat Yessenzhanovna
master of humanitarian sciences, senior teacher
Abai Kazakh National pedagogical university
(Almaty, Kazakhstan)

MULTICULTURALISM AND TEACHER TRAININGS: STRATEGIES FOR PROMOTING CULTURAL UNDERSTANDING

Annotation. *The author underscores the critical importance of fostering a supportive environment for teachers who work in multicultural classrooms and emphasizes the necessity of providing teachers with the resources and support they need to effectively implement multicultural education strategies. This support includes access to professional development opportunities focused on cultural competency, as well as curriculum materials and instructional strategies that reflect diverse perspectives and experiences. The author advocates the creation of a nurturing and supportive environment that empowers teachers to embrace multicultural education and effectively meet the needs of their diverse students.*

Keywords: multicultural education, dialogue of cultures, multicultural approach, multicultural teacher.

Себдайырова Айгерім Маратқызы
Магистр, аға оқытушы,
Садыкова Жанат Есенжановна
гуманитарлық ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

КӨПМӘДЕНИЕТТІЛІК ЖӘНЕ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ БІЛІКТІЛІГІН АРТТЫРУ: МӘДЕНИ ТҮСІНІСТІКТІ МЕҢГЕРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Аннотация. Автор көпмәдениетті топтарда жұмыс істейтін мұғалімдер үшін қолайлы ортаны қалыптастырудың маңыздылығын атап көрсетеді және мұғалімдерге көпмәдениетті білім беру стратегияларын тиімді жүзеге асыру үшін қажетті ресурстар мен қолдау көрсету қажеттігін анықтайды. Мұндай қолдау мәдени құзыреттілікке бағытталған кәсіби даму мүмкіндіктеріне, сондай-ақ әртүрлі перспективалар мен тәжірибелерді жетілдіретін оқу бағдарламалары мен стратегияларына қолжетімділікті қамту қажеттігіне назар аударады. Автор мұғалімдерге көпмәдениетті білім беруді меңгеруге және әртүрлі мәдениетті білімалушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін тәрбиелік және ақпараттық ортаны құруды сөз етеді.

Түйін сөздер: көпмәдениетті білім беру, мәдениеттер диалогы, көпмәдениетті көзқарас, көпмәдениетті мұғалім.

Себайырова Айгерім Маратқызы
магистр, старший преподаватель,
Садыкова Жанат Есенжановна
магистр гуманитарных наук, старший преподаватель
Казахский Национальный педагогический университет им.Абая
(Алматы, Казахстан)

«МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ: СТРАТЕГИИ СОДЕЙСТВИЯ
КУЛЬТУРНОМУ ВЗАИМОПОНИМАНИЮ»

Аннотация. Автор подчеркивает исключительную важность создания благоприятной среды для учителей, работающих в мультикультурных классах, и подчеркивает необходимость предоставления учителям ресурсов и поддержки, необходимых им для эффективной реализации стратегий мультикультурного образования. Эта поддержка включает доступ к возможностям профессионального развития, ориентированным на культурную компетентность, а также к учебным материалам и стратегиям обучения, отражающим разнообразные точки зрения и опыт. Автор выступает за создание благоприятной и благоприятной среды, которая позволит учителям использовать поликультурное образование и эффективно удовлетворять потребности своих разнообразных учеников.

Ключевые слова: поликультурное образование, диалог культур, поликультурный подход, поликультурный учитель.

Introduction: Multicultural education plays a vital role in various aspects of societal development, including the advancement of democratic processes, the promotion of human rights, and the cultivation of individual empowerment and self-realization. Multicultural education also helps to foster mutual understanding and respect between different cultures and peoples and to create more inclusive and equitable communities. It also serves as a platform for sharing knowledge, ideas, and experiences, which can help to bridge divides and create meaningful connections between different cultures. Multicultural education contributes to these important areas: *democratic processes*: multicultural education fosters inclusivity, diversity, and respect for different perspectives, which are fundamental principles of democratic societies. The mission of multicultural education is to promote understanding and appreciation of diverse cultures, beliefs, and values to create tolerant and pluralistic communities where everyone's voice is heard and valued; *human rights*: multicultural education advocates for equality, social justice, and human rights for all individuals, regardless of their cultural background, ethnicity, religion, or nationality. As multicultural education challenges stereotypes, prejudices, and discrimination, individuals are empowered to recognize and defend their rights, as well as those of others, fostering a more just and equitable society; *innovation and strength*: multicultural education celebrates the richness and diversity of human experiences, knowledge, and contributions across cultures and civilizations. Providing students with diverse perspectives, histories, and achievements cultivates a sense of pride and identity among individuals from diverse backgrounds by fostering an appreciation for innovation,

resilience, and strength inherent in different cultures. *self-realization*: multicultural education empowers individuals to embrace their unique identities, talents, and aspirations while respecting and learning from others. Individuals can achieve internal freedom as a result of multicultural education through self-reflection, expression, and exploration of their cultural heritage. Multicultural education offers opportunities for both internal and external growth, fulfillment, and self-realization [1].

Methodology. Multicultural education also encourages critical thinking and problem-solving skills, which are essential for creating a society that values innovation and progress. It helps to create a more cohesive society where individuals can come together to solve problems and create a better future. Several researchers and scholars have explored the role of multicultural education in fostering critical thinking and problem-solving skills. Researchers and their contributions to this area may vary, but the following researchers are notable. Bank's work emphasizes the importance of multicultural education in promoting critical thinking, empathy, and social justice [2]. Sonia Nieto has written extensively on multicultural education and social justice in schools. Her work highlights the role of multicultural education in developing students' critical consciousness and problem-solving abilities [3]. *Alexander, D.* examines the challenges and opportunities associated with multicultural education in post-Soviet Russia, including issues of language policy, ethnic diversity, and social cohesion [4]. Ladson-Billings is known for her research on culturally relevant pedagogy and the achievement gap in education. Her work underscores the transformative potential of multicultural education in empowering students to think critically about social issues and engage in problem-solving within their communities [5]. Khazhgaliyeva, G. explores the intersection of culture, education, and critical thinking, highlighting the role of multicultural education in preparing students to navigate complex and diverse social landscapes [6]. Busi has conducted research on multicultural education and equity in schools. His work examines the impact of culturally responsive teaching practices on students' critical thinking, problem-solving, and academic achievement [7].

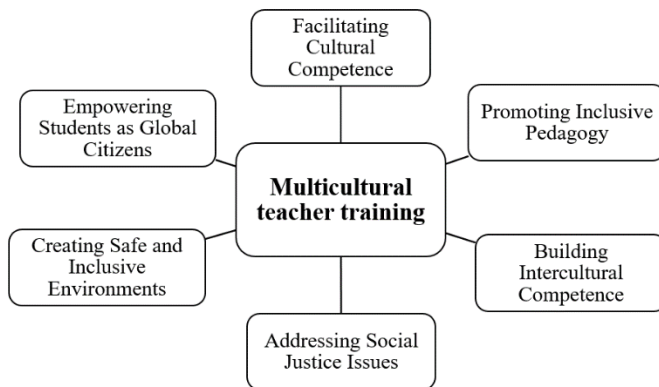
Results. Multicultural education is indeed a crucial aspect of fostering inclusivity and understanding within diverse societies. By embracing cultural diversity and promoting social cohesion, this educational framework aims to create an environment where individuals from various backgrounds feel valued, respected, and empowered. Multicultural education is underpinned by several methodological principles aimed at promoting inclusivity, understanding, and respect for cultural diversity [8].

By incorporating these methodological principles into educational practices, multicultural education strives to create inclusive learning environments where all students can thrive academically, socially, and emotionally, regardless of their cultural backgrounds.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES				
<p>Cultural Relevance</p> <p>materials should be relevant and meaningful to students' cultural backgrounds, to make learning more accessible</p>	<p>Critical Pedagogy:</p> <p>encourages students to question dominant narratives and perspectives, promoting empathy and activism.</p>	<p>Inclusive Teaching Strategies:</p> <p>cooperative learning, differentiated instruction, and culturally responsive teaching practices</p>	<p>Culturally Sustaining Pedagogy:</p> <p>seeks to preserve and promote diverse cultural knowledge, practices, and languages, students feel valued respected</p>	<p>Dialogical Learning</p> <p>promotes dialogue and open communication among students and between students and teachers</p>

Picture 1. Methodological principles in multicultural education

Discussion. The modern multicultural orientation of education and upbringing represents a significant shift toward encouraging positive intercultural relations characterized by respect, inclusion, and action. This shift involves moving away from fear towards understanding, from exclusion towards inclusion, and passive tolerance towards proactive engagement. Multicultural education plays a crucial role in facilitating this development [9], and teachers are at the leading edge of implementing and embodying these principles in the classroom. Teacher training in multiculturalism is indispensable for these reasons:



Picture 2. Reasons for multicultural teacher training

From the perspective of cultural competence, multicultural teacher training equips educators with the necessary knowledge, skills, and attitudes to effectively navigate diverse cultural landscapes. Teachers learn how to understand and appreciate cultural differences, recognize their own biases, and create inclusive learning environments that honor students' diverse backgrounds. According to inclusive pedagogy, teachers trained in multiculturalism are

better prepared to implement inclusive teaching practices that cater to the needs of all learners. They learn how to adapt their instructional strategies, curriculum materials, and assessment methods to accommodate diverse learning styles, languages, and cultural perspectives. As far as social justice is concerned, multicultural teacher training empowers educators to address social justice issues within the classroom and beyond. Teachers learn how to engage students in critical discussions about power, privilege, and discrimination, and how to foster empathy, activism, and social change. Considering intercultural competence, teachers in multiculturalism are equipped to facilitate meaningful intercultural interactions among students. They create opportunities for dialogue, collaboration, and mutual understanding, helping students develop the skills and attitudes needed to thrive in a diverse world. In terms of safe and inclusive environments, multicultural teacher training emphasizes the importance of creating safe, supportive, and inclusive learning environments where all students feel valued and respected. Teachers learn strategies for addressing instances of discrimination, bias, or exclusion, and for promoting a culture of belonging and acceptance. Furthermore, to empower students as global citizens, through multicultural education, teachers empower students to become informed, active, and responsible global citizens. They instill in students a sense of cultural humility, curiosity, and openness to new perspectives, preparing them to navigate an increasingly interconnected and diverse world.

In essence, multicultural teacher training is essential for preparing educators to play a decisive role in promoting positive intercultural relations and fostering inclusive learning environments. By embracing multiculturalism in their practice, teachers can help create a more equitable, harmonious, and socially just society.

A multicultural teacher plays a vital role in recognizing and promoting cultural pluralism while safeguarding national cultural diversity [10]. Some immediate goals arise that a multicultural teacher faces.

Table 1. Teaching engagement goals in multicultural education

Goals	Teacher's engagement	Outcomes
<i>Promoting inclusive curriculum</i>	a multicultural teacher should strive to develop and implement curriculum materials that reflect the diverse cultural backgrounds and experiences of their students.	This involves integrating diverse perspectives, histories, and contributions into lesson plans and educational resources.
<i>Fostering intercultural understanding</i>	the multicultural teacher must create opportunities for students to engage in meaningful interactions with peers from different cultural backgrounds.	This may affect collaborative learning activities, discussions about cultural traditions and values, and exploration of global issues.
<i>Addressing bias and stereotypes</i>	the multicultural teacher should actively challenge stereotypes, biases, and prejudices that may exist within the classroom or broader society.	This includes facilitating discussions about identity, privilege, and discrimination, and promoting critical thinking skills to analyze media representations and societal norms.
<i>Supporting language diversity</i>	the multicultural teacher should support language diversity by	in multicultural classrooms, students may come from diverse linguistic

	providing resources and support for students who are learning English as a second language	backgrounds, as well as promoting the value of multilingualism
<i>Creating inclusive classroom environments</i>	the multicultural teacher plays a key role in creating a safe, inclusive, and welcoming classroom environment where all students feel valued and respected.	This commits to establishing clear expectations for respectful behavior, addressing instances of discrimination or exclusion, and celebrating cultural diversity.
<i>Advocating for equity and social justice</i>	the multicultural teacher should advocate for equity and social justice both within the school community and in society at large.	This may relate to supporting initiatives to address systemic inequalities, advocating for culturally responsive policies and practices, and collaborating with community organizations to promote social change.
<i>Engaging with families and communities</i>	the multicultural teacher recognizes the importance of building partnerships with families and communities to support students' cultural identity development and academic success.	This covers reaching out to families from diverse backgrounds, seeking their input and involvement in the educational process, and connecting students with cultural resources and opportunities outside of school.
<i>Continuing professional development</i>	the multicultural teacher understands the importance of ongoing professional development to stay informed about best practices in multicultural education.	This may concern participating in workshops, conferences, and training programs focused on cultural competence, diversity, and inclusion.

Conclusion. By embracing these tasks, the multicultural teacher can effectively promote cultural pluralism, protect national cultural diversity, and create inclusive learning environments where all students can thrive.

A multicultural teacher must possess a comprehensive set of knowledge, skills, and abilities that extend beyond general cultural and professional competencies. By possessing these knowledge, skills, and abilities, a multicultural teacher can effectively organize teaching activities in a culturally responsive manner, taking into account the national characteristics and cultural traditions of the diverse ethnic groups and communities represented in their classroom.

REFERENCES

1. Палаткина, Г.В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях /Г.В. Палаткина //Педагогика. – 2002. – № 5. – С. 41-47.
2. Banks, J. A. (2008). An introduction to multicultural education.
3. Nieto, S. (2017). Re-imagining multicultural education: New visions, new possibilities. *Multicultural Education Review*, 9(1), 1-10.

4. Alexander, D. (2015). School policy in Russia and the challenges of a multicultural society. *Procedia-social and behavioral sciences*, 186, 811-814.
5. Ladson-Billings, G. (2021). *Culturally relevant pedagogy: Asking a different question*. Teachers College Press.
6. Khazhgaliyeva, G. (2016). Multilingual education perspectives in multicultural Kazakhstan. In *Global science. Development and novelty* (pp. 5-8).
7. Busi, V. P. (2014). Multiculturalism in Kazakhstan: Evolution of a Multi-ethnic Society and the Progress of an Effective Intercultural Communication.
8. Rao, S. (2005). Effective multicultural teacher education programs: Methodological and conceptual issues. *Education*, 126(2).
9. Acar-Ciftci, Y. (2019). Multicultural Education and Approaches to Teacher Training. *Journal of Education and Learning*, 8(4), 136-152.
10. El-Hani, C. N., & Mortimer, E. F. (2007). Multicultural education, pragmatism, and the goals of science teaching. *Cultural studies of science education*, 2, 657-702.

УДК 873.01

Ельжанова Раушан Нуржановқызы
магистраға оқытушы,
Қожа Ахмет Ясауи Атындағы, Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Абайқызы Зере
3 курс студенті
(Түркістан, Қазақстан)

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРЫТТЫРУ

Аннотация. Қазіргі жағдайда мемлекеттік саясатта білім берудің мазмұны мен құрылымын жаңарту, педагогтың кәсіби деңгейін арттыруға ерекше көңіл бөлінуде.

Қазіргі білім беру жүйесі қоғамдық тәжірибенің күрделі түрі болып табылады, оның берілген тарихи кезеңдегі орны жоғары.

Елбасымыз «Интеллектуалды ұлт-2020» ұлттық жобасы үш құрамдас бөліктен тұруға тиіс деп оны талдап берді. Оның біріншісі - білім беру жүйесін инновациялық даму жолына түсуді қарастырады. «Біз білім беруді жалғастыруға тиіспіз. Бүгінгі мектептерді компьютерлендіру толықтай аяқталды. Инновациялық білім беру жағдайында дәстүрлі оқыту жүйесіндегідей білім, білік, дағдыны дамытуға оқытудың когнитивтік компонентіне ерекше мән беріледі.

Жаңа білім беру моделінің ерекшелігі-оқыту тәсілдері мен технологиялары толықтырылып, әлеуметтік мәдени мазмұн кеңейтіледі. Білім берудегі инновациялық сұрақтарды қарастыра отырып, дәстүр мәселесіне көңіл аударған жөн. Өйткені ол адамның даму жолындағы келеңсіздіктерге негіз болып өткенді ұмытып болашаққа бағыт алуға жетелейді. Инновациялық үрдіс-білім беру жүйесін жаңарту мен дамыту ғана емес, қоғамның, жаңа әлемнің жаңа мұғалімі қажеттілігінен туындаған үрдіс. Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру – мұғалімнің меңгерген инновациялық педагогикалық технологияны өз іс-тәжірибесінде қолдануға даяр болуы.

Кілт сөздер: Интеллектуаль, модель, инновациялық педагогикалық технология, информация, қозғалыс, үдеріс, дидактика, стандарт.

Ельжанова Раушан Нуржановна
магистр старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Абайқызы Зере
студент 3 курса
(Туркестан, Казахстан)

Аннотация. В нынешней государственной политике особое внимание уделяется обновлению содержания и структуры образования, повышению профессионального уровня учителя.

Современная система образования представляет собой сложную форму социальной практики, занимающую высокое место в данный исторический период.

Наш Президент проанализировал национальный проект «Интеллектуальная нация-2020», так как он должен состоять из трех компонентов. Первый из них рассматривает возможность выхода на путь инновационного развития системы образования. «Мы должны продолжать образование. Компьютеризация сегодняшних школ завершена. В случае инновационного образования, как и в традиционной системе образования, особое значение придается когнитивному компоненту образования для развития знаний, умений и навыков.

Особенностью новой образовательной модели является то, что дополняются методы и технологии обучения, расширяется социокультурное содержание. Рассматривая инновационные вопросы в образовании, необходимо обратить внимание на проблему традиции. Потому что это заставляет людей забывать прошлое, которое является основой проблем на пути человеческого развития, и сосредотачиваться на будущем.

Инновационный процесс – это не только обновление и развитие системы образования, но и процесс, вызванный потребностью общества и нового мира в новом учителе. Формирование инновационной подготовки педагога – это готовность педагога использовать изученную им инновационную педагогическую технологию в своей практике.

Ключевые слова: Интеллектуальная, модельная, инновационная педагогическая технология, информация, движение, процесс, дидактика, стандарт.

Yelzhanova Raushan Nurzhanovna
master-senior teacher,

International Kazakh-Turkish university named after Khoja Ahmed Yasawi
Abayovna Zere. 3rd year student
(Turkestan, Kazakhstan)

INCREASING COGNITIVE ACTIVITIES OF STUDENTS BY USING TECHNICAL TOOLS IN MUSIC LESSONS

Abstract. In the current state policy, special attention is paid to updating the content and structure of education, increasing the professional level of the teacher.

The modern education system is a complex form of social practice, which has a high place in a given historical period.

Our President analyzed the national project "Intellectual Nation-2020" as it should consist of three components. The first of them is considering entering the path of innovative development of the education system. "We must continue education. Computerization of today's schools is complete. In the case of innovative education, as in the traditional education system, special importance is given to the cognitive component of education for the development of knowledge, skills, and abilities.

A feature of the new educational model is that teaching methods and technologies are supplemented, and social and cultural content is expanded. While considering innovative questions in education, it is necessary to pay attention to the problem of tradition. Because it leads people to forget the past, which is the basis for problems in the way of human development, and to focus on the future. The innovative process is not only the renewal and development of the education system, but also the process caused by the need for a new teacher of the society and the new world. Formation of the innovative training of the teacher is the readiness of the teacher to use the innovative pedagogical technology he has learned in his practice.

Keywords: *Intellectual, model, innovative pedagogical technology, information, movement, process, didactics, standard.*

Қазіргі кезде елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, ол әлемдік білім беру кеңістігіне бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болды. Мемлекеттік білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған басты міндеттердің бірі-оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру, жаңа педагогикалық технологияны меңгеру. Білім беру саласында жаһандану да бірқатар үрдістермен сипатталады. Құзыреттілік білім беру жағдайында оқытушының инновациялық даярлығын қалыптастыруды жетілдіру шарттары болып табылатындар: ғылыми-әдістемелік жұмыс, озат педагогикалық тәжірибе мен инновациялық педагогикалық технологияларды үйрену, жинақтау, пайдалану, инновациялық психологиялық-педагогикалық зерттеулер нәтижесін іс-тәжірибеге кеңінен ендіру, әртүрлі инновациялық психологиялық-педагогикалық теория мен практиканың өзара байланысқан іс-әрекетін жүзеге асыру; педагогикалық инновациялық қозғалыс.

Мемлекеттік білім қалпының білім деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру – оқу-тәрбие үрдісіне жаңа жаңа педагогикалық технологияны енгізуді міндеттейді. Жаңа педагогикалық технологиялар – білімнің басында мақсаттары мен біріктірілген пәндер мен әдістемелердің, оқу-тәрбие үрдісін өзара ортақ тұжырымдамасымен байланысқан міндеттердің мазмұнының, формалары мен әдістердің күрделі және ашық жүйелері, мұнда іс-әрекет оқушының дамуына жағымды жағдайлар жиынтығын құрайды. Жаңа технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі, алдындағы шәкірттерін бағалауы орын алады.

Мектептегі білім берудің қазіргі таңдағы міндеттерінің бірі-оқушыны ақпараттың кең ауқымын талдау және тез қабылдауға дайындау, әр түрлі пәндік саладағы жұмысы кезінде оны қазіргі құралдар және технологиялармен қамтамасыз ету, оқушыда ақпаратты мәдениетті қалыптастыру болып табылады. Жас ұрпақтың санасын шыңдауға қызмет ететін білім жүйесін қалыптастыру – қазіргі заманның өзекті мәселесі болып тұр. Ал мұндай білім жүйесі сол ұлттың төл болмысымен санасу арқылы жүзеге асады. Атап айтқанда: «Ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» керектігі белгіленген [2, 32 б].

Мектептегі сыныптардың, оқу-тәрбие үдерісінде музыка өнерін пайдалану, оларды ұлттық мәдени тұрғыда, дүниетанымдық мазмұнында пайдалану, оқушылардың ұлттық дүниетанымын қалыптастыру ғылыми-педагогикалық жүйелілікті талап етеді. Бұл мәселеде, философ ғалымдардың зерттеулерінде (Ә. Нысанбаев, А. Қасабеков, І. Ергалиев пен Ф. Телібаев, М. Орынбеков, Ж. Алтаев, Д. Кішібеков т.б.) «дүниетаным», «таным», «қазақ дүниетанымы» саласында көптеген құнды ой-пікірлері мен көзқарастары жан-жақты мазмұндалған. Зерттеуіміздің әдіснамалық негіздері М. Әуезов, С. Мұқанов, А. Байтұрсынов, Ж. Аймаутов, М. Жұмабаев, М. Дулатов, Ш. Құдайбердиев, Ө. Жәнібеков, М. Орынбеков, Ә. Бірмағамбетов, А. Сейдімбек және т.б. еңбектерінде орын алған.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық әрекетінің әр түрлі аспектілерін бірқатар психологтар мен педагогтардың еңбектерінде (С.Л. Выготский, В.В. Давыдов, И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин, Л.В. Занков, Т.И. Шамова, М.И. Махмудов, А.Н. Леонтьев, Н.Б. Менчинская, П.Я. Гальперин, Д.Б. Эльконин, Ю.К. Бабанский т.б.) зерттеу міндеттеріне қарай жүйелі түрде талдаған. Өскелең ұрпақты өз ұлтының өнерімен, салт-дәстүрімен, әдет-ғұрпымен таныстыру, халықтық педагогика саласында терең мазмұнды зерттеулер жүргізу мәселелері бойынша Қ.Б. Жарықбаев, С. Қалиев, С. Ұзақбаева, Ж. Наурызбай, Қ. Қожахметова, М. Балтабаев, Р. Дүйсенбінова, А. Көбесов, Әбілова, А.А. Қалыбекова, Қ. Болатбаев, И. Оршыбеков, Қ. Бөлеев, Д.Қ. Пошаевтың еңбектерін атап өтуге болады. Халықтық тәрбие саласында қалыптасқан дәстүрлері, мазмұндары ондағы еңбек, ақыл-ой, эстетикалық адамгершілік, тәрбие берудің жекеленген әдістері мен амал-жолдары баяндалып, оқушылар дүниетанымын қалыптастырудың тәрбиелік мәні ерекшеленіп көрсетілген. Қазақстан ғалымдары С.А. Ұзақбаева, М. Х. Балтабаев, Т.А. Қышқашбаев,

М. Оразалиева, Ш.Б. Құлманова, Е.Ш. Қозыбаев, Р.К. Дүйсенбінова, К.А. Ибраева, Н.А. Гончарова және т.б. өз еңбектерінде қазақ халық музыкасы мен дәстүрлі көркем мәдениетін оқушылар тәрбиесінде (музыкалық, эстетикалық, адамгершілік) жетілдіру мақсатын қарастырып, педагогикалық мүмкіндіктерін ашып көрсеткен. Дегенімен, педагогикалық әдебиеттерді талдау және зерттеулер жалпы музыка өнерінің, оның дүниетанымды қалыптастырудағы рөлі, педагогикалық шарттарына (әдістер, формалар, тәсілдер т.с.с.) оның маңызына ғылыми-педагогикалық зерттеулер жасалынбағанын көрсетеді. Яғни, оқушыларды халқымыздың ұлттық игіліктері мен адамзат мәдени мұралардың сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу, оқыту және олардың ұлттық дүниетанымының қалыптасуына жан-жақты мүмкіндік жасау қажет екендігі айқындалды.

Тек жарқын күннің айдынында шомылуға талпына отырып, жаңа қырымыздан әлемдік деңгейдің биік тұғырына көтерілуге талпынуымыз қажет. Бүгінгі ұрпақ жаңа ғасырдың белесінде жаңа тұрмыс салты бойынша өмір сүруі қажет [3, 21 б].

Техникалық құралдарды пайдалану – қазіргі заманғы мектептердің мақсаттары мен міндеттерінің құрамдас бір бөлігі. Техникалық құралдарды пайдалану арқылы тәрбие туралы ғылымның салалары педагогикамен ұштастырылады, сондай-ақ мәдениеттану, өнертану және әдебиеттанудың негіздеріне сүйенген ғылыми зерттеушілердің шектесетін жері ретінде қаралады. Жалпы білім беретін мектептерде тәрбиелік міндеттерді шешуде әдебиет, саз (музыка), бейнелеу өнерінің негіздері, әлемдік көркем мәдениет, өнертану т.б. эстетикалық циклдардың үлкен мүмкіндіктері бар. Адамзат дамуының

философиялық, эстетикалық заңдылықтарына сүйенсек, жеке тұлғаның рухани дамуына көркем өнер мен мәдениеттің ықпалы туралы мағлұматтар сонау ерте заманнан бастау алады. Қазақ даласындағы ұлы ғұламалар (Қорқыт ата, әл-Фараби, Ибн Сина т.б.) музыка өнерінің теориялық және тәжірибелік негіздерін дамытуда маңызы зор еңбектер қалдырды. Жалпы ұлттық тәрбие мен мәдениеттің негізін салған алғашқы ағартушы педагогтар Ы. Алтынсарин, Ш. Уәлиханов, А. Құнанбаев, Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, М. Жұиабаев т.б. екені белгілі. Олар болашақ ұрпақты имандылық, эстетикалық, ақыл-ой сияқты қасиеттерге тәрбиелеуде зор еңбек сіңірді. Музыкалық-эстетикалық сананы қалыптастыру мәселелерін шешуде оқушылардың музыкалық білім беру, тәрбие теориясы мен әдістемесін дамыту (Б.В. Асафьев, В.Н. Шацкая, О.А. Апраксина, Н.А. Ветлугина, Л.Г. Арчажникова т.б.) еңбектерінде зерделенеді. Олардың сүйіспеншілікті, дербес білім алу мен өзін-өзі тәрбиелеу жолдарын, қажеттілігін игерген біздің заманымыздың алдыңғы қатарлы адамы.

Сондықтан әрбір жас ұстаз педагогикалық тактіні және педагогикалық әдепті, стильді, моральді және ұстаздық шеберлікті бойына сақтау керек. Сонда ғана мұғалім жеткіншек ұрпаққа білім де тәрбие де бере алады

Адам баласының қабылдауын терең зерттеген физиологтардың еңбегіне сүйенген психолог-педагог мамандар адамның жоғары жүйке жүйесі қызметінің негізінде оқу үлгісінде қолданылатын компьютерлік технология мен оқытудың техникалық құралдарын тиімді пайдалана отырып, мұғалім сөзі мен сабақтастырған жағдайда сабақты меңгеру жоғары дәрежеге жетеді деп есептейді.



Педагогикада дидактика жөнінде былай делінген: дидактика - бұл ежелгі грек сөзі, яғни *didaktikos*-үйретуші, *didaskalos* - мұғалім деген ұғымды білдіреді. Дидактика - білім беру мен оқытудың теориялық және әдістемелік негіздерін зерттейтін педагогика ғылымының саласы [10, 74 б]. Дидактика білім беру мен оқытудың мазмұнын оқыту принциптерін, оқытуды ұйымдастыру әдістерін және формаларын қарастырады. Дидактиканың негізінде жеке пәндерді оқыту ерекшеліктері де зерттеледі. Дидактиканың

ғылыми негізін салған чех педагогы Ян Амос Каменский (1592-1670). Оның «Великая дидактика» кітабында (1632) оқытудың мақсаты, әдістері мен принциптері және сынып сабақ жүйесі баяндалған. Қазіргі дидактикадағы көрнекілік принципі нақты пәндерге және оны бейнелеуге ғана қатысты емес, оның моделін жасауға байланысты болмақ. Оқытудың техникалық құралдарының ең маңызды дидактикалық ерекшелігі оның ақпаратпен жоғары дәрежеде қамтамасыз етілгендігінде. Бұл өз кезегінде оқу үрдісінде уақытты тиімді пайдалануға, оқыту сапасын арттыруға септігін тигізеді. Дегенмен, сабақта оқушылардың ақпаратты қабылдау мүмкіндігінен ақпарат көлемін асырмау қажет. Оқытудың техникалық құралдары арқылы оқылатын құбылыстар мен үрдістерге тереңірек бойлай аламыз. Компьютерлік технология мен оқытудың техникалық құралдары көмегімен оқушыларға мектеп жағдайында көрсетілуі қиын немесе мүмкін емес құбылыстарды көрсете аламыз

Оқытудың техникалық құралдары көмегімен, оның ішінде экрандық-дыбыстық құралдар көмегімен оқу материалын ғылыми ақпараттық тұрғыдан бере аламыз. Көрнекілік адамзат баласымен бірге сол сәттегі зат немесе құбылыстың бейнелеуден яғни ақпаратты беру қажеттілігінен пайда болған болуы мүмкін.

Бұл туралы бізге дейін келіп жеткен тас үңгірлердегі, жартастардағы суреттер куә. Көрнекілікпен оқыту алғашқы мектептер пайда болғаннан бері басталады. Мектеп практикасында көрнекілікпен оқыту элементтерін ең алғаш пайдаланған адам есімі тарихта сақталмаған. Адамдар көрнекілікпен оқытуды жазу пайда болғаннан бұрын бастаған. Ежелгі Египет, Ежелгі Рим, Ежелгі Греция мектептерінде көрнекілікпен оқыту кең қолданысқа ие болған.

Ауызша және жазбаша сөздің дамуы көрнекілікпен оқыту әдісінің таралуының бастамасына негіз болды. Кітапты жазу стилі де өзгерді, ол мағыналы және эмоциональды бола түсті. Қолжазба және басқа кітаптарда суреттер пайда болды. Мысалы, Томас Мордың "Утопия" атты кітабында Утопия аралында балаларды суретті кітаппен оқыту жайлы баяндалған. Бірақ, бұл кезде көрнекі оқыту деген термин әлі пайда болмаған, сондай-ақ көрнекілікпен оқытудың қатаң теориялық негіздемесі жасалынбаған болатын. Көрнекі құралдар қолдану интуитивті таза көру түсініктерінен құралды. Көрнекілік принципінің негізін қалаушы, оны негіздеген чех педагогы Ян Амос Каменский. Я.А. Коменский көрнекілікке анықтама берді, оны біз "Дидактиканың алтын ережесі" дейміз. Дәл осы мектепті дамытудың ең маңызды жолдарының бірі болды, сөйтіп көптеген педагогикалық зерттеулердің баспалдағы болды [11, 97 б].

Педагогикадағы дидактикалық принциптер:

1. Оқыту процесінің мақсаттылық принципі;
2. Оқытудың ғылымилық принципі;
3. Түсініктілік принципі;
4. Жүйелілік принципі;
5. Саналылық және белсенділік принципі;
6. Көрнекілік принципі;
7. Педагогикалық процестің бағыттылық принципі.

Осылардың ішіндегі көрнекілік принципі туралы: көрнекілік принципінен алғаш зерттеп, оған мәнді үлес қосқан Я.А. Каменский, К.Д. Ушинский т.б. Осы принцип

негізінде алғашқы оқытудың әдістемесін жазды. К.Д. Ушинский көрнекілік жайындағы ілімді дамыта келіп, көрнекілік - балалардың психологиялық ерекшеліктеріне жауап береді, балалар заттардың пішіні, дыбысы, бояуы арқылы ойлайды деді. Оқыту процесінде сөз бен іс, теория мен практика өзара байланысты болады. Әр түрлі көрнекілікті қолданудың нәтижесінде сабақ әрі түсінікті, әрі қызықты болып өтеді. Мысалы, жоғары сыныптарда сабақты демонстрациялап өткізу өте тиімді және нәтижелі болады. Көрнекілік абстракты ұғымды игеруге әсер етеді. Сонымен, көрнекілік принципін оқыту материалдарын, әсіресе, теориялық ережелерді терең оқуда, берік есте сақтауда алатын орны ерекше.

Көрнекілік түрлері: Табиғи көрнекілікке коллекциядағы кептірілген өсімдіктер, хайуандар мен құстардың тұлбы, минералдар және т.б. жатады. Заттар және бейнелеу көрнекілігі: муляж, геометриялық фигура, макет, портреттер, архитектура, кескіндеме және мүсін үлгілері, жер бетінің бедері т.б. Символикалық көрнекілікке карталар, картограммалар, схемалар, диаграммалар, кестелер жатады. Мысалы кестенің бірнеше түрлері бар. Олар: хронологиялық, синхрондық, тақырыптық, графикалық кестелер. Экранды – динамикалық көрнекілік шындық дүниені бейнелейді. Олар: диапозитивтер, диафильмдер, эпипроекциялар, оқу киносы, оқу теледидары.

Дыбысты техникалық көрнекілікке аудио дискілер, музыкалық аспаптар, радиоқабылдағыштар жатады [12, 15 б].

Көрнекі құралдар оқу материалдарын, әсіресе, теориялық ережелерді есте жақсы сақтау және жеңіл түсіну үшін қолданылады.

1. Ғылымилық принципі;
2. Музыканы оқытудағы көрнекілік принципі;
3. Музыканы оқытудағы саналылық және белсенділік принципі;
4. Музыканы оқытудағы жүйелілік және реттілік принципі;
5. Музыканы оқытудағы түсініктілік принципі

Осы принциптердің ішіндегі математиканы оқытудағы көрнекілік принципі, ол оқушылардың оқу материалын қабылдау, талдау және жалпылау үрдісінің мәнінен туындайды. Оқу барысының әр түрлі кезеңдерінде көрнекілік түрліше функциялар орындайды. Математиканы оқыту практикасы бұл принципті жүзеге асыруға бағытталған арнайы құрал жабдықтар жасауды қажет етеді (геометриялық фигуралардың модельдері, кестелер, оқу диафильмдері, кинофильмдер, теледидар, микрокалькуляторлар және т.б.).

Мұндай талаптар мен дидактикалық мүмкіншіліктер зерттеушілердің еңбектерінде жеткілікті түрде толық баяндалған. Оқу құралдары мен техникалық оқу құралдарындағы сабақтастық оқудың материалды-техникалық басып оза даму принципін, оқудың мазмұны, әдістері мен ұйымдастыру формалары дамуының прогрессшіл тенденциясын қанағаттандыру керектігін, ғылым мен өндірістің қазіргі уақыттағы өзара әрекеттесуінің сипатын бейнелеу керектігін атап өтеміз [13, 37 б].

Қазіргі уақыттағы озық техника болып табылатын компьютерлердің қолданылуына негізделген, оқудың информациялық технологиясы көптеген педагогикалық міндеттерді жаңадан шешуге мүмкіндік береді.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Назарбаев Н.Ә. Болашақтың іргесін бірге қалаймыз. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Алматы, 2011ж.
2. Кәсіби даму мектебі / Алматы, Верна 2007, 93-97 б.
3. Кұдайбергенова К.С. Инновациялық тәжірибе орталығы - педагогикалық технология көзі. Алматы // 2001. – 75 б.
4. Таубаева Ш, Барсай Б. Оқытудың қазіргі технологиялары. Алматы,1999. – 120 б.
5. Қоянбаев Ж, Қоянбаев Р. Педагогика. – Алматы, 2002. - 369 б.
6. Сарбасова Қ. Инновациялық педагогикалық технологиялар. – Алматы, 2006. - 174 б
Қоянбаев Ж, Қоянбаев Р. Педагогика. – Алматы, 2002. - 369 б.
7. Құсайынов А.Қ. Педагогика және психология.Алматы «Мектеп» 2002ж, 69 б.
8. Меңдіаяқова Қ.М. Мектепте музыка тәрбиесін беру әдістемесі / Қ.М. Меңдіаяқова, Г.Ж. Қарамолдаева.- Алматы: Әл-Фараби, 1997. - 132 б.
9. Райымбергенов А. Жалпы білім беретін қазақ орта мектебінің музыка пәніне арналған «Мұрагер» бағдарламасы: 1-9 сыныптар / А. Райымбергенов, С. Райымбергенова, Ұ. Байбосынова.- Алматы: Ұмай баспасы, 2003. - 248 б.
10. Сарбасова Қ, Шаушекова Б. Педагогика негіздері. – Қарағанды, 2004. – 119 б.
11. Спирин Л.Ф. Теория и технология решения педагогических задач / Л.Ф. Спирин. - М.: РПА, 1997. - 174 б.
12. Сабыров Т.С. Оқушы жастардың танымдық әрекетін арттырудағы оқытудың әдістері мен формаларының дидактикалық жүйесін тиімді қолдануға мұғалімдерді даярлаудың теориялық негіздері: пед.ғыл.док....автореф. - Алматы, 1996.
13. Берикханова А.Е. Формирование готовности будущих учителей к использованию современных педагогических технологий. Автореф....канд.пед.наук. - Алматы, 2003.

УДК 374.08

Жумадилаев Бокенбай Наширович
старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Арипбаева Диана
студент 4 курса
(Туркестан, Казахстан)

МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В данной работе исследуются различные вопросы, касающиеся эстетического воспитания обучающихся. Пристальное внимание обращается музыкально-эстетическому воспитанию обучающихся в высших учебных заведениях. Наряду с профессиональной подготовкой обучающихся следует делать акцент формированию их художественно-эстетических компетенций.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, искусство, образовательная область, музыкально-эстетическая культура

Annotation. This article examines various issues related to the aesthetic education of students. Close attention is paid to the musical and aesthetic education of students in higher educational institutions. Along with the professional training of students, emphasis should be placed on the formation of their artistic and aesthetic competencies.

Keywords: aesthetic education, art, educational field, musical-aesthetic culture.

Присущая современному миру сложность и непрерывные изменения и заставляют общество предъявлять требования на личности с высоким уровнем общего образования и креативными качествами. Современное общество не только диктует необходимость творческой деятельности человека, но и само творчество является естественной потребностью для отдельного человека, стремящегося к полноценному существованию.

Нынешняя образовательная структура описывается ориентацией на развитие человеческих основ обучения, развитие взаимодействия обучающихся и преподавателей, формирование внутреннего мира человека и культуры. В современное время "образование" понимается не как механическое накопление навыков, знаний и компетенций, а как гуманитарное образование, способствующее профессиональному и культурному развитию, качественному преобразованию. Наряду с профессиональной подготовкой обучающихся следует делать акцент и общекультурному развитию, формированию художественно-эстетических компетенций.

В данном процессе значительная роль предназначается музыке как виду искусства, который обладает способностью эстетического и воспитательного воздействия на человека, и в процессе общего образования в вузе формируется совершенно новая категория музыкально-эстетического образования с его эстетическим воздействием на обучающихся. Формирование высокого уровня общего,

профессионального и музыкально-эстетического образования считается самым главным элементом процесса общеобразовательной деятельности в вузе, что является необходимым для решения этих задач.

Мы также считаем, что музыкально-эстетическое содержание образовательной сферы вуза в конечном итоге должно способствовать формированию у обучающихся эстетического образа жизни в целом. Эстетический образ жизни - это вид жизнедеятельности, который ведет к формированию нравственно-эстетических идеалов у людей, живущих в современном обществе, и основан на взаимовлиянии эстетических и нравственных взаимодействий, с которыми ежедневно сталкивается человек в различных духовных и материальных формах.

Исходя из идеи, что общество - это сумма всех людей, которые слушают музыку, и тех, кто ее не слушает, молодежь - это та категория людей, которая слушает музыку наиболее активно. Музыка существенно превосходит остальные виды искусства по уровню потребления благодаря своей способности создавать мгновенные сенсорные эффекты [1].

В времена информационных и коммуникационных технологий есть все основания для того, чтобы музыка "растворилась" в области производства, повседневной жизни и досуга. В последнее время все сложнее распознать музыку как художественное целое, но все чаще музыку слушают как фон, не осознавая и не вдумываясь в ее содержание. Иными словами, такое своеобразное отношение к музыке способствует формированию поверхностного типа потребления музыкальной культуры в целом, что приводит к полной субъективизации интеллектуальных, эмоциональных, человеческих и нравственных аспектов музыкальных произведений [2]. На первый план выходят запросы индивидов на поверхностное потребление, обусловленное модой и престижем. Такая музыкальная культура вредна для личности, в которой преобладает поверхностный контакт с музыкальными произведениями только в целях развлечения. Кроме того, новейшая музыка, вызывающая серьезную озабоченность социологов, психологов и педагогов, наносит вред психике человека.

Ученые разных направлений (психологии, генетики, физиологии, физики, биологии) подтвердили, что определенные виды музыки, ритмы, частоты и уровни громкости оказывают негативное влияние на человека. Такое воздействие вызывает состояние стресса, усиливает внутреннюю дисгармонию и изменяет состояние сознания. Именно поэтому поп-музыка, хип-хоп, рок и тяжелый рок, популярные у многих молодых людей, написаны на низких частотах. Некоторые исследования показали, что низкочастотные звуки могут вызывать депрессию и упадок сил. В ряде научных исследований специально рассматривался вопрос о том, существует ли связь между прослушиванием определенных видов музыки и склонностью детей и подростков к суициду, агрессии или преступности.

Ритмичная и диссонирующая музыка, если ее регулярно слушать, является одной из главных причин таких социальных бед, как курение, алкоголизм, преступность и наркомания, что приводит к деградации личности..... В 2006 году появилась компьютерная программа I-Doser, которая позволяет пользователям прослушивать файлы с определенным содержанием, вызывающее эйфорическое состояние, сходное с

эффектом от употребления «реальных» наркотиков. В. Якунин отмечает, что последствия воздействия звуковых волн также могут быть катастрофическими. По данным исследований по педагогике, основанным на информации из открытых источников, такое использование свидетельствует о готовности к проведению потенциально опасных экспериментов по повышению осведомленности и может предшествовать реальному употреблению наркотиков. Такая ситуация среди молодежи среде вызывает тревогу. Поэтому мы считаем, что музыкально-эстетические аспекты должны быть приоритетными в образовательной деятельности университетов. Известно, что объективные структурные характеристики музыки определяют реакцию слушателя. Предполагается, что само произведение - это осмысленная объективная структура, которая может быть воспринята и пережита с разной степенью точности, выявленной в результате анализа. Такое понимание и переживание музыкального произведения - один из важнейших компонентов музыкально-эстетической аккультурации человека.

Музыка, звуки, ритмы и музыкальные паттерны которой подчиняются законам гармонии, оказывает позитивное воздействие на развитие и здоровье человека: гармонизирует эмоциональный мир, исцеляет тело и наполняет его силой и энергией; питает душу - духовный опыт влияет на ум и мозг, улучшает память и ускоряет обучение; продлевает жизнь [3]. Классическая музыка является тому примером.

Поэтому развитие личности - это непрерывный процесс, и целью в данном случае является музыкально-эстетическое формирование личности будущего профессионала как совокупности широкого внутреннего мира и внешнего развития, развитого в эстетическом, культурном и творческом плане. Одним из основных этапов в процессе формирования личности является профессиональное становление, в ходе которого происходит развитие важных и профессионально значимых структур личности. Поскольку формирование музыкально-эстетической культуры - явление многоаспектное и сложное и зависит от характера целей будущего профессионального становления, обучающимся важно понять, осознать и прочувствовать значимость и потенциал музыкального искусства как метода мотивации и развития. Искусство, особенно музыкальное, способствует саморазвитию человека через развитие всех сторон личности и отражение жизни в художественных образах.

Искусство характеризуется обращением к чувству, переживанию, мысли, размышлению и действию, поскольку оно созвучно настроению конкретной личности. Благодаря этой особенности искусство функционирует как мощный механизм развития на всех этапах становления личности [4].

Таким образом, многофункциональность и многоаспектность искусства открывают возможности сделать его основой, механизмом и мотивацией развития музыкально-эстетической культуры и применять как инструмент формирования музыкально-эстетической культуры обучающихся в образовательном поле высших учебных заведений.

Подводя итог, можно дать определение понятию "музыкально-эстетическое воспитание". Под музыкально-эстетическим воспитанием понимается комплексный способ освоения учащимися действительности в сфере их умственной деятельности (через понимание, "проживание" и оценку музыкальных произведений). Объяснение

музыкально-эстетической культуры неотъемлемой чертой личности учащегося, привлечение внимания к тому, что она определяет направленность личности на создание собственной ценностно-смысловой сферы; методы обретения основных ценностных ориентаций в профессиональной жизнедеятельности; это мера принятия и реализации духовных ценностей, которые отражены в музыкальном произведении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Булатова Е.А. Музыкально-эстетическое образование в социокультурном развитии личности. Екатеринбург, 2011. – 216 с.
2. Макарова Л.Н., Дубок В.Ю. Музыкальнокраеведческое образование как фактор профессионального становления будущего специалиста // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2007. № 1(45). С. 225-229.
3. Коломиец Г.Г. Эволюция взглядов на музыкально-эстетическое воспитание. 2020.URL: <http://bank.orenipk.Ru>
4. Макарова Л.Н., Козодаев П.И. Педагогический потенциал функций любительского театрального искусства // Искусство и образование. 2008. № 3. С. 117-126. Психология музыкальной деятельности: теория и практика. М., 2003.

УДК 81'0;373.1.02

Кулдибаева А.Ш.
№ 210 мектеп-лицейінің ағылшын тілі пәні мұғалімі
(Алматы, Қазақстан)

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚЫТУ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ

Аңдатпа. Мақалада шетел тілін оқытуда мәдениаралық қарым-қатынас біліктілігін дамыту ісінде әдістемелік тұрғыда компьютерлік (ақпараттық) технологияларды қолданудың мүмкіншілігі туралы қарастырылады.

Түйін сөздер: шет тілі, оқыту, электронды оқу құралдары, құзыреттілік.

Кулдибаева А.Ш.
Учитель английского языка школы-лицея № 210
(Алматы, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация. В статье рассматривается возможность применения компьютерных (информационных) технологий в области развития межкультурной коммуникации в преподавании иностранных языков.

Ключевые слова: иностранный язык, обучение, средства электронного обучения, компетенция.

Kuldibaeva A.Sh.
English teacher of school-lyceum № 210
(Almaty, Kazakhstan)

USING E-LEARNING TOOLS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Abstract. The article deals with the possibility of applying computer-based (information) technologies in the field of intercultural communication development in foreign language teaching.

Key Words: Foreign Language, Teaching, ECTS, Competence.

Шетел тілін оқытуда мәдениаралық қарым-қатынас біліктілігін дамыту ісінде әдістемелік тұрғыда компьютерлік (ақпараттық) технологияларды қолданудың мүмкіншілігі зор. Компьютерлік технологияны қолданумен оқып жатқан тілге және мәдениетке деген оқушының ықылас-ынтасын тудырады [1]. Оқу материалының берілу мүмкіндігін кеңейтеді, яғни түрлі-түсті графиканы, дауысты, мультимедианы пайдалану шынайы өмірлік жағдаят құруға көмектеседі. Аталған құралдарды қолданудың тиімділігін түсіну үшін ең алдымен мультимедиа терминінің мәнін анықтауымыз тиіс. Мультимедиа

мағынасын зерттеушілер түрліше түсіндіреді. Физика-математика ғылымдарының кандидаты Е. Бидайбеков келесі түсіндірме негізін қалайды: «*Барлық мультимедиа* (ағылшын сөзі *multimedia* латын сөзінен алынған: multi - көп және media, medium – орта, құралдар) - зерттелетін объектілер мен құбылысты бейнелеу тәсілдерінің бай жинағы [2]. О. Голубкова мультимедиа терминін текст, графика, дыбыс, анимация, видео, проектор және т.б. өзара байланыстырып, оған мынадай анықтама береді: «Мультимедиа - это комплекс аппаратных и программных средств компьютера позволяющих объединять информацию, представленную в различных формах и работать с ней в интерактивном режиме» [3].

Берілген анықтамалар желісімен жасалынатын ой қорытындыласақ: Мультимедиа бұл - мәдениаралық қарым-қатынас біліктілігін дамытуда тиімді пайдаланылатын және интерактивті режимде жұмыс жасауға мүмкінлік беретін бағдарламалық және техникалық құралдарды пайдаланатын ақпараттық технологиялар жиынтығы болып табылады.

Мультимедиа түсінігі техникалық құралдармен тікелей қатысы бар болғандықтан ең алдымен келесі түсінікті анықтап алуды талап етеді. Яғни ақпараттық технология дегеніміз не?

Ақпараттық технология ұғымының мәдениаралық контекстте қолданылуының түсініктемесі: Инофондық контекстегі ақпарат ресурстарының мәдениаралық коммуникативтілік құзіреттілігін қалыптастыруда қолданылуының қиыншылықтарын жеңілдету, сонымен қатар оның қолданысының сенімділігі мен жылдамдығын көтеру мақсатында лингвомәдени материал түрінде бейнеленуін қамтамасыз ететін технологиялық тізбекке ортақтастырылған өндірістік процесстер мен бағдарламалық құралдар жиынтығы.

Сонымен, ақпараттық технология мүмкіншіліктерін қолдана отырып функционалды түрде информациялық процесстерді, яғни мультимедиялық процесстермен, жүзеге асырамыз.

Негізгі функциялары болып:

- жинақтау,
- сақтау,
- тарату және
- өңдеу жатады.

Оқушылар білім ретінде қабылдайтын лингвомәдени ақпарат, мәліметтер тізбегі дәл осындай құралдар арқылы беріледі. Мұнда мультимедиа мен мультимедиялық құралдарды ажырата білуіміз керек. Мультимедиа – дайын материал ретінде қабылданады [4]. Мультимедияның материалдық-техникалық базасына А. Есжановтың классификациялауы бойынша кіретін мультимедиялық құралдарға [5]:

- дыбысты жазу мен жаңғыртуға арналған құралдар;
- телефон, телеграф және радиобайланыс жүйелері мен құралдары;
- телекөрініс жүйелері мен құралдары, радиохабарлар;
- оптикалық және проекциялық кино және фотоаппараттар;
- ақпаратты құжаттау мен көбейтуге арналған полиграфиялық көшірме, көбейту техникалары;

- ақпаратты электорны ұсыну, өңдеу мен сақтау мүмкіндігін қамтамасыз ететін компьютерлік құралдар;

- ақпаратты байланыс арнасы бойынша жеткізуді қамтамсыз ететін телекоммуникациялық жүйелер сияқты құрылғылар қатарын жатқызамыз.

Мультимедиялық өнімдер арқылы берілген гипертекстік материалдар оқушының эмоционалдық әсерлілік белсенділігін оятады. Оның басты алғышарттары:

Біріншіден, берілген гипертекстік ақпараттың түстік қанықтылығы адамның психофизиологиялық ерекшелігіне әсер етуі есебінен тексттің репрезентациялық құндылығын арттырады. Өйткені түстік әсер реципиентке әсер етудің күшті құралдарының бірі болып табылалы [6]. Тәжірибелік оқыту барысында қолданылған қара, түссіз суреттер мен экрандағы түрлі-түсті анимациялық эффекттерге қанық объектілердің инфондық деңгейдегі қолданысының нәтижелік көрсеткіштері үлкен айырмашылық көрсетеді.

Екіншіден, оқытудың мультимедиялық бағдарламалары текст пен мультимедияның мүмкіншіліктерін (анимация, түстік әсер, графика, дыбыс, динамикалық қозғалыс эффекттері, т.с.с. түрлі медиялық сипаттар) интеграциялық түрде берілуі ақпараттық құралдардың көрнекілік принциптерінің толық ашылуын қамтамасыз етеді және де оқушы назарын, зейінін шоғырландырумен қатар эмоционалдық қабылдаудың амал-тәсілдерін айқындай түседі [7].

Компьютермен жаттығулар кешенін жеке дара немесе топтық орындау барысында анимациялық негізде объектілермен жұмыс жасау мектеп жасыналығы баларды эмоциялық түрде еліктіреді және уәждейді (мотивациясын тудырады). Жаттығулар кешенін ұйымдастыру барысында грамматикалық, лексикалық материалдарды (грамматикалық және лексикалық материалдар аутенттілігі инфондық контекстке деңгейлестірілген жағдайда) түсіндіру, бекіту және қолданысын қамтамасыз ететін жаттығуларды қарапайым мультимедиялық бағдарламалар Microsoft Office қосымшалары, яғни Microsoft Office Word, Microsoft Office Power Point, Microsoft Office Excell, Microsoft Office Outlook, Microsoft Office Access бағдарламалары арқылы құруға болалы.

Microsoft Office Word қосымшасының артықшылықтары көбіне қолданысының қарапайымдылығы мен сыйымдылығында болып отыр. Оқытушы аталған бағдарламаны жаттығу құруда нақты тақырыптарға, жағдаяттарға бөле отырып, вариативтік түрде қолданысқа қажет етеді [10]. Word бағдарламасының қарапайымдылығына қарамастан олар түстік, жарықтылықтан ада емес. Word редакторы арқылы түрлі кесте, сызбалар, диаграммалық объектілер құру мүмкіндігіне ие боламыз.

Microsoft Office Excell редакторы арқылы түрлі сызба, кестелермен жұмыс жасауға мүмкіндік аламыз.

Ал интернет қолданысын мәдениаралық коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру процесінде қолданысын жетілдірер болсақ көптеген мүмкіншіліктер берері анық. Себебі, ол глобалды ауқымда болады. Сондықтан да оқушы өзіне қажеттіні интернет көзінен таба алады және де әлем жаңалықтарынан да хабардар бола алады.

Электронды оқыту құралдарын қолдану құзіреттілігін қалыптастыру мақсатында

оқытуды ұйымдастыру барысында тиімді пайдаланылатын мультимедиялық құралдар қатары білім, білік, дағды, іскерліктерді дамытудың көптеген дидактикалық, әдістемелік, педагогикалық мүмкіншіліктерін ашады.

Оқытудың техникалық құралдары электрондық оқытумен жүзеге асырылады. Электрондық оқыту компьютер арқылы оқытуға негізделген, мұндай ақпараттық құралдар

- рецептивті;
- интерактивті түрде оқытуды қамтамасыз етеді.

Әдістемелік оқытуды ұйымдастыру процесінде қатысымдық әсер беру арқылы оқыту мазмұнын қанықтырып өзге арнаға бұрады. Демек, оқу барысында көптеген ақпараттық материалдарды, соның ішінде, лингвомәдени ақпараттарды оқушыға тікелей шектесуі немесе жанасуы арқылы берілу мүмкіндігі болады. Нәтижесінде оқыту материалын белгілі бір жобаға салып үлгілеу де кең мүмкіндік береді. Оқыту формасын мектеп қабырғасында өзге арнаға бұру ең алдымен оқушыны пассивті қалыптан алып шығады. Оқушы өзіндік зерттеушілік жұмысқа бағыттайды, жан-жақты ізденеді. Ал компьютермен жұмыс жасаудың келесідей түрлері болады:

- жеке-даралық;
- жұптық;
- топтық;
- коллективтік.

Жаңа ақпараттық технологияның, компьютерлік оқытудың білім беру жүйесіне ену мұғалімнің негізгі функцияларының өзгеруіне әкеледі.

Техникалық құралдарды сабақ барысында қолданумен мұғалім сабақ жоспарын да ұтымды құрастыра алады [11]. Сондықтан да мұғалім оқытудың пәндік ерекшеліктеріне байланысты техникалық құралдар көмегімен мультимедиялық өнімдерді қолданудың негізгі принциптерін жетік меңгерумен қатар, өзінің ақпараттық құзіреттілігін дамытуы тиіс. Ол ең алдымен оқу-тәрбиелік істе оқытудың техникалық құралдарының қолданысының перспективасын түсіне алу; жалпы психологиялық, педагогикалық талаптарына сай оқытудың техникалық құралдардың түрлерін іріктеп алу; сабақ жоспарын жаңа технологиялық талаптарға сай құра білу; түрлі мультимедиялық презентациялаар және электронды көріністер дайындай алу; әлемдік ақпараттар жүйесінен лезде қажетті ақпараттар көзін таба алу; техникалық құралдарды интегративті түрде сабақ жоспарына кірістіре алу; оқытудың техникалық құралдардың оқушының танымдық қажеттілігін өтей алатын және мұғалімнің өзіндік кәсіби құлшынысына сай түрлерін іріктей алу; қорыта келе мұғалім аталмыш техниканы пайдалану тетіктерін меңгеруі нәтижеге жетелейді, мәдени қызығушылықтары мен талаптарына нақты жауап береді.

Интернет ресурстары аталған принциптерді жүзеге асыруға сай мүмкіншіліктерге толы, сонымен қатар оқушының жеке дара, индивидуалды жұмыс жасауға деген қабілетін арттырады.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Роберт И.В. Новые информационные технологии в обучении: дидактическая проблема, перспектива использования // Информатика и образование. 1991, №4, 18-25 б.
2. Бидайбеков Е.Ы. Білімді ақпараттандыру мектептерде мамандар дайындау бағыты ретінде // «Үздіксіз кәсіби білім беру жүйесінде ақпараттық және инновациялық технологияларды пайдалану» халықаралық ғ.-тәжірибелік конф.– Қызылорда: Эверо, 2007. - Б. 12-18.
3. Голубкова О.А. Использование активных методов обучения в учебном процессе: учебно-методическое пособие. СПб., 1998. 42 с.
4. Машарова Т.В. Педагогические теории, системы, технологии обучения. Киров, 1997
5. Мұқанбетова Ш.Т. Тұлғалық бағдарлы оқытуды шағын топта ұйымдастыру// «Актуальные вопросы педагогического образования в условиях реализации компетентностного подхода» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. Орал, 2007 ж. – 134-136 бб.
6. Красноперов Е. Ж. Технология личностно-ориентированного обучения ИЯ. // ИЯ в современном мире. – Алматы, 1999 с. 35-40.
7. Интегративная модель обучения. Электронный ресурс. <http://www.engectver.ru>
8. Кольцова В.А., Психологические модели обучения как ключевое звено образовательного процесса, <http://pravmisl.ru>
9. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. - М., 1996.
10. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров - М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 272 с.
11. Глембоцкая, Я.И. Комплексная модель организации иноязычного педагогического процесса для обучения оқушыов вузов физической культуры. Моск. гос. акад. физ. культуры. - Малаховка: [б. и.], 2008. - 80 с.

УДК 371

Манвелян Наира Аравяна
Соискатель кафедры биологии, химии и методики их преподавания
государственного педагогического университета им. Х. Абовяна
(Ереван, Армения)

ОСОБЕННОСТИ, ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАСНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ХИМИИ

Анотация. В статье представлена разработанная автором педагогическая модель организации внеклассных занятий по химии, охарактеризованы ее структурные и функциональные компоненты. Обосновано, что эффективность реализации внеклассных занятий по химии обусловлена совершенствованием методики преподавания предмета и организации внеклассной деятельности, решением современных задач разработки многосодержательных исследовательских, проектных задач, практических, лабораторных занятий, в зависимости от уровня развития учащихся и от сферы интересов исходя из уровня развития учащихся и интересов, особенностей, закономерностей и принципов внеклассной работы. С этой целью выявлены и охарактеризованы особенности, закономерности и принципы организации внеклассных занятий по химии.

Ключевые слова: химия, внеклассная деятельность, педагогическая модель, структурно-функциональные компоненты, особенности, принципы, закономерности, цель.

Naira Ara Manvelyan
Applicant at the Department of Biology,
chemistry and methods of teaching them
State Pedagogical University named after Kh. Abovyan
(Yerevan, Armenia)

FEATURES, PATTERNS AND PRINCIPLES OF ORGANIZING EXTRACURRICULAR ACTIVITIES CHEMISTRY CLASSES

Abstract. The article presents the pedagogical model developed by the author for organizing extracurricular activities in chemistry, and characterizes its structural and functional components. It is substantiated that the effectiveness of the implementation of extracurricular activities in chemistry is due to the improvement of methods of teaching the subject and the organization of extracurricular activities, solving modern problems of developing multi-content research, design tasks, practical, laboratory classes, depending on the level of development of students and the area of interest based on the level of development of students and interests, characteristics, patterns and principles of extracurricular activities. For this purpose, the features, patterns and principles of organizing extracurricular activities in chemistry have been identified and characterized.

Key words: chemistry, extracurricular activities, pedagogical model, structural and functional components, features, principles, patterns, purpose.

**Մանվելյան Նաիրա Արայի
Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի կենսաբանության,
քիմիայի և նրանց դասավանդման մեթոդիկայի
ամբիոնի հայցորդ
(Երևան, Հայաստան)**

**ՔԻՄԻԱՅԻ ԱՐՏԱԳԱՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԳԱՐԱԳՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ
ԱՌՎՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՕՐԻՆԱԿՉԱՓՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ և
ՍԿՉԲՈՒՆՔՆԵՐԸ**

Ամփոփում: Հնդվածում ներկայացված է հեղինակի կողմից մշակված քիմիայից արտադասարանական պարասպորտի կազմակերպման մասնակալարժակյան մոդելը, բնութագրված են նրա կառուցվածքային և գործառնոյթային բաղադրիչները:

Հիմնավորվում է, որ քիմիայի արտադասարանական պարասպորտի կիրակյանցման արդյունավետոյթունը պայմանավորված է առարկայի ուսուցման և արտադասարանական աշխատանքների կազմակերպման մեթոդիկայի կատարելագործման, հետազոտական, նախագծային բազմաբաղանդակ առաջադրանքների, գործնական, լաբորատոր պարասպորտի մշակման ժամանակակից խնդիրների լուծմանը՝ ելնելով սովորողների գարգացման մակարդակից և հետաքրքրոյթունների շրջանակներից, արտադասարանական աշխատանքի առանձնահատկոյթուններից, օրինաչափոյթուններից և սկզբունքներից:

Այդ նպատակով բացահայտված և բնութագրված են քիմիայի արտադասարանական պարասպորտի կազմակերպման առանձնահատկոյթունները, օրինաչափոյթունները և սկզբունքները:

Բանալի բառեր. քիմիա, արտադասարանական պարասպորտներ, մանկակարժակյան մոդել, կառուցվածքային և գործառնոյթային բաղադրիչներ, առանձնահատկոյթուններ, սկզբունքներ, օրինաչափոյթուններ, նպատակ:

Սովորողների հետ տարվող արտադասարանական աշխատանքը մանկակարժակյան համակարգ է բաղկացած մի շարք բաղադրիչներից՝ իրենց ամբողջական հատկանիշներով և օրինաչափոյթուններով:

Ելնելով այս դրոյթից մենք մշակել ենք քիմիայից արտադասարանական պարասպորտի կազմակերպման մանկակարժակյան մոդելը, որը բնութագրվում է իր կառուցվածքային և գործառնոյթային բաղադրիչներով:

Մոդելի կառուցվածքային բաղադրիչներն են՝

- արտադասարանական գործունեոյթուն նպատակը, բովանդակոյթունը, ձևերը, միջոցները, մեթոդները, տեխնոլոգիաները, մանկակարժակյան պայմանները, ակնկալվող արդյունքները, ուսուցչի գործունեոյթունը, աշակերտի գործունեոյթունը,

- **գործառնոյթային (ֆունկցիոնալ)** բաղադրիչներ են՝ մետահանաչողական, նախագծային, կառուցողական, կազմակերպչական, հաղորդակցական, կառավարչական և արդյունավետ, գնահատող:

Մ.Ս. Դակը, Վ.Ն. Դավիդովը, Մ.Կ. Տոլետովան և Ա.Լ. Չելեզինսկին հիմք ունենալով ինտեգրատիվ մոտեցումը՝ տարբերակում են արտադասարանական

աշխատանքի նպատակների երեք մակարդակներ՝ **հանրային, հոգեբանական-մանկավարժական, դիդակտիկ-մեթոդական.**

• **արտադասարանական աշխատանքի հանրային նպատակը**

ձևակերպվում է միջնակարգ դպրոցին ուղղված հասարակության սոցիալական պատվերի հիմքի վրա: Ըստ հեղինակների՝ արտադասարանական աշխատանքի սոցիալական նպատակն է հանդուրժող և հոգեպես ստեղծագործ անհատականության անձի ձևավորումը: Այդ աշխատանքի սոցիալական նպատակին հասնելը կապված է այնպիսի կարևոր անհատականության գծերի դաստիարակման հետ, ինչպիսիք են՝ մարդասիրությունը, աշխատասիրությունը, ստեղծագործական գործունեությունը, մարդկանց, բնության, կրթության, մշակույթի նկատմամբ արժեքային վերաբերմունքը:

• **Արտադասարանական աշխատանքի հոգեբանական և մանկավարժական նպատակը** սովորողների ճանաչողական և մասնագիտական նշանակալի հետաքրքրությունների, հսկումների, օժտվածության, պահանջմունքների բացահայտումն ու զարգացումն է, նրանց հասարակական օգտակար գործունեության ազատ ժամանակի ողջամիտ կազմակերպումը:

• **Դիդակտիկ և մեթոդական նպատակը** առաջադրանքներ են, որոնք ձևակերպված են հաշվի առնելով ուսումնական առարկայի առանձնահատկությունները (արտադասարանական ոչ ծրագրային նյութի խորը ուսումնասիրություն և բացահայտում) և արտադասարանական պարապմունքների գործառույթները:

Արտադասարանական աշխատանքը, ինչպես և լրացուցիչ կրթության ամբողջ գործընթացը կատարում են սովորողների ուսուցման, դաստիարակության և զարգացման եռմիասնական գործառույթ [5, էջ 6-7]:

Քիմիայի արտադասարանական պարապմունքների իրականացման արդյունավետությունը պայմանավորված է առարկայի ուսուցման և արտադասարանական աշխատանքների կազմակերպման մեթոդիկայի կատարելագործման, հետազոտական, նախագծային բազմարժանիակ առաջադրանքների, գործնական, լաբորատոր պարապմունքների մշակման ժամանակակից խնդիրների լուծմամբ՝ ելնելով սովորողների զարգացման մակարդակից և հետաքրքրությունների շրջանակներից, արտադասարանական աշխատանքի առանձնահատկություններից, օրինաչափություններից և սկզբունքներից:

Մեր հետազոտության ընթացքում բացահայտվել և որոշակիացվել են քիմիայի արտադասարանական պարապմունքների կազմակերպման **հետևյալ առանձնահատկությունները.**

• արտադասարանական պարապմունքների բովանդակությունը չի կարգավորվում պետական ծրագրով, հետևաբար, արտադասարանական գործունեության առաջադրանքները մշակելիս ուսուցիչը ելնում է սովորողների գիտելիքների և հմտությունների ընդհանուր մակարդակից՝ գիտելիքները կապելով ընթացիկ ծրագրային նյութի հետ,

• ոչ ծրագրային նյութի ուսումնասիրությունը,

• արտադասարանական պարապմունքների բովանդակության մեջ որոշիչ նշանակություն ունի գիտելիքի գործնական կողմը, այսինքն՝ նրա բովանդակությունն ուղղված է սովորողների՝ քիմիային վերաբերող տարբեր հմտությունների և կարողությունների կատարելագործմանը, անհատական նախագծերի իրականացմանը, կրթական կարիքների բավարարմանը և նրանց ազատ ժամանակի արդյունավետ կազմակերպմանը,

• տարբեր առարկաների առաջադրանքների, ուսուցման բովանդակության և մեթոդների ինտեգրացումն ու տարբերակումը, մինչև մասնագիտական նախապատրաստումը,

• կախված արտադասարանական աշխատանքի ձևից, արտադասարանական պարապմունքի տևողությունը օրվա ընթացքում կարող է տատանվել 15-20 րոպե և մինչև 1,5 ժամ, իսկ շաբաթվա ընթացքում մինչև 4 ժամ:

• քիմիայի դասավանդման մեթոդիկան որոշ առումներով տարբերվում է արտադասարանական պարապմունքների կազմակերպման մեթոդիկայից. արտադասարանական պարապմունքները կրում են հետազոտական-գործնական, տեխնոլոգիական բնույթ և այն տարբերվում է իր նպատակով, խնդիրներով, գործառնություններով, բովանդակությամբ ու ընթացակարգով,

• քիմիայի արտադասարանական պարապմունքների արդյունավետությունը պայմանավորված է սովորողների տարիքային առանձնահատկություններով, նրանց քիմիական մտածողության զարգացման մակարդակով և քիմիայի վերաբերյալ գիտելիքների ընդհանրման, գործնական հմտությունների ձեռք բերման պահանջումներով ու ուսումնական դրդապատճառներով,

• քիմիայի արտադասարանական պարապմունքների դեկավարը կամ խմբակավարը սովորողների հետ իրականացնում է ինչպես համահետազոտական, նախագծային և այլևայլ համատեղ ծագործական, այնպես էլ դաստիարակչական աշխատանքներ,

• քիմիայի արտադասարանական պարապմունքների կազմակերպման մեթոդիկայի (բովանդակություն, սկզբունքներ, առանձնահատկություններ, ձևեր, միջոցներ, մեթոդներ, տեխնոլոգիաներ) արդյունավետությունը որոշվում է պարապմունքների ողջ գործընթացը կառավարող ինովացիոն մոտեցումներով, մեթոդներով, տեխնոլոգիաներով և տարաբնույթ առաջադրանքներով,

• քիմիայի արտադասարանական պարապմունքների արդյունավետությունը ապահովում են մարդապիրական, գործունային, տեխնոլոգիական, պրոլեմային-որոնողական, հետազոտական-նախագծային, տեղեկատվակա-հաղորդակցական, ինչպես նաև կարողունակությունների վրա հիմնված ժամանակակից մոտեցումները,

• արտադասարանական պարապմունքներին մասնակցող սովորողների կազմը փոփոխական է և կարող է տարբեր լինել՝ նույն դասարանի կամ տարբեր դասարանների սովորողներ: Այս դեպքում խմբերը ստեղծվում են կամավոր հիմունքներով,

• արտադասարանական պարապմունքների ծրագրային նյութը կարող է ներառել՝ անհատական և խմբային պարապմունքներ, վիկտորինաներ, հետազոտական և օլիմպիական առաջադրանքներ, խաղեր, նախագծեր, էքսկուրսիաներ, տոներ, մրցույթներ, ցուցահանդեսներ, աշխատանքների ներկայացումներ և այլն,

• արտադասարանական աշխատանքի համար առաջարկվող նյութը պետք է լինի հետաքրքիր, գործնական բովանդակությամբ կամ ձևով, որը կարող է պարունակել տարատեսակ զարգացնող խաղեր և մրցակցության տարրեր:

Արտադասարանական պարապմունքների կազմակերպման օրինաչափություններ

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ արտադասարանական պարապմունքների արդյունավետությունն օրինաչափորեն կախված է մի շարք գործոններից, որոնցից են՝

- հասարակության սոցիալական պահանջը,

- արտադասարանային աշխատանք նպատակները,
- արտադասարանական աշխատանքի բովանդակությունը,
- տվյալ ուսումնական հաստատության առանձնահատկությունները,
- քիմիայի ուսուցչի մասնագիտական պատրաստության մակարդակը և առարկայական կարողունակությունը,
- սովորողների անհատական ընդունակությունները և ստեղծագործական ներուժը,

• անհրաժեշտ մանկավարժական պայմանները, որոնցում ընթանում է արտադասարանական պարապմունքները (ստեղծագործական միջավայր, ուսումնական հագեցվածություն, լաբորատոր նյութեր, սանհիտարահիգիենիկ, գեղագիտական, էրգոնոմիկ, բարոյահոգեբանական), արտադասարանական աշխատանքի արդյունքների կառուցվածքային և ֆունկցիոնալ բաղադրիչների օպտիմալ իրականացումը:

Արտադասարանական աշխատանքի օրինաչափությունները օբյեկտիվ, կրկնվող կապեր են հոգեբանական և մանկավարժական, դիդակտիկ և մեթոդական գործընթացների և քիմիական օբյեկտների միջև, որոնք և բնութագրում են արտադասարանական աշխատանքը [5, էջ 10]::

Հիմնախնդրի վերաբերյալ գիտական աղբյուրների ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ կան արտադասարանական գործունեության կազմակերպման ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք բնորոշ են բոլոր դպրոցական առարկաներին, ինչպես նաև հատուկ սկզբունքներ, որոնք բնորոշ են միայն տվյալ առարկային և քիմիային և քիմիային արտադասարանական պարապմունքների կազմակերպման օրինաչափություններից:

Արտադասարանային գործունեության կազմակերպման ընդհանուր սկզբունքները, որոնք բնորոշ են բոլոր դպրոցական առարկաներին, հետևյալն են՝

• **կամավորության** (սկզբունք, որը հաշվի է առնում սովորողների արտադասարանային պարապմունքներին մասնակցելու, առարկայի մեջ խորանալու ցանկությունը): Ա. Վ. Ուսովան կարծում է, որ «...կամավորության սկզբունքը արտադասարանային գործունեության կարևորագույն սկզբունքներից մեկն է» [7]:

• **սովորողների անհատական և տարիքային առանձնահատկությունների հաշվառման**(սկզբունք, որը հաշվի է առնում սովորողների հետաքրքրությունների, պահանջմունքները, ընդունակությունները, տվյալ տարիքին բնորոշ զարգացվածության մակարդակը): Սովորողների անհատական հատկությունները հաշվի առնելու սկզբունքը կարևոր է արտադասարանային գործունեության կազմակերպման գործում [լանին 49]: Այն թույլ է տալիս հաշվի առնել յուրաքանչյուր սովորողի զարգացման մակարդակը և դրա հիման վրա հարմարեցնել յուրաքանչյուր սովորողի հետ իրականացվող աշխատանքները:

• **մատչելիության սկզբունք**, որը ենթադրում է սովորողների տվյալ տարիքային փուլին համապատասխան պարապմունքների բովանդակության ապահովում և գործնական աշխատանքների կազմակերպում,

• **գիտականության սկզբունք**, որն անմիջականորեն կապված է գիտակցականության սկզբունքի հետ և արտահայտվում է ուսումնական նյութի հավաստիության, դրա պատշաճ մատուցման, ինչպես նաև սովորողների կողմից ուսումնառության սեփական ռազմավարության գիտակցված ընտրության հնարավորության ընձեռմամբ և ենթադրում է սովորողների տվյալ տարիքային փուլին համապատասխան պարապմունքների բովանդակության ապահովում և գործնական աշխատանքների կազմակերպում,

• **աշխատանքի տարբեր ձևերի համադրության**, որը ենթադրում է արտադասարանական պարապմունքների կազմակերպման զանգվածային, խմբային, անհատական, ինքնուրույն աշխատանքների իրականացում արդյունավետ ստեղծագործական միջավայրի ապահովման պայմաններում:

Քիմիայից արտադասարանական աշխատանքների կազմակերպման կարևորագույն սկզբունքներն են.

• **արտադպրոցական գործունեության կամավոր ընտրության սկզբունքը**, որը հաշվի է առնում սովորողների տարատեսակ հետաքրքրությունները, առարկայական ընդհանուր պատրաստության մակարդակը և անհատական հակումները: Այս սկզբունքը նշանակում է, որ իրենց ընտրությամբ և ցանկությամբ սովորողները ստանձնում են որոշակի աշխատանք, որը կատարում են սիրով և մեծ նվիրվածությամբ: Հենց կամավորության այս հասկացողությունն է, որ օգնում է խթանել պատասխանատվության զգացումը, գիտակցված վերաբերմունքը կամավոր ստանձնած պարտականությունների նկատմամբ:

• **Քիմիայի դասընթացի բովանդակության հետ սերտ կապի իրականացման սկզբունքը** պահանջում է, որ արտադասարանական պարապմունքների բովանդակությունը չպետք է կտրված լինի քիմիայի դասընթացի բովանդակությունից, սակայն դրա կրկնությունը չլինի: Ուսուցիչը պետք է նոր նպատակներ և խնդիրներ դնի պարապմունքների մասնակիցների առջև՝ քիմիայից լրացուցիչ գիտելիքներ ձեռք բերելու, երևակայության խթանման, ստեղծագործական, հետազոտական աշխատանքների իրականացման, գործնական նոր կարողունակությունների տիրապետման առումով: Դրան նպաստում է ակադեմիական և արտադպրոցական գործունեության սերտ կապը: Դասը պետք է սնուցի և խթանի արտադասարանական գործունեությունը: Անհրաժեշտ է, որ դասի ընթացքում ուսուցիչը ստեղծի այնպիսի իրավիճակ, խնդիրներ, որոնց լուծումը կհետաքրքրի երեխաներին և կմղի նրանց խմբակում ընդգրկվելու՝ իրենց մտահորիզոնը ընդլայնելու նպատակով, գործնական կարողությունները զարգացնելու նպատակադրությամբ:

• **Սովորողների կարողությունների, ըզհանուր առարկայական պատրաստվածության մակարդակի և պարապմունքներում ուսումնասիրվող նյութի կամ հետազոտական-նախագծային առաջադրանքների բովանդակության համապատասխանության սկզբունքը:**

• **Արտադասարանային պարապմունքներում հետաքրքրաշարժության, խաղերի, զվարճանքի տարրերի ներառման սկզբունքը:** Դպրոցում արտադասարանային բոլոր գործողությունները հիմնված են կամավորության սկզբունքի վրա: Հետևաբար՝ հատկապես սկզբում շատ կարևոր է գտնել խթաններ, որոնք կարող են հետաքրքրել սովորողներին, նույնիսկ նախքան դպրոցական ուսումնական պլանում առարկային ծանոթանալը: Նման խթան կարող են լինել զվարճանքի տարրերը, տարբեր ցուցադրությունների արտաքին արդյունավետությունը, խաղի և թատերականացման տարրերը [1]:

Անառարկելի է, որ արտադասարանական պարապմունքները մեծ հնարավորություններ է ընձեռում սովորողների հետաքրքրությունը խթանելու, այդ գործունեության ընթացքում գործնական տարատեսակ աշխատանքներ կատարելու համար, սակայն, ինչ խոսք, որ դրանք չպետք է ինքնանպատակ լինեն, այլ պետք է իրականացվեն որոշակի ծրագրով՝ հաշվի առնելով սովորողների ցանկությունները և գիտելիքների, կարողությունների ամկա մակարդակը:

• **Միջառարկայնության և վերառարկայնության սկզբունքը**, որը ենթադրում է ուսուցման մեթոդների և տեխնոլոգիաների և պարզ «փոխառում»

գիտության այլ ոլորտներից, մինչդեռ վերառարկայնությունը ներառում է «մեթոդաբանությունների ֆունկցիոնալ համադրում», դրանց հիման վրա բոլորովին նոր գիտական բնագավառների ուսումնասիրում, նոր հասկացությունների սահմանում և հետազոտական, ստեղծագործական նոր արդյունքների ստացում:

• Համագործակցության և համաստեղծագործության համահարբերակցության սկզբունքը ենթադրում է սովորող-ուսուցիչ-սովորող եռմիասնության համագործակցություն, համատեղ նախագծային, հետազոտական, ստեղծագործական աշխատանքների իրականացում :

• Հաղորդակցական ակտիվության սկզբունքը, որը խրախուսում և ներգրավում է սովորողներին նրանց համար անհայտ նոր թեմաների ուսումնասիրման և յուրացման, համաստեղծագործական աշխատանքի մեջ՝ նպաստելով նրանց հաղորդակցական կարողունակության զարգացմանը:

• Կազմակերպչական խնդիրներում սովորողների նախաձեռնողականության և ինքնուրույն գործունեության լայն հնարավորությունների ընձեռման սկզբունքը: Այս տեսանկյունից հետաքրքրական է ամերիկացի մանկավարժ Ֆիլիպ Շելստին իր «21-րդ դարի դպրոցը: Կրթական բարեփոխումների գերակայությունները» գրքում բերված «Ժ՞նչ եք ակնկալում դպրոցից» հարցման արդյունքները. բոլոր հարցվողները՝ գործարարներ, գործատուներ, կրթության ոլորտի մասնագետներ, պատասխանել են. «Մեզ պետք են այնպիսի մասնագետներ, որոնք ի վիճակի են ինքնուրույն սովորելու»:

• Ինքնուրույն աշխատանքի կազմակերպման և մեթոդական ապահովման սկզբունքը. Պետական կրթական նոր չափորոշիչի կարևոր պահանջներից է սովորողների ինքնուրույն աշխատանքների և ինքնուրույն ուսումնական գործունեության կազմակերպումը կրթական հաստատություններում, որը առավելագույնս արդիականացնում է դրա կարևորությունը սովորողների ուսումնական, մետաճանաչողական, գործնական կարողունակությունների զարգացման գործում:

• Արտադասարանական պարապմունքների ծրագրային ապահովման սկզբունքը

ենթադրում է, ծրագրերի մշակում, և որ արտադասարանական պարապմունքների ողջ թեմատիկ բովանդակությունը պետք է ներառի հետաքրքիր նախագծային, հետազոտական, գործնական աշխատանքներ, դրանք ավելի գրավիչ և ընդգրկելի դարձնելու նպատակով: Տեղին է իրականացնել այնպիսի փորձեր, որոնք հստակ կոնկրետ արդյունք են տալիս, կարող են հուշել սովորողներին մտածել և ընդհանրացնել, զարգացնել հմտությունները [2, 3]:

• Սովորողների անհատական և կոլեկտիվ աշխատանքների օրգանական կապի ապահովման սկզբունքը:

• Արտադասարանային աշխատանքներին հասարակական նշանակության հաղորդման սկզբունքը: Այն ենթադրում է, որ քիմիայի արտադասարանական պարապմունքները չպետք է կրեն միայն ժամանցային բնույթ, քանի որ սովորողների հոգևոր պահանջմունքների բավարարումը պետք է կապված լինի դժվարությունների հաղթահարման հետ: Բանն այն է, որ սովորողները պետք է լինեն ոչ թե մտածող և սպառող, այլ ավելի շուտ հոգևոր արժեքներ ստեղծողներ: Սովորողների գործունեությունը պետք է լինի հասարակականորեն օգտակար: Սովորողների համար, որոնց հետաքրքրությունը քիմիայի նկատմամբ արդեն հստակ որոշված է, հետաքրքրությունը, որպես այդպիսին, կամաց-կամաց տեղի է տալիս խոր հետաքրքրասիրության կատարված աշխատանքների էության նկատմամբ,

ինքնուրույն սովորելու, կատարելու ձգտմանը և իր կատարած աշխատանքի արդյունքի բերկրանքին:

• **Արտադասարանական պարապմունքների միջոցառումների դպրոցականների ծանրաբեռնվածության կանխման սկզբունքը** պահանջում է առողջապահական ուսուցման տեխնոլոգիաների՝ տարբերակված անհատականացված. խաղային, կոլեկտիվ փոխուսուցման տեխնոլոգիաների կիրառման համահարաբերակցության պահպանում ամբողջ արտադասարանական պարապմունքի ընթացքում:

• **Արտադասարանական աշխատանքի տարբեր ձևերի և տեսակների համադրության սկզբունքը.** սովորողների արտադասարանական գործունեություն կազմակերպելիս պետք է օգտագործել դրա ձևերի և տեսակների ամբողջ բազմազանությունը՝ հանրային միջոցառումներ (երեկոներ, բանավոր ամսագրեր, կոնֆերանսներ, քիմիայի շաբաթ), խմբային (էքսկուրսիաներ, գրույցներ, վիկտորինաներ, ակումբային գործունեություն), անհատական (ռեֆերատներ, գեկույցներ):

• **Պարապմունքների բովանդակության ընտրության չափորոշային պահանջների համապատասխանության սկզբունքը.** արտադասարանական պարապմունքների բովանդակությունը պետք է նպաստի անհատի համակողմանի զարգացմանը, ապահովի սովորողների մասնակցությունը գործունեության տարբեր ձևերում՝ աստեղծագործական, խաղային, աշխատանքային, ճանաչողական, նախագծային, հետազոտական:

• **Պարապմունքների բովանդակության հասանելիության, դրա իրացման մեթոդների իրագործելիության սկզբունքը:** Այս դեպքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել սովորողների տարիքային և անհատական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև պարապմունքների մասնակիցներ սեփական ուսումնառության մեթոդները:

• **Կոլեկտիվիզմի սկզբունքը,** որը ենթադրում է անձի զարգացումը կոլեկտիվում, կոլեկտիվ կյանքի առանձնահատկությունների հաշվառում արտադասարանական պարապմունքի յուրաքանչյուր կոնկրետ փուլում: Քիմիայից արտադասարանական պարապմունքները լայն հնարավորություններ են ստեղծում սովորողների ազատ շփման, արդյունավետ համագործակցության և ինքնակառավարման համար՝ առանց ուսուցիչ կամ խմբակի ղեկավարի միջամտության:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Алексинский В. Занимательные опыты по химии. М.: Просвещение, 1980. - 128 с.
2. Байкова В.М. Химия после уроков. В помощь школе. Петрозаводск, «Карелия», 1974. - 175 с.
3. Гольдфельд М.Г. Внеклассная работа по химии. – М.: Просвещение, 1976. – 191 с.
4. Ланина И.Я. Развитие интереса школьника к предмету. – М.: Просвещение, 2001. - 24 с.
5. Пак М.С., Давыдов В.Н., Толетова М.К., Зелезинский А.Л. Внеурочная работа по химии в средней школе, учебно-методическое пособие С-Петербург, Изд. РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. - 49 с.
6. Пак М. Внеурочная работа по химии в средней школе, С.-Петербург, Образование, 1993. - 22 с.
7. Усова А.В. Об организации обучения школьников. – М.: Просвещение, 2000. - 67 с.

МРНТИ 14.35.17

Г.Т. Мұсабекова
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Б.Ә. Жолдасбекова, М.С. Кенжеев
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
(Шымкент, Қазақстан)

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Қазіргі уақытта біз іс жүзінде болашақ мұғалімдердің құқықтық мәртебесі мен олардың лауазымдық міндеттерінің ауқымы жұмыс берушілерге, әріптестерге және студенттің өзіне жеткілікті түрде түсініксіз екенін көреміз. Жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі кәсіби міндеттерді шешудің маңыздылығымен өзектендіріледі.

Бұл зерттеудің мақсаты - болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттарын анықтау және негіздеу. Болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруға жоғары оқу орнында құқықтық тәрбие мен оқытудың сапалы деңгейі, оның ішінде студенттердің құқықтық мәдениет негіздерін бекіту және дамыту әсер етеді.

Эксперименттік жұмыс М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті мен Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің базасында "Орыс тілі мен әдебиеті" білім беру бағдарламасының 211 студентімен жүргізілді. Анықтау экспериментінің нәтижелері бойынша болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал еткен педагогикалық шарттарды айқындау қажеттілігі анықталды. Зерттеу нәтижелерін талдау анықталған шарттар, әзірленген әдістеме негізінде студенттермен мақсатты және дәйекті жұмыс оң динамиканы, сондай-ақ болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың толықтығы мен жүйелілігін қамтамасыз ететіндігін айқындауға мүмкіндік берді.

Түйінгі сөздер: ЖОО, қалыптастыру, құқықтық құзыреттілік, педагогикалық шарттар, болашақ мұғалімдер.

Г.Т. Мусабекова
ЮКГПУ,
Б.А. Жолдасбекова, М.С. Кенжеев
ЮКУ имени М.Ауезова
(Шымкент, Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В статье рассматривается проблема формирования правовой компетентности будущих учителей. В настоящее время мы на практике видим, что правовой статус будущих учителей и круг их должностных обязанностей недостаточно понятен

работодателям, коллегам и самому студенту. Проблема формирования правовой компетентности будущих учителей в вузовской подготовке актуализируется значимостью решения профессиональных задач.

Цель данного исследования – выявить и обосновать педагогические условия формирования правовой компетентности будущих учителей. На формирование у будущих учителей правовой компетентности влияет качественный уровень правового воспитания и обучения в высшем учебном заведении, в том числе закрепление и развитие у студентов основ правовой культуры.

Экспериментальная работа проводилась на базе Южно-Казахстанского университета имени Мухтара Ауезова и Южно-Казахстанского государственного педагогического университета, со студентами образовательной программы «Русский язык и литература», в количестве 211 человек. По результатам констатирующего эксперимента была выявлена необходимость определения педагогических условий, которые способствовали формированию правовой компетентности будущих учителей. Анализ результатов исследования позволил определить, что целенаправленная и последовательная работа со студентами, на основе выявленных условий, разработанной методики, обеспечила положительную динамику, а также полноту и системность формирования правовой компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: вуз, формирование, правовая компетентность, педагогические условия, будущие учителя.

G. T. Musabekova
SKSPU,

B. A. Zholdasbekova, M. S. Kenzheev
WKSU named after M. Auezov
(Shymkent, Kazakhstan)

FORMATION OF LEGAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

The article deals with the problem of formation of legal competence of future teachers. Currently, we see in practice that the legal status of future teachers and the scope of their job responsibilities are not sufficiently clear to employers, colleagues and the student himself. The problem of forming the legal competence of future teachers in university training is actualized by the importance of solving professional tasks.

The purpose of this study is to identify and substantiate the pedagogical conditions for the formation of the legal competence of future teachers. The formation of future teachers' legal competence is influenced by the qualitative level of legal education and training at a higher educational institution, including the consolidation and development of the basics of legal culture among students.

Experimental work was carried out on the basis of Mukhtar Auezov South Kazakhstan University and South Kazakhstan State Pedagogical University, with students of the educational program "Russian Language and Literature", in the number of 211 people. According to the results of the ascertaining experiment, the necessity of determining the

pedagogical conditions that contributed to the formation of the legal competence of future teachers was revealed. The analysis of the research results made it possible to determine that purposeful and consistent work with students, based on the identified conditions, the developed methodology, provided positive dynamics, as well as the completeness and consistency of the formation of the legal competence of future teachers.

Keywords: *university, formation, legal competence, pedagogical conditions, future teachers.*

Кіріспе

Білімді тұлғаны қалыптастыру және азаматтардың құқықтық сауаттылығы мен құқықтық санасын дамыту қажеттілігі халықтың құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейін қалыптастыруға, әлеуметтік мінез-құлықтың басым үлгісі ретінде заңға, әділдік пен адалдыққа құрметпен қарауға, сондай-ақ Қазақстанның қазіргі өркениетті мемлекет ретінде дамуына кедергі келтіретін қоғамдағы құқықтық нигилизмді жеңуге бағытталған.

Білім берудегі құзыреттілік тұғырды қолдануға байланысты мәселелер отандық ғалымдар А. К. Жексембинованың [1], П.Т. Абдуллаеваның [2], Б. Т. Есимғалиеваның [3], Г.А. Исакованың [4], З.Е. Шағатаеваның [5] сондай-ақ, ресейлік ғалымдар Э.Ф. Шарипова [6], Е.А. Конопацкая [7], Н.Г. Ходырева [8], Е.А. Зверева [9] және т.б. еңбектерінде көрініс тапқан. Құқықтық құзыреттілікті қалыптастыру мәселелері М.Г. Даудов [10], Е.Л. Болотова [11], С. Н. Чарнецкий [12] және т.б. зерттеулерінде қарастырылған. Құқықтық емес білім беру мекемелерінде студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың жекелеген аспектілері Р.М. Магомедованың [13], И.И. Шационок [14], В.В. Потомахин [15] және т.б. жұмыстарында қамтылған.

Бірақ болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру мәселелері жеткіліксіз қарастырылған. Бұл болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттарының жеткіліксіз негіздемесі мен олардың әлеуметтік-экономикалық саладағы субъектінің инновациялық мінез-құлқын қамтамасыз етудегі маңыздылығы арасындағы, оқу процесін оқытудың белсенді формаларын, әдістерін қолдануға бағыттаудың маңыздылығы мен болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми негізделген технологиясының болмауы арасындағы қарама-қайшылықтармен расталады. Жоғарыда келтірілген қарама-қайшылықтар зерттеу мәселесін өзектендіреді.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеуде теориялық және эмпирикалық әдістер, математикалық статистика әдістері қолданылды. Зерттеудің теориялық негізі - шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері.

Талдау, жалпылау, синтез болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруға байланысты негізгі мәселелерді және оларды шешу жолдарын анықтауға көмектесті. Талдау үшін болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін сауалнамалар қолданылды.

Экспериментте болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігінің жиынтығы төрт негізгі компонентпен анықталды: мотивациялық, когнитивті, белсенділік және рефлексивті. Студенттердің құқықтық құзыреттілігінің қалыптасу деңгейлері 4 балдық

шкала бойынша анықталды (жоғары-3, орташадан жоғары – 2, орта – 1, төмен – 0).

Біз болашақ мұғалімдердің жоғары оқу орындарындағы құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың міндетті педагогикалық шарттарын анықтадық. Олар мыналар:

- студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін дидактикалық бірліктердің гуманитарлық және әлеуметтік-экономикалық цикл пәндерінің мазмұнына енгізілуін қамтамасыз ететін мазмұнды шарттар;

- гуманитарлық, әлеуметтік және экономикалық циклдар пәндерінің мазмұнының педагогикалық әлеуетін пайдалануға, факультативтік сабақтар, таңдау курстары арқылы құқықтық іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру процесін қарқындатуға, сондай-ақ оқу-тәрбие процесін әдістемелік қамтамасыз етуге ықпал ететін дидактикалық шарттар;

- ЖОО оқу процесінде студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың белсенді әдістері мен формаларын қолдануға байланысты әдістемелік шарттар;

- болашақ маманның жеке басының қасиеттерін диагностикалау нәтижелерін ескере отырып, студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруға, құқықтық мәселелерді сәтті шешуге және қажет болған жағдайда оларды уақтылы түзетуге ықпал ететін диагностикалық шарттар.

Эксперимент ОҚМПУ және М. Әуезов атындағы ОҚУ-ң «Орыс тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының 2 курс студенттерімен өткізілді. Бақылау тобында 105, эксперименттік топта 106 студент болды. Студенттің құқықтық құзыреттілігінің әр компонентінің қалыптасу деңгейі бірнеше әдістемелермен тексерілді. Студенттерді оқытудың бірінші аптасында жедел сауалнама жүргізілді, ол үшін сұрақтар енгізілді: құқықтық құзыреттілік дегеніміз не? (жауап нұсқаларын таңдау); жоғары білімі бар заманауи маман қандай құқықтық қасиеттерге ие болуы керек? (ашық сұрақ); студенттердің құқықтық дайындығын қандай әдістермен арттыруға болады? (ашық сұрақ); 5 балды жүйе бойынша өзіңіздің құқықтық құзыреттілігіңізді бағалаңыз; сіз өзіңіздің құқықтық құзыреттілік деңгейіңізді арттырғыңыз келе ме? (жабық сұрақ).

Сараптамалық жұмыс болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігінің қалыптасуын бағалауды көздеді, онда сарапшылар ретінде жалпы гуманитарлық және әлеуметтік-экономикалық пәндер кафедрасының оқытушылары, топ тәлімгерлері, іс-тәжірибені ұйымдастырушылар болды.

Экспресс-сауалнама студенттердің көпшілігінің құқықтық құзыреттілік мәселелер бойынша хабардар еместігін және студенттердің көпшілігінде құқықтық құзыреттілігінің дамуын өзін-өзі бағалау бойынша жоғары екенін анықтады. Келесі нәтижелер алынды:

- құқықтық құзыреттіліктің қалыптасуының жеткілікті деңгейін сарапшылар студенттердің тек 15% пайызында ғана атап өтті;

- сарапшылардың пікірінше, студенттердің 5% - ы жоғары деңгейге ие;

- сараптамалық бағалауға сәйкес студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың төмен деңгейі - 80 %.

Студенттің құқықтық құзыреттілігінің қалыптасуын біз жоғары, орта және төмен деңгейлерге бөлдік. Мұнда студенттің құқықтық құзыреттілігінің жоғары деңгейінің сипаттамасы: толық көлемде көрсетілген құқықтық білімге ие болу; толық көлемде көрінетін қажетті құқықтық терминологияны білу; кәсіптік - құқықтық міндеттерді шешуге

арналған нормативтік құқықтық актілерді білу; студенттің заң мен құқыққа құндылық қатынасы айқын көрінеді; құқықтық құбылыстарға қызығушылығы бар; практикалық қызметте құқықтық білімді қолдану дағдылары толық көлемде дамыған; өз қызметінің нәтижелері құқық тұрғысынан барабар бағаланады; құқықтық бастаманы көрсету қажеттілігі айқын көрінеді, құқықтық белсенділік әртүрлі құқықтық іс-шараларға қатысуда көрінеді; кәсіпке және оны құқықтық реттеуге құндылық қатынасы айқын көрінеді; кәсіби қызметтегі құқықтың маңыздылығы айқын түсініледі; өз көзқарасына сендіру, оны дәлелдеу, білдіру және сауатты негіздеу қабілетімен сипатталатын коммуникативтік дағдыларды меңгеру; қызметті жоспарлау тиісті ережелерді ескере отырып, жоғары кәсіби деңгейде жүзеге асырылады; өз қызметінің нәтижелерін сыни тұрғыдан бағалау қажеттілігін түсінеді.

Құқықтық құзыреттіліктің *орташа деңгейі* қажетті құқықтық білім кешеніне тұрақсыз қажеттілікті сипаттайды; құқықтық терминология толық игерілмеген; нормативтік құқықтық актілерді білу кәсіби-құқықтық міндеттердің белгілі бір шеңберін шешу үшін жеткіліксіз; заңға, құқыққа және құқықтық құбылыстарға қызығушылық айқын көрінбейді; қолдану дағдыларының маңыздылығы құқықтық білімді іс жүзінде жүзеге асыру барысында түсініледі, бірақ бұл дағдылар пысықтауды және жетілдіруді қажет етеді; өз қызметінің нәтижелері әрдайым құқықтық тұрғыдан дұрыс бағаланбайды; құқықтық белсенділік толық көлемде көрінбейді; мамандыққа және оны құқықтық реттеуге құндылық қатынасы айқын көрінбейді; коммуникативтік дағдылар толық дамымаған, пысықтау мен жетілдіруді қажет етеді; қызметті жоспарлау қажеттілігі түсініледі, бірақ ол тиісті ережелерді ескерусіз жүзеге асырылады; өз қызметінің нәтижелері жеткілікті түрде нақты бағаланбайды.

Құқықтық құзыреттіліктің *төмен деңгейі* құқықтық білімге деген қажеттіліктің жоқтығын сипаттайды, құқықтық терминдерді түсінуде айтарлықтай проблемалар бар; нормативтік құқықтық актілерді білу қарапайым құқықтық мәселелерді шешу үшін де жеткіліксіз; құқықтық құбылыстарға қызығушылық білдіру әлсіз немесе көрінбейді; құқықтық сананың деформациясы құқықтық нигилизм немесе құқықтық инфантилизм түрінде болуы мүмкін, іс жүзінде құқықтық білімді қолдану дағдылары жоқ немесе нашар дамыған; өз қызметінің нәтижелері құқық тұрғысынан талданбайды; құқықтық бастаманы көрсетуге, құқықтық іс-шараларға қатысуға қажеттілік жоқ; кәсіпке және оны құқықтық реттеуге құндылық қатынасы әлсіз немесе көрінбейді; коммуникативтік дағдылар нашар дамыған, өз көзқарасына сендіре алмайды, оны негіздей алмайды; өз қызметін жоспарлау тиісті шаралардың болмауына байланысты жүзеге асырылмайды, өз қызметінің нәтижелерін сыни тұрғыдан бағалау қабілеті жоқ.

Біз студенттер үшін "Құқық негіздері", "Кәсіби қызметті құқықтық қамтамасыз ету" элективті курстарын жасадық. Гуманитарлық, әлеуметтік және экономикалық цикл пәндерін оқыту кезінде болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған оқытудың белсенді және интербелсенді әдістерін қолдану бойынша (пікірталастар, ми шабуылы, құқықтық қорытынды, нақты жағдайларды талдау, жағдай-сұрақ, заңгерлік кеңес беру, дидактикалық ойын, тренинг, көпшілік алдында сөйлеу) әдістемелік нұсқаулар дайындадық және осы әдістерді сабақтарда қолдандық.

Нәтижелер және талқылау

Болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігі компоненттерінің қалыптасуын зерттеу құқықтық құзыреттіліктің дамуының орташа деңгейі байқалатынын, студенттердің аз бөлігі жоғары деңгейге ие екенін және құқықтық құзыреттілігінің төмен дамуы респонденттердің көбісіне тән екенін көрсетті (1-кесте).

Кесте 1. Студенттердің құқықтық құзыреттілігі компоненттерінің қалыптасу деңгейлері (эксперименттің анықтаушы кезеңі - %)

Компоненттер	Топтар					
	Бақылау (%)			Эксперименттік (%)		
	Төмен	Орта	Жоғары	Төмен	Орта	Жоғары
Мотивациялық	60	27,5	12,5	65	17,5	17,5
Танымдық	67,5	25	7,5	62,5	27,5	10
Іс-әрекеттік	62,5	30	7,5	67,5	25	7,5
Рефлексивтік	57,5	32,5	10	50	37,5	12,5

Осылай біз студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігін анықтадық.

Эксперименттің қалыптастырушы кезеңі шеңберінде екі диагностикалық тексеру жүргізілді: аралық (2020-2021 оқу жылының сәуір-мамыр) және қорытынды (2021-2022 оқу жылының сәуір-мамыр), олардың барысында "Кәсіби қызметті құқықтық қамтамасыз ету", "Құқық негіздері" пәндері шеңберінде студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың мазмұнды аспектілері іске асырылды. Бұл ретте семинар сабақтарында студенттердің сабақтан тыс уақытта жүргізу техникасын дамытуға, баяндамалар мен эсселерді, болашақ кәсіби қызмет (іскерлік ойын) саласындағы түрлі құқықтық жағдайларды талқылауға ерекше назар аударылды, студенттермен ақпараттық және диагностикалық әңгімелер өткізілді. Топтық сабақтардың осы формаларының дәстүрлі мазмұнымен қатар тренинг, рөлдік ойындар, миға шабуыл әдісі, пікірталастар, нақты жағдай әдісі, құқықтық құжаттарды мазмұнды талдау, пікірталастар, дебаттар, нақты кәсіби жағдайларды талдау, интеллектуалды ширату және т. б. сияқты оқыту әдістері қолданылды.

Студенттердің белсенділігін арттыру үшін әлеуметтік-психологиялық тренинг, аутогендік тренинг, іскерлік ойын, миға шабуыл және т.б., тренингтерден басқа рөлдік және іскерлік ойындар ("Бала құқықтары", "Өткір мәселелер бойынша дөңгелек үстел", "Сот жүріп жатыр") қолданылды. "Сот жүріп жатыр" рөлдік ойынын өткізу барысында түрлі құқықтық жағдайлар қаралып, студенттер судья, адвокат, тараптар және процестің басқа да қатысушылары ретінде әрекет етті.

Айта кету керек, бейнесюжеттердің сценарийлері, түсірілім жүргізу, жүргізушілердің сөйлеу мазмұны, "заңгерлердің" сараптамалық бағаларын студенттер өз бетінше жүргізді, мұғалім тек кеңесші ретінде әрекет етті. Мақсаты мұғалімдердің, оқушылардың, ата-аналардың құқықтық мәртебесінің кейбір аспектілерін талқылау болды. Қатысушы ретінде мәселелерді талқылауға (ток-шоуға "мұғалімдер", білім беру мекемелерінің "директорлары", "оқушылардың ата-аналары" және "кәсіби заңгерлер" қатысты.

Пікірталас мәселелерін қарау барысында біз "ПНМС-формула" технологиясын қолдандық, оның мәні келесідей: студент П - позициясын айтады (яғни оның көзқарасы неде екенін түсіндіреді; сабақта "менің ойымша..."); Н - негіздеме (білім алушы өз ұстанымын түсіндіріп қана қоймай, оны белгілі бір дәлелдермен дәлелдей білуі керек, мысалы, "себебі..."); М - мысал (өз ұстанымының мәнін түсіндірген кезде студент сөйлеуде "мен мұны растай аламын..."); С - салдары (белгілі бір мәселені талқылау нәтижесінде жасалуы керек қорытынды. Мысалы, студент: "осылайша,...").

Қалыптастырушы жұмыста қолданылатын келесі әдіс - "нақты жағдаятты талдау". Бұл әдістің мәні оның атауынан көрінеді. Оқытушының сабағында кәсіби тәжірибеден алынған нақты проблемалық жағдаяттар айтылады. Студенттер оларды талдайды, шешім қабылдайды. Топ бойынша студенттердің талдауы мүмкін. Жағдаятты шешуде ұжымдық талқылау қажет. Жағдаяттарды шешудің әзірленген нұсқалары көпшілік алдында қорғау жиі қолданылады, қарсыластар тағайындалады.

"Кәсіби қызметті құқықтық қамтамасыз ету" пәні бойынша сабақтарда студенттер де әртүрлі кейстерді талдады. Болашақ мұғалімдердің назарына жағдаят ұсынылды - бұл қазіргі жағдайда мінез-құлық нұсқасын модельдеуді немесе дұрыс жасалмағанын көрсетуді талап ететін мәселе. Бұл типтегі міндеттер, біріншіден, әртүрлі салалық нормаларды қолдануды қамтиды, екіншіден, олардың кейбіреулері құқықтық және педагогикалық білімді біріктіруге негізделген шешімді қажет етеді.

Оқу үдерісіндегі міндеттерді шешу "заңгерлік кеңес беру" әдісін қолдану арқылы жүзеге асырылды. Студенттер келушілердің сұрақтарына жауап беретін "заңгерлер" рөлін атқарды. Ол үшін оларға қолда бар білімді өзектендіру қажет болды, бұл ретте міндеттердің көпшілігі нормативтік актілерге жүгінуді көздеді. Осылайша, кеңес беру жедел жауап беруді қажет етпейтін "жіберілген сұрақтарға" жауаптардың сипатын қабылдады. Студенттер топтарда жұмыс істеді, содан кейін табылған жауаптарды ұжымдық түрде талқылады.

Эксперименттің барлық кезеңдерінде алынған мәліметтер болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру компоненттерін дамытудағы оң өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді, мұнда контингентті кәсіби қызметке дайындық көрсеткіштерінің қалыптасу деңгейінің жоғарылау тенденциясы байқалады. Бұл ретте, болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған педагогикалық шарттарды сынақтан өткізу кезеңінде біз бөлген тәуелді айнымалыларда өзгерістер болды, бұл қалыптастырушы жұмыс әдістемелерін қолданудың қолайлылығы мен нәтижелілігін тануға мүмкіндік берді. Анықталған педагогикалық шарттар құқықтық дайындық компоненттеріндегі қажетті сапалы өзгерістерді қамтамасыз етеді. Эксперименттік топта біз жасаған шарттар студенттердің құқықтық құзыреттілігінің оң өзгеруіне әкелгені байқалды (2-кесте).

Кесте 2. Студенттердің құқықтық құзыреттілігі компоненттерінің қалыптасу деңгейлері (эксперименттің қалыптастырушы кезеңі - %)

Компоненттер	Топтар					
	Бақылау (%)			Эксперименттік (%)		
	Төмен	Орта	Жоғары	Төмен	Орта	Жоғары
Мотивациялық	55	25	20	20	32,5	47,5

Танымдық	57,5	30	12,5	20	35	45
Іс-әрекеттік	50	40	10	22,5	37,5	40
Рефлексивтік	40	42,5	17,5	20	35	45

Құқықтық құзыреттілікті дамытудың төмен деңгейіндегі студенттер саны: мотивациялық компонент бойынша – 45% – ға; танымдық компонент бойынша – 42,5% – ға; белсенділік бойынша-45% - ға; рефлексивтік компонент бойынша-30% - ға қысқарды. Оң жақтағы осындай өзгерістер орта және жоғары деңгейлерде байқалады.

Осылайша, келтірілген деректер жасалған педагогикалық шарттар студенттердің барлық құрылымдық компоненттерінің оң өзгеруіне ықпал етті, құқықтық құзыреттіліктің қалыптасуының жалпы деңгейін едәуір арттырды деп айтуға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру тиімді болады, егер:

- зерттеу мәселесін ғылыми-теориялық талдау негізінде құқықтық құзыреттіліктің құрылымдық-мазмұндық сипаттамасы анықталса;

- оқытудың белсенді және интербелсенді әдістері мен формаларын пайдалана отырып, болашақ мұғалімдердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру технологиясын тиімді іске асыруды қамтамасыз ететін педагогикалық шарттар анықталып, негізделсе;

- студенттерді оқыту процесіне құқықтық құзыреттілікті қалыптастырудың ресурстық базасы ретінде "Кәсіби қызметті құқықтық қамтамасыз ету", "Құқық негіздері" пәндерінің оқу-әдістемелік кешендері әзірленіп, оқу процесіне енгізілсе;

- құқықтық құзыреттіліктің қалыптасуын бағалауға мүмкіндік беретін критериалды-диагностикалық аппарат әзірленсе.

Жүргізілген зерттеу қойылған проблеманы толық шешпейді. Осы проблема шеңберінде құқықтық құзыреттілікті қалыптастыру технологияларын жетілдіру және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру сынды мәселелер зерттеуді қажет етеді.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Жексембинова, А. К. Формирование исследовательской компетентности у будущих социальных педагогов в системе университетского образования: дисс.... PhD [Текст]. – Алматы, 2017. – 169 с.
2. Абдуллаева, П. Т. Формирование диагностической компетентности будущих педагогов-психологов в системе университетского образования: дисс.... PhD [Текст]. – Алматы, 2018. – 165 с.
3. Есимғалиева, Т. Формирование профессиональной компетентности будущих педагогов-психологов в условиях полиязычного образования: дисс.... PhD [Текст]. – Алматы, 2020. – 194 с.
4. Исакова, Г. О. ЖОО білім алушыларының кәсіби құзіреттілігін жүйелілік тұғыр негізінде қалыптастыру [Текст]. – Нұр-Сұлтан, 2021. - 148 б.
5. Шагатаева, З. Е. Научно-методические основы формирования общетехнологической компетенции будущих педагогов профессионального обучения: дисс.... PhD [Текст]. - Шымкент. - 2022. – 157 с.

6. Шарипова, Э. Ф. Формирование общетехнологической компетенции будущих учителей: монография [Текст]. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2015. – 186
7. Конопацкая, Е. А. Формирование общекультурных компетенций студентов-бакалавров в поликультурном образовательном пространстве вуза (на примере профессиональных дисциплин гуманитарной направленности): дисс.... канд. пед. наук [Текст]. - Казань, 2015. - 226 с.
8. Ходырева Н. Г., Лысакова Ж. А., Устинова Л. Г. Технологические компетенции учащихся инженерных классов // Профессиональное образование в России и за рубежом [Текст]. — 2019. — № 3 (35). — С. 48 — 54.
9. Зверева, Е. А. Формирование ИКТ-компетентности бакалавров направления «Приборостроение» в процессе производственной практики: дисс.... канд. пед. наук [Текст]. - Чебоксары, 2020. - 180 с.
10. Даудов, М. Г. Формирование правовой компетентности студентов педагогического вуза: автореферат дисс.... канд. пед. наук [Текст]. - Махачкала. - 2017. - 22с.
11. Болотова Е. Л. Правовая подготовка педагога в условиях формирования гражданского общества [Текст] // Педагогическое образование и наука. - 2012. - №2. - С.4-9.
12. Чарнецкий, С. Н. Правовая компетентность современного учителя общественных дисциплин [Текст] // Эксперимент и инновации в школе. 2014. - № 1. - С. 57 - 64.
13. Магомедова, Р. М. Организационно-педагогические условия формирования правового сознания студентов неюридического вуза: дисс.... канд. пед. наук [Текст] - Махачкала, 2013. -172 с.
14. Шацкино, И. И. Формирование правосознания в процессе правовой социализации личности в образовании [Текст] // Философия образования. 2015. - № 3 (60). - С. 185-191
15. Потомахин, В.В. Формирование правовой культуры студентов неюридического профиля подготовки: монография [Текст]. - Курск, 2009. - 261с.

REFERENCES

1. Zhekseminova, A. K. Formirovanie issledovatel'skoj kompetentnosti u budushchih social'nyh pedagogov v sisteme universitetskogo obrazovaniya: diss.... PhD [Formation of research competence among future social educators in the university education system: dissertation... PhD] [Text]. – Almaty, 2017. – 169 p.
2. Abdullaeva, P. T. Formirovanie diagnosticheskoy kompetentnosti budushchih pedagogov-psihologov v sisteme universitetskogo obrazovaniya: diss.... PhD [Formation of diagnostic competence of future teachers-psychologists in the system of university education: dissertation... PhD] [Text]. – Almaty, 2018. – 165 p.
3. Esimgalieva, T. Formirovanie professional'noj kompetentnosti budushchih pedagogov-psihologov v usloviyah poliyazychnogo obrazovaniya: diss.... PhD [Formation of professional competence of future teachers-psychologists in the conditions of multilingual education: dissertation... PhD] [Text]. – Almaty, 2020. – 194 p.
4. Isakova, G. O. ZhOO bilim alushylarynyn kasibi quzirettiligini zhujelilik tugyr negizinde qalyptastyru [Formation of professional competence of university students on the basis of a systematic basis] [Text]. – Nur-Sultan, 2021. - 148 p.

5. Shagataeva, Z. E. Nauchno-metodicheskie osnovy formirovaniya obshchetekhnologicheskoy kompetencii budushchih pedagogov professional'nogo obucheniya: diss.... PhD [Scientific and methodological foundations of the formation of general technological competence of future teachers of vocational training: dissertation... PhD] [Text]. - Shymkent. - 2022. - 157 p.
6. Sharipova, E. F. Formirovanie obshchetekhnologicheskoy kompetencii budushchih uchiteley: monografiya [Formation of general technological competence of future teachers] [Text]-Chelyabinsk: Izd-vo Chelyab. gos. ped. un-ta, 2015. - 186 p.
7. Konopackaya, E. A. Formirovanie obshchekul'turnyh kompetenciy studentov-bakalavrov v polikul'turnom obrazovatel'nom prostranstve vuza (na primere professional'nyh disciplin gumanitarnoj napravlenosti): diss.... kand. ped. nauk [Formation of general cultural competencies of bachelor students in the multicultural educational space of the university (on the example of professional disciplines of humanitarian orientation): diss.... candidate of pedagogical sciences] [Text]. - Kazan', 2015. - 226 p.
8. Hodyreva N. G., Lysakova ZH. A., Ustinova L. G. Tekhnologicheskie kompetencii uchashchihsya inzhenernykh klassov // Professional'noe obrazovanie v Rossii i za rubezhom [Technological competencies of students of engineering classes // Vocational education in Russia and abroad] [Text]. - 2019. - № 3 (35). - P. 48 - 54.
9. Zvereva, E. A. Formirovanie IKT-kompetentnosti bakalavrov napravleniya «Priborostroenie» v processe proizvodstvennoj praktiki: diss.... kand. ped. nauk. [Formation of ICT competence of bachelors of the direction "Instrument engineering" in the process of industrial practice: diss.... candidate of Pedagogical Sciences] - [Text]. - Cheboksary, 2020. - 180 p.
10. Daudov, M. G. Formirovanie pravovoj kompetentnosti studentov pedagogicheskogo vuza: avtoreferat diss.... kand. ped. nauk [Formation of legal competence of pedagogical university students: abstract of dissertation... Candidate of Pedagogical Sciences] [Tekst]. - Mahachkala. - 2017. - 22 p.
11. Bolotova E. L. Pravovaya podgotovka pedagoga v usloviyah formirovaniya grazhdanskogo obshchestva [Legal training of a teacher in the conditions of the formation of civil society] [Text] // Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka. - 2012. - №2. - P. 4-9.
12. Charneckij, S. N. Pravovaya kompetentnost' sovremenogo uchitya obshchestvennykh disciplin [Legal competence of a modern teacher of social disciplines] [Text] // Eksperiment i innovacii v shkole. 2014. - № 1. - P. 57 - 64.
13. Magomedova, R. M. Organizacionno - pedagogicheskie usloviya formirovaniya pravovogo soznaniya studentov neyuridicheskogo vuza: diss.... kand. ped. nauk [Organizational and pedagogical conditions for the formation of legal consciousness of students of a non-legal university: diss.... candidate of pedagogical sciences] [Text] - Mahachkala, 2013. -172 p.
14. Shacionok, I. I. Formirovanie pravosoznaniya v processe pravovoj socializacii lichnosti v obrazovanii [Formation of legal awareness in the process of legal socialization of the individual in education] [Text] // Filosofiya obrazovaniya. 2015. - № 3 (60). - P. 185-191
15. Potomahin, V.V. Formirovanie pravovoj kul'tury studentov neyuridicheskogo profilya podgotovki: monografiya [Formation of legal culture of students of non-legal training profile: monograph] [Text]. - Kursk, 2009. - 261 p.

УДК 376

Телбаева Ляззат Жамалхановна
магистр оқытушы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Алишер Жансулу
2 курс студенті
(Түркістан, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖОҒАРЫ МЕКТЕП - ӘЛЕМДІК БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕ

Аннотация. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі кең ауқымды реформалаумен сипатталады, яғни оның базисті негізінің жаңа әдіснамасын анықтау арқылы жүзеге асырылуы көзделіп отыр. Біздің еліміздің білім жүйесін реформалау үшін ғылыми негізделген ықпалдарды өңдеуді болжауда жұмыс істейтін механизмдер енгізу мен оны жаңарту жолын қарастыру қажеттігі мемлекеттік бағдарламаларға еніп отыр. Қазіргі заманғы философиялық, педогогикалық зерттеулердің концептуалуды бағыттарымен сәйкес білімді жаңартудың негізгі принциптері гумандық, демократиялық және білімді гуманитарландыру принциптері “гуманистік парадигманы” орындауға бағытталған. Қазақстан Республикасында білім беруді гуманитарландыру тұжырымдамасында жастарға гуманистік тәрбие беру мәселесі жалпы адамзаттық құндылықтармен мазмұнында қалыптастырылуы.

Кілт сөздер: гуманитарландыру, гумандық, парадигма, ізгілікке, ізгілендіру

Телбаева Ляззат Жамалхановна
магистр преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Алишер Жансулу
студент 2 курса
(Туркестан, Казахстан)

ВЫСШАЯ ШКОЛА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА - В МИРОВОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация. На современном этапе система образования Республики Казахстан характеризуется широкомасштабной реформой, то есть предполагается осуществить ее через определение новой методологии базисной основы. Для реформирования системы образования нашей страны в государственные программы входит необходимость рассмотреть пути внедрения и обновления механизмов, работающих в прогнозировании разработки научно обоснованных воздействий. Основные принципы обновления знаний в соответствии с концептуальными направлениями современных философских, педагогических исследований гуманистические, демократические и принципы

гуманизации знаний направлены на выполнение “гуманистической парадигмы”. Проблема гуманистического воспитания молодежи в концепции гуманизации образования в Республике Казахстан должна формироваться в содержании общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: гуманизация, гуманизм, парадигма, человечность.

Telbaeva Lyazzat Zhamalkhanovna
Master's degree teacher,
International Kazakh-Turkish university Named after Khoja Ahmed Yasawi
Alisher Zhansulu
2nd year student
(Turkestan, Kazakhstan)

HIGHER EDUCATION IN THE EDUCATION SYSTEM OF KAZAKHSTAN - IN THE GLOBAL EDUCATIONAL SPACE

Annotation. *At the present stage, the education system of the Republic of Kazakhstan is characterized by a large-scale reform, that is, it is planned to be implemented through the definition of a new methodology of its basic basis. In order to reform the education system of our country, it is necessary to consider ways to modernize and introduce mechanisms that work in predicting the development of scientifically based influences. The basic principles of updating knowledge in accordance with the conceptualization directions of modern philosophical and pedagogical research are humanistic, Democratic and the principles of humanization of knowledge are aimed at fulfilling the “humanistic paradigm”. In the concept of humanitarization of education in the Republic of Kazakhstan, the problem of humanistic education of young people is formed in its content with universal human values.*

Keywords: *humanization, humanism, paradigm, to virtue.*

Қазіргі қоғамды дамытудың ғаламдық факторы білім мен ғылым болып табылады. Әрбір мемлекеттің әлеуметтік- экономикалық тұрғыдан дамуы оның интеллектуалдық әлеуетіне байланысты анықталатындығы белгілі. Мемлекеттің ұзақ мерзімді басымдылықтарының ішінде жоғары білім беру ерекше мәнге ие және мемлекеттің келешегі жөніндегі қамқорлығын анықтаушы белгі болып табылады. Ал, жоғары білім берудің маңызды мақсаты адамды мәдениеттің биік деңгейіне көтеру, өз гуманистік дүниетанымы мен адамзат табыстарына негізделген өзіндік сенім көзқарастарын қалыптастыруға мүмкіндік тудыру, жеке тұлғаның ізгілік қасиеттері мен мәдениеті арқылы өркениетті көтеруін көздейді.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі кең ауқымды реформалаумен сипатталады, яғни оның базисті негізінің жаңа әдіснамасын анықтау арқылы жүзеге асырылуы көзделіп отыр. Қазақстан Республикасының 2005-2010 жылғы білім беруді дамыту бағдарламасына сәйкес білім берудің әрбір сатылық кезеңдеріне білім мазмұнының жетілген жаңа үлгілері енуі тиіс. Біздің еліміздің білім жүйесін реформалау үшін ғылыми негізделген ықпалдарды өңдеуді болжауда жұмыс істейтін

механизмдер енгізу мен оны жаңарту жолын қарастыру қажеттігі мемлекеттік бағдарламаларға еніп отыр. Қазіргі заманғы философиялық, педогогикалық зерттеулердің концептуалуды бағыттарымен сәйкес білімді жаңартудың негізгі принциптері гумандық, демократиялық және білімді гуманитарландыру принциптері “гуманистік парадигманы” орындауға бағытталған. Сол себепті білімді гуманитарландыру идеясы білім беру мазмұнын ізгілендіру ойларымен тығыз байланысты және технократиялық құндылықтардан азат қоғамдық санаға қайта бағдарлауына бағытталған. Қазақстан Республикасында білім беруді гуманитарландыру тұжырымдамасында жастарға гуманистік тәрбие беру мәселесі жалпы адамзаттық құндылықтармен мазмұнында қалыптастырылуы тиіс делінген. Ал, гуманистік көзқарас гуманитарлық мазмұнды білім негізінде қалыптасады, олар әлем бейнесін негіздеу қызметін атқарады, ол ғылыми білімнің әр түрлі өрістерін, гуманистік жемтану негізінде интеграциялау ХХІ ғасыр адамының қалыптасуы үшін толық құнды негізді құрайтын ескермесе болмайды. Ол мазмұн бойынша “гуманистік адами көзқарастар жүйесіндегі рухани құндылықтарды мойныдауға икемделу, сол арқылы бостандыққа, бақытқа ұмтылудың жағымды әрі ізгілікті әрикеттерін жүзеге асыруға қабілетті болу” – деген анықтаманы тұжырымдауға болады. Гуманистік көзқарас қалыптастыру гуманистік парадигмада “өмірге дайын адамды” немесе “әрекет жасайтын адамды” парадигмасын “білімді адам” парадигмасымен ауыстыруды жөн деп санайды. Барлық парадигмалардың осылайша алмастырылуы барлық оқытудың әдістемелік жүйесінің маңызын қайта ойластыруды талап етеді. Т. Кун, М.Н. Берулова, В.А. Сластенин және т.б. ғалымдардың пікірі бойынша, гуманистік тәрбие парадигмасы – білім беру міндеттерінің біркелкі шешімін табатын нақты көзқарас пен айқын стандарты болып табылады. Қазіргі педагогикалық терминологияда “оқу-тәрбие процесін гуманитарландыру дегеніміз – гуманитарлық пәндердің рөлін күшейту, оқу пәндерінің мазмұнының гумандылығын анықтау және оның жаңа бағалау нормаларын анықтау, оқу процессін толық ізгілендіру” – болып табылады деп анықтама берілгенімен, оқу-тәрбие процесін гуманитарландыру аксиологиялық тұрғыдан алып қарағанда, оның мазмұнын әлеуметтік құндылық кешені ретінде “адамдардың мәндік күштерінің еркін дамуы және өмірлік ұмтылыстардың шығармашылық сипатта жүзеге асырылуы үшін жағдай туғызуды талап ететін әрикет жүйесі деп санау қажеттілігі (саяси, экономикалық, психологиялық педогогикалық және т.б.) есепке алынбаған. Осы тұрғыдан қарағанда гумандылықты-тұлғалық бағдарлаушы көзқарастардың жүйесі ретінде, әлемдік құрылымның өзіндік үлгідегі болмысы деп қарастыру дұрыс болып табылады. Ол адамға бағытталған кең түрдегі әлеуметтік бағдарлама сипатына ие бола алады, бірақ тәрбиелене алмайды. Сондықтан оның ізгілікті бағытталуы негізінде ғана тұлғаның сапалық тәрбиеленуі жүзеге асады. Бұл тұрғыда “гуманистік көзқарас” – адамдардың бір-біріне, қоғамға, табиғатқа, өзіне қарым-қатынасын бейнелейтін, тұлғалық қасиеттері кешенінің дамуын көрсететін сипаттама ретінде беріледі. Ізгілікке тәрбиеленудің тұлғаның өз келешегіне қатысты гуманистік көзқарасы мен дүниетанымдық ұстанымдары анықталынады, олар адамды табиғаттың ерекше құбылысы ретінде тану өзінің субъективті артықшылығын ескеруге мүмкіндік береді. Тәрбиелеу мақсатының былай құрылуы дамның өз өміріне ықпалын өзгерту, өз қабілеті мен шығармашылық әлуетін ашудағы құқықтары мен жауапкершілігін түсінуге

мүмкіндік туғызады. Сонымен қатар, өзіндік дамуы мен өзін-өзі жетілдіруде тұлғаның ішкі бостандығының таңдауы арасындағы ара-қатынас пен оған қоғамның ықпалын түсіндіреді. Демек, ізгілікке тәрбиелеу мақсатына жету арқылы адамның гуманистік көзқарасын қалыптастыру шаралары жүзеге асырылады. Осы тұрғыдан алғанда, ізгілікке тәрбиелеу мақсаты өзіне тиісті маңызды міндеттерді қояды:- тұлғаның өмірдің мәніні ұғынуы, өзінің әлемдегі орны, өзінің бірегейлігі мен құндылығын түсінуі философиялық-дүниетанымдық бағдары;- өзіндік, жандүниелік қабілеттері мен шығармашылық әлуетінің даму қарқыны мен шегін бейнелейтін, өмір сүру жауапкершілігін түсінуге мүмкіндік беретін, тұлғалық тұжырымдаманы құруға көмек беру;- жалпы адами және ұлттық мәдениет байлығын бейнелейтін, мәдени құндылықтар жүйесіне тұлғаны араластыру, оларға деген өзіндік қарым-қатынасты белгілеу; - ізгілік адамгершіліктің жалпы адами нормаларын, оның көлемі мен нақтылы мазмұнын (қайырымдылық, өзара түсіністік, жылы жүректілік және т.б.) ашу және тұлғалық маңызды көрсеткіш ретінде зиялылық мәдинеттендіру;- тұлғаның зияткерлік-адамгершілік бостандығы мен теңдей өзіндік баға беру мен бағалау қабілеттілігі, іс-әрікет пен қызметті өзіндік реттеу, дүниетанымдық рефлексиясының дамуы;- елдің материалдық қоры мен жандүниелік мен әлеуетін құрайтын, әлуеттік және тұлғалық сипат алатын қажеттілік пен мәжбүрлік ретіндегі көзқарасты өзгерту. Бұлардың бәрі өз кезіндегі тұлғалық өсу мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді;- салауатты өмір салтына байланысты валеологиялық ережелерді дамыту тұлғалық сипат алатын қажеттілік пен мәжбүрлік ретіндегі көзқарасты өзгерту. Әлеуметтік ұмтылыстарды жүзеге асырумақсатындағы өмірлік жоспар ұғымдарын қалыптастыру. Бұл аталған міндеттерін орындалуы тұлғаның ізгіліктік тәрбиесі арқылы гуманистік көзқарасының қалыптасуының ірге тасын қалауға негізін салуға мүмкіндік береді. Ол өз негіздегі әлем, қоғам мен өзін қалыптастыруда өмірлік қажеттілікке ие болады және оны бағалау мүмкіндіктерін меңгереді. Педагогикалық технологиялардың көкейкестілігін анықтауда төмендегі қайшылықтарды атауға болады: - педогог-мамандарға қойып отырған қоғам талабының күшеюі мен кәсіби білім беруді жүзеге асыруда кездесетін қиыншылықтар арасындағы;- қайта дамып отырған жекеленген педогогикалық жүйелер мен оларды жылдам өзгеріп отырған еңбек шараларына бейімделу, білім беру жүйесінің консервативтілігі арасындағы; - ғылымның даму деңгейі мен оны өндірістің іске асыруға мүмкіндік деңгейі арасындағы;- педогогикалық жоғарғы оқу орындарының оқу бағдарламалары мазмұнының әдістемелік құралдары мен қоғам мәдениеті арасындағы болатын қайшылықтар; - мұғалімнің әлеуметтік ролі мен қоғамдық ақпараттық-коммуникациялық қызмет арасындағы болатын қайшылықтар.Сондықтан әр түрлі оқу технологияларын оқыту мазмұны мен оқушылардың жас пен психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қарауда мұғалім өз әрікетінің маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгеру интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және т.б. көптеген адамдық келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәжірибе процессін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі,-деп көрсетеді Г.К. Селевко. Қоғам өмірінің барлық салаларында яғни экономикасы мен әлеуметтік қатынастарда көптеген өзгерістер туып отырған жағдайда білім беру ісінде де өзгерістің болуы заңды нәрсе. Себебі, халыққа білім беру немесе мектеп ісін қоғамнан тыс алып қарауға болмайды. Бүкіл қоғам өміріндегі бой

көрсетіп отырған келеңсіздіктің халыққа білім беру немесе мектеп ісін қоғамнан тыс алып қарауға болмайды. Бүкіл қоғам өміріндегі бой көрсетіп отырған келеңсіздіктің халыққа білім беру саласына да соқпай өтпегені мәлім. Сонымен, халыққа білім беру жүйесі қоғамдық әрікеттердің басқа салаларымен де қатарлас алға басуы керек. Ғылым мен халыққа білім берудің дамуы еліміздің техникалық прогресске жеткізулері анық. Ал техникалық прогресс қоғамдық және жеке бастың өмір сүру деңгейін көтеруші еңбек өнімділігінің жоғарылауына әкеледі. Сонымен білім беру жүйесін қоғамдық өмірдің өзге салаларының да негізі деп білуіміз керек. Қазақстан республикасында нәтижеге бағытталған білім беру 2015 жылға дейін білім беруді дамыту тұжырымдамасы шеңберінде орта білім берудің мемлекеттік жүйесіне енгізілетін үлгі ретінде 2003 жылы пайда болды. Бұл құжатқа сәйкес, бірінші кезеңде нәтижеге бағытталған орта білім беру (НББ) үлгісін жасау және сынақтан өткізу мәселесі шешіледі. Онда былай деп көрсетілген: “Мұндай үлгіні жасау үшін төмендегідей шаралар қабылданды”: 1. Күтелетін нәтиже түріндегі білім беру мақсаттарының жүйесін әзірлеу: ол үш деңгейден тұруы тиіс. А) Ұлттық деңгей: оқыту нәтижесінде қоғам қандай адамды және адамзатты қалыптастырып шығарғысы келеді. Қазақстан үшін білім берудің ұлттық мақсаттары бірнеше кең көлемдегі базалық біліктері: үш тілділік, евразиялық көп мәдениеттілік, қатысымдылық, технократтық және т.б. болуы мүмкін. Б) кең көлемдегі білім салаларының деңгейі, мұнда ұлттық мақсаттар тиімді біліктер түрінде нақтылануы тиіс. В) білім беру пәндерінің деңгейі. 2. Сыртқы ағымды және қорытынды бағалау жүйесін құру. Білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі (ББСҰЖ) білім сапасын кешенді емтихандар арқылы бағалауға, білім алушылар мен білім беру ұйымдарының динамикасын қадағалау үшін білім сапасының мониторингін жүргізуге, білім сапасын тұрақты қадағалаудың кешенді жүйелерін құруға мүмкіндік береді. 3. Оқыту ұйымдарының қағидаларын, оқушы ролін білім, іскерлік, дағдыны енжар “алушылардан” білім үрдісінің белсенді танушы субъектісіне өзгерту. 4. Орта білім берудің күтілетін нәтижелер мен мониторинг мәліметтер негізінде оларға жету жолдарын талдау үрдісіне барша қауымды қалыптастыру жүйесін құру. ілім беру жүйесін дамытудың бұл бағыты Қазақстан Республикасында әлемдік білім беру кеңістігіне кірігу шеңберіне және әлем тәжірибесін зерделеу негізінде қабылданды Біріншіден, бұл оқушылардың мектептегі оқу нәтижесінде өзінде дамытуы тиіс нақты білім, түсінік, біліктілік, құндылықтар мен қабілеттерді білдіреді. Екіншіден, “оқушылардың нәтижелері”, - тест нәтижелері, курсты аяқтау деңгейі, оқушының ауытқу дәрежесі сияқты мекеме не жүйе деңгейдегі үлгерім көрсеткіштері. “Нәтижеге бағытталынған ” деп сипатталынатын бағдарламалар көбінде мүлде ұқсамайды, қайта ұстанымдары бойынша ұқсас бағдарламалар өздерін керісінше сипаттайды. Сонымен, НББ туралы көзқарастар және оның көптеген нұсқалары бар. Алайда, нәтижеге бағытталған білім беруге тән ерекшеліктер “бағытталған” сөзіне негізделеді. Мақсаттар күтілетін нәтиже ретінде: өз мүмкіндіктері мен қызметі нақты жоғарлау және ұйымдастыру болашағының арақатынасын айқындай білуі; өзіндік арнамыс сезімнің болуы; өз әрікеттері мен өз өмірі үшін жауап бере білуі; отбасында, басқа адамдармен бірге қауымда әлеуметтік рольдерді орындай алуы; өз халқының мәдениетін, әлемнің көп түрлі мәдениетін түсініп, бағалауы, рухани келісім мен толерантылық идеяларын ұстануы; Саяси жүйені түсініп, өтіп жатқан әлеуметтік оқиғаларға өз бағасын

бере білуі және демократиялық құндылықтарға бет бұруы; жағдайды талдап, сыни тұрғыдан бағалау және жауапты шешім қабылдау дағдысының болуы; туындаған мәселелерді шешуде қажетті ақпаратты тауып, пайдалана білуі; шығармашылық ізденіс дағдысының болуы. Халықаралық сараптаушылардың пікірінше, нәтижеге бағытталған оқыту өзінің жүйе мен мектептің не беретініне, мұғалімдердің нені оқытатынына емес, оқушылардың нені біліп шығатынына басты назар аударуына байланысты білім беру саясатындағы, тәжірибедегі, бақылаудағы іргелі өзгерістер ретінде қаралады. Нәтижеге бағытталған тәсілдер адамды үш себеппен өзіне тартады: НББ оқу сапасын арттырады. НББ барлық оқушылардың жоғары сапағлы нәтижелерге жету мүмкіндіктерін артырады. НББ мектеп жүйесіндегі есеп беру міндеттерді бөліп алуды жақсартады. Сондықтан оқушылардың қол жеткізуі тиіс нәтижелерді әзірлеуге мектеп қауымының барлық мүшелері қатысқанда ғана НББ нәтижелі бола алады. НББ-да барлық оқушыларға тең мүмкіндіктер беру, әлеуметтік қамтамасыз ету маңызды мәселе болып табылады. Қазақстан Республикасындағы 2015 жылға дейін білім беруді дамыту тұжырымдамасын жүзеге асырудың нәтижелілігі көптеген факторларға байланысты. Шамасы, білім беру бағдарламаларын енгізумен қатар жүргізіп, “Баршаға арналған білім беру” халықаралық құжаты идеялогияларының төмендегідей пікірін назарға алу қажет болар: - денсаулығы жақсы, жақсы тамақтанатын, қызығушылығы жоғары оқушылардың; - жақсы даярланған оқушылар мен оқыту әдістерінің; - тиісті жабдықтар мен оқу материалдарының; - оқытушылар мен оқушылардың біліміне және тәжірибесіне сүйене отырып, оқыту мен оқу жергілікті тілде іске асырылатын тиісті оқу бағдарламаларының; - оқуға ықпал етіп қана қоймай, мейірбандылығымен, денсаулық сақтауды және қамқорлықты қамтамасыз етумен сипатталатын оқу ортасының болуына байланысты. Сонымен, нәтижеге бағытталған білім беру мұғалім мен әдістемелік құрылымдардың ролін, педогогикалық кадрлардың біліктігін арттыру мен оларды қайта қарап, терең түсінуді талап етеді.

Л. Выготский енгізген ұғым бойынша «оқыту өз артынан дамуды ілестіріп жүреді». Бұл баланың реал даму деңгейі мен потенциалды болашақта дамуда жететін деңгейі арасындағы алшақтықта білдіреді. Яғни, ол қандай мәселені өз бетінше шеше алады және келешекте өз жолдастары мен оқытушының көмегімен нендей жетістіктерге жете алады деген мәселе.

Осы моделге сәйкес бала бүгін педагогпен ынтымақтастыққа нені істей алса келешекте оны өз бетінше істей алуы тиіс. Мышление и речь, деген еңбегінде 1934 ж. Л.С. Выготский оқыту мен даму бір-біріне сәйкес келмейтін, күрделі өзара қарым-қатынастағы екі процесс екендігін жазған болатын. Оқыту дамудың алдында жүргенде ғана жақсы оқыту болып табылады деген. Сондай оқыту баланың оқуға қызығушылығын арттырып, жетілу жағдайында жатқан қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін оятады.

Білім беру жүйесі - бұл әлеуметтік жүйе. Ол қоғам дамуының жалпы әлеуметтік-экономикалық мета жүйесінен тыс дами алмайды. Осылайша, тәуелділіктердің қисынды буыны құрылады (сурет 2).



Сурет 2 - Білім беру жүйесі

Педагогикадағы тұлғалық фактор – бұл ең алдымен, оқушыға «тәрбиеге өзара іс-әрекет ету субъекті ретінде» тұлғалық тұрғыдан келу. Бұл – «тәрбиеленушіге өзін тұлға ретінде сезінуінде, оның ерекшеліктерін анықтау мен ашуда, өзіндік санасының қалыптасуында, тұлғалық маңызды және қоғамдық лайықты өзін-өзі анықтауында, өзін-өзі жүзеге асыруында көмектесу».

Бұл – оқушыға белгілі бір әлеуметтік ортада өзін-өзі тұлға ретінде сезінуіне педагогикалық көмек. Мұнда тәрбиеленушілердің өмір сүру іс-әрекетін ұйымдастыруың түрлері мен мазмұнын түрлендіру қажет. Білім беруді ізгілендіру мен гуманитаризациялау білім алушыларда тек жоғары руханилықты, жаңа ұрпақ тұлғасының рухани - эстетикалық әлемін, шығармашылық ойлауын, өзін-өзі жобалауын қалыптастыруда ғана емес, сонымен қатар эстетикалық бай дүниетанымды қалыптастыруды да көздейді.

Жоғары көркем ізгілік – шынайы руханилықтың, рухани-эстетикалық әлемнің, көркем-талдаушылық ойлаудың, эстетикалық дүниетанымның негізі-көркем - эстетикалық сананың факторы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: в 2-х т./Под ред. Г.Н. Джибладзе. М.: Педагогика, 1981.
2. Герbart И.Ф. Общая педагогика, выведенная из целей воспитания. - М.: Просвещение, 1954.
3. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. М.: Уч. пед. изд., 1956.
4. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6 т. /Сост.: С.Ф. Егоров. – Москва: Педагогика, 1988.

5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения //Соч.: В 8 т. / Сост.: Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов. – Москва: Педагогика, 1985.
6. Сухомлинский В.А. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. - М., 1967.
7. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - Москва: Мысль, 1991.
8. Асмолов А. Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. - Москва, 1990.

УДК 37

Телбаева Ляззат Жамалхановна
магистр оқытушы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Алишер Жансулу
2 курс студенті
(Түркістан, Қазақстан)

БӘСЕКЕГЕ ҚАБИ ЛЕТТИ, ҚҰЗИ РЕТТИ ЖАҢА ӘЛЕМДЕГІ МАМАН МҰҒАЛІ М

Аннотация. Қазақстанға жаңаша ойлайтын өмірге көзқарасы тың, ақыл – ой және шығармашылық әлеуеті қалыптасқан, рухани ағамгершілік мәдениеті жоғары шығармашыл мұғалім қажет. Жақсы тәлімгер – бұл қай кезде де ең алдымен кәсіби деңгейі жоғары, шығармашылық қабілеті мол тұлға. Ол оқу–тәрбие ісіне шынайыжанашырлық танытатын қоғамның ең озық бөлігінең бірі деп есептеледі. Мектептің алдында тұрған негізгі мінедеттердің бірі –жеткілікті деңгейде кәсіби білім, құзырлықтары мен танымдық іс-әрекеті қалыптасқан, логикалық ойлау, шығармашылық қабілеттері дамыған, кәсіби білікті мамандар даярлау екені белгілі. Олай дейтін себебіміз, қоғам дамуына жаңаша икемделуде, бүгінгі мектеп мұғалімінің алдында жан-жақты дамыған, терең білім негіздерін қалыптастырған, ақпаратты қоғамда өмір сүруге бейім жеке тұлғаларды тәрбиелеп шығару талабы тұр.

Кілт сөздер: Жаңару, инновация, бәсеке, қабілет, жаһандану

Телбаева Ляззат Жамалхановна
магистр преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Алишер Жансулу
студент 2 курса
(Туркестан, Казахстан)

УЧИТЕЛЬ-СПЕЦИАЛИСТ В НОВОМ МИРЕ ВЫСШЕГО ПОРЯДКА

Аннотация. Казахстану нужен творческий учитель с новым видением жизни, с большим умственным и творческим потенциалом, с высокой духовно – нравственной культурой. Хороший наставник-это человек, обладающий высоким профессиональным уровнем и творческими способностями. Он считается одним из самых уважаемых ученых, проявляющих искреннюю симпатию к учебно–воспитательному делу. Одной из основных задач, стоящих перед школой, является подготовка профессионально квалифицированных специалистов, обладающих достаточным уровнем профессиональных знаний, компетенций и познавательной деятельности, развитым логическим мышлением, творческими способностями. Это значит, что мы по-новому адаптируемся к развитию общества, приобретены педагогом школы, сформированы

глубокие, глубокие знания, воспитаны личности, склонные к жизни в информационном обществе.

Ключевые слова: обновление, Инновация, конкуренция, кабин лет, глобализация

Telbaeva Lyazzat Zhamalkhanovna
Master's degree teacher,
International Kazakh-Turkish university Named after Khoja Ahmed Yasawi
Alisher Zhansulu
2nd year student
(Turkestan, Kazakhstan)

A SPECIALIST TEACHER IN THE NEW WORLD OF THE HIGHEST ORDER

Annotation. *Kazakhstan needs a new approach to life, a new approach to life, a new way of thinking, It is believed that this is the most important part of the educational process. it is known that professional knowledge, competence and cognitive activity are formed, developed thinking, creative abilities, training of professionally qualified specialists. the development of the school is being adapted in a new way, the teacher of the entire school has received a comprehensive development, deep knowledge of the world, the need to educate individuals who are able to live in the information world.*

"It is believed that this is the most important part of the educational process. It is noted that one of the main tasks facing the school is the training of professionally qualified specialists who have a sufficient level of professional knowledge, competencies and cognitive activity, developed logical thinking, creative abilities.

This is due to the fact that the development of the school is being adapted in a new way, the teacher of the entire school has received a comprehensive development, a deep understanding of the world, the need to educate individuals who are able to live in the information world.

Keywords: *renewal, Inno Vaia, competition, Kablet, globalization*

XXI ғасыр ғылым мен білімнің заманы. Сол білімнің дамуына ең үлкен үлес қосатын – ұстаздар. Ұстаздық өмірдегі көп мамандықтардың ішіндегі жан – жақты білімділікті, шеберлікті, мейірімділікті және үлкен сабырлықты қажет ететін мамандық. Яғни, ұстаздың жүгі – ауыр жүк екенін көбі біледі. Қазіргі заман мұғалімі қоғамдық дамудың деңгейінен көрінетін, оның әлеуметтік парызына жауап беретін, жаңалыққа жаны сергек, педагогикалық құбылыстардың барысын идеялық адамгершілік тұрғысынан шеше алатын, жаңаша ойлау дағдысын меңгерген, балалардың талапкерлігі мен қабілетін, өздігінен еркін дамуын ұйымдастыра алатын, әрі шығармашылықпен еңбек ете алатын маман. Жас ұрпақ тәрбиесі, оның жеке тұлғасының жаңаша қалыптасуы, әлеуметтік дүниеге көзқарасы, жалпы болмысы ең алдымен мұғалімге байланысты. Көрнекті педагог В.П. Сухомлинский «егер мен сабақ беруші ғана болсам педагогтық деңгейге көтеріле алмас едім, шәкірттерімнің жүрегі мен үшін қақпасын

мәңгі ашпас тас қамалдай болып қала берер еді», деген тұжырымдамасы педагогикалық қызметтің мәнін аша түседі. Жаңару жолындағы Қазақстанға жаңаша ойлайтын өмірге көзқарасы тың, ақыл – ой және шығармашылық әлеуеті қалыптасқан, рухани адамгершілік мәдениеті жоғары шығармашыл мұғалім қажет. Жақсы тәлімгер – бұл қай кезде де ең алдымен кәсіби деңгейі жоғары, шығармашылық қабілеті мол тұлға. Ол оқу-тәрбие ісіне шынайы жанашырлық танытатын қоғамның ең озық бөлігінің бірі деп есептеледі. Мектептің алдында тұрған негізгі мінедеттердің бірі – жеткілікті деңгейде кәсіби білім, құзырлықтары мен танымдық іс-әрекеті қалыптасқан, логикалық ойлау, шығармашылық қабілеттері дамыған, кәсіби білікті мамандар даярлау екені белгілі. Олай дейтін себебіміз, қоғам дамуына жаңаша икемделуде, бүгінгі мектеп мұғалімінің алдында жан-жақты дамыған, терең білім негіздерін қалыптастырған, ақпаратты қоғамда өмір сүруге бейім жеке тұлғаларды тәрбиелеп шығару талабы тұр.

XXI ғасыр – инновация мен индустрияның, жаңа ақпараттық технологиялардың ғасыры. Қазіргі еліміз жаһандануға қарқынды бет алған кезеңінде технологиялық жаңалықтардың таралу жылдамдығы уақыт талабына сай жаңа ізденістер қажеттілігін тудырып отыр. Барша адамзат өз дамуының мүлдем жаңа дәуіріне қадам басқан уақытта жағдайға тез бейімделе алған, «құзырлы» ұлт қана жоғары деңгейде өмір сүре алады. Елбасымыз: «Тек жоғары сауатты, дарынды, дана әрі Отансүйгіш мұғалім ғана лайықты ұрпақ тәрбиелеп шығара алады. Бүгінде, мұғалім балаларға білімдер жиынтығын беріп қана қоймай, сонымен бірге, ең бастысы- оларды өмір бойы үйренуге үйретулері керек»- десе, ресейлік ғалым академик А.М. Новиков: «Келешекпен кездесуге дайындалу керек. Сол келешектің өзін дайындау қажет. Оның ішінде және бірінші кезекте, сол келешек үшін білім беру жүйесін даярлау қажет» деп бүгінгі күнгі аса маңызды қажеттілікті ерекше атап көрсетеді. Кез келген елдің болашағы білім беру жүйесінің және зиялылар қауымының деңгейіне байланысты болғандықтан, Қазақстан халқына да әлемнің дамыған елдерімен тең дәрежеде білім беру қажеттігі туындар отыр. Әлемдік білім кеңістігіне еркін енуді көздейтін отандық 12 жылдық білім жүйесіне көшу іске асырылмақ. ҚР-ның 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту мәселелерінің негізгі мақсаты – білім беру жүйесінің барлық деңгейінде қоғамның талаптарына сәйкес келетін білімді, кәсіби біліктілігі жоғары, бәсеке қабілетті тұлғаны тәрбиелейтін білім негізін қалыптастыру. Білім берудің жеке тұлғаға бағытталуы, білім мазмұнының демократиялылығы, заман талабына сай білім беру мен ұлттық тәрбие үрдісінің ізгілік сипаты ретінде 12 жылдық білім беру жүйесіне көшу әлемдік білім кеңістігіне еркін енуді, дамыған 30 елдің қатарына қосылуды міндеттейді. Мына ғаламдық қарышты даму дәуірінде шәкірттерге берілер білім мен білік күн өткен сайын күрделеніп, жаңарып келеді. Өйткені, қоғам дамуына қарай ғылым салаларының жаңа түрлері пайда болатындығы тарихтан белгілі. Соған сәйкес қазіргі білім беру саласындағы рухани дүниені дамытуға бағытталған гуманистік білім беру парадигмасының дүниеге келіп, тәрбиелеу парадигмасы да түбірімен өзгеріп, жаңа ғасырдағы білім беру жүйесінің негізгі проблемасы «жан-жақтылы қолайлы жағдай тудыру арқылы бала тұлғасының даму және қалыптасу процесін басқару» деп айқындалды. Демек, бала бұрын тәрбиенің нысаны болса ендігі жерде тәрбие процесінің белсенді мүшесіне, субъектісіне айналады. Назар аударатын нәрсе, тәрбие ісіне жалғыз сынып жетекшісі ғана жауапты болып

қалмауы тиіс. Тәрбие берудің қиындығы көп, оны бірлесіп, бір бағытта жұмыс істегенде ғана дұрыс жолға қоя аламыз. Оның үстіне, оқу сапасы да тәрбиеге байланысты екендігін, баланың тәрбиелік деңгейі жоғары болса білім көрсеткіші де жоғары болатынын ескерсек, «Тәрбие-тамыр, білім бұтақ» деген халық даналығының шындығына көз жеткізе түсеміз. Демек, білім беру жүйесінде сөз жоқ, тәрбие беру ісі бірінші кезекке қойылуы керек. Тәрбиемен көпшілік болып, бір бағытта айналысу керек. Сонда ғана елдің ертеңі-жас ұрпақты заман қажетіне сай азамат етіп қалыптастыра аламыз.

Қазақстандағы білім беру ісін реформалаудың стратегиялық міндеттерінің бірі-шығармашыл тұрғыдан ойлай білетін дара тұлғаға терең білім білім беру. Осы тұрғыдан, бүгінгі таңда алаңдайтын мәселе сол ұрпақтың сапалы білімді игеруі. Халқымыздың озық ойлы ұлдарының бірі М. Дулатұлы «Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт – оқуда, теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниедегі сыбағалы орнымызды алсақ та, бір ғана оқу білімнің арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз-оқу. Надан жұрттың күні қараң, келешегі-тұман» деп ғылым, білім, оқудың маңызын қара халыққа көрсеткендей, жас ұрпаққа, жас буынға білім беруде, ұлтымызды дәріптейтін, рухымызды биіктетіп, ұлттық сенімімізді жігерлендіретін саналы тәрбие мен сапалы білімді ұрпақ тәрбиелеуде ұстаздардың рөлі өте зор. «Кез келген білім бағдарламасының табысты орындалуы мұғалімге байланысты. Оның кәсіби шеберлігі нысаналы бағдарламаны да, оқу жоспарын да биік деңгейде жүзеге асыруға ықпал ете алады, ал кәсіби дәрменсіздігі істі құлдаратады...» делінген ҚР орта білім беру жүйесі дамуының мемлекеттік тұжырымдамасында. Жеке тұлғаны тәрбиелейтін адам-мұғалім, мұғалімге сенім білдірмесе, оқу игі жеміс бере алмайды. Мектеп білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде қалыптасқан және кәсіби шындыққа бағытталған білім беру. Білім адамның сапаларының өзгеруін басқаратын үрдіс болғандықтан, біздің жағдайымызда ол педагогикалық мамандардың кәсіби біліктілік қабілеттерін дамытуға бағытталады сол себепті біз оның өмір сүру барысында өзгере алатын, оған өзінің әлеуеті жететін ашық жүйе ретінде қарастырамыз. Ал ол бір саладағы маман болғандықтан, «адамды» маман тұрғысынан қарау «біліктілік» ұғымына шығарады. Мамандарды оқу орындары дайындайтын болса, оның кәсіби дәрежесінің көтерілуі тәжірибе арқылы, тәжірибеде өзін-өзі анықтап, алға ұмтылуы арқылы жүзеге асады. Кәсіби қалыптасуы мен даму кезеңінде маман «біліктілік» деген ұғымға сәйкес айналадағы өзгерістерге орай өз әрекетін жоғары деңгейде жобалап, ұйымдастыра алу, өз санасына түзетулер енгізе алу, өзінің педагогикалық әрекетінің нәтижесінде авторлық бақылау мен бағалау жасау сияқты әрекеттермен айналысуы тиіс. Бұл оның кәсіп иесі ретіндегі өзінің сапасын арттыруға деген қажеттіліктерінен, өмірдің талаптарынан туынайды да, біліктілікті арттыру арқылы жүзеге асады. Мұндағы біліктілікті арттыру деп отырғанымыз-мұғалімнің өз қызметін нәтижелі атқару үшін және кәсібилік пен құзырлық деңгейін көтеру мақсатында арнайы білімдік бағдарламалар арқылы оқыту, кәсіби дамыту іс-шараларына қатыстыру және оның өз білімін көтеру. Қоғамның қазіргі даму сатысында адамның ақыл-ойын бағалау, оның шығармашылық әлеуетін мейлінше көтеру ерекше мәнге ие болып отыр. Қай қоғамда да «істің тетігін маман шешеді» деген қағиданың

негізінде шындық бар, яғни білімді маманды дайындау, бүгінгі мектеп партасында отырған оқушының сапалы білім алуы-ұстаздарға тікелей байланысты. Немістің гуманист педагогі және «Неміс мұғалімдерінің мұғалімі» А. Дистервергтің: «Сен маған шәкіртіңді көрсет, мен сені танымын» деген ұраны мұғалімдердің ағарту ісіндегі шешуші рөлін көрсетеді. Бұл сөз түптің түбінде қазіргі білім берудің теориясы мен практикасының дұрыс немесе дұрыс еместігін дәлелденетіндігін меңзейді. Академик М. Қозыбаев «Ұстаз-шебер ұстадай алмасты шыңдау үшін отқа салып, суға малып, не сан шытырманнан өткізіп алып, қайтадан суға салып, шикіні пісіруге, шаланы жетілдіруге шыңдауға шыдамы жететін жан». Бұрын ең басты міндет-білім болса, енді барлық мүмкіндіктерді пайдалана отырып баланың қабілеттерінің дамуына мүмкіндік жасау. Енді ғана есігін ашқан білімді синергетикалау ғасырының басты талабы креативті ойлай білетін кәсіби мұғалімді даярлау.

«Басқаларды оқытуды нәтижелі болсын десе, ең әуелі педагогтың өзі білімді болуы керек» деген даналық сөз бар. Білім сапасын арттырудың кілті педагог қолында десек, оның білімін жетілдіру басты рөл атқармақ. Егер педагог мамандардың біліктілігін жүйелі арттырса, онда үлкен жетістікке қол жеткізері анық. Бүгінгі күні мұғалімнен шығармашылық ізденістер және білім саласының құзырлы тұлғасының зерттеушілік білігі мен шығармашылық қабілеттерінің үйлесімділігі талап етіледі. Осы үдеден шыққанда ғана бүгінгі ұстаз заман талабына жауап беретін, жаңаша ойлай біліп, өзінің де, өзгенің де жан-жақты дамуына үлес қоса отырып, жұртшылық пен ынтымақтастық орнатуға икемді, шығармашыл тұлға болып қалыптасады. Шығармашыл педагог-үнемі ізденіп жүретін, жаңалық ашуға қабілетті тұлға. Белгілі ғалым М. Поташниктің пікірінше, шығармашылықтың негізгі белгісі: жаңаны құрастыра білу, күнделікті қолданыстағы бар нәрсені жаңалап жетілдіре білу. Әр ұстаз тұтас педагогикалық технологияның заңдылығына сүйене отырып, тек өзіне тән дербес шығармашылық тәжірибені айқындайды. ҚР-да білімді дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламасында мұғалімнің кәсіби біліктілігін арттыруда жаңа мазмұн мен жаңаша оқыту үлгілеріне көшіру негізгі фактор ретінде қарастырылған. Бұл жағдай жаңа педагогикалық менталитетті қалыптастырып, технологиялық амалға көшуді тездетеді. Соның бірі мұғалімнің жетістікке жетуі білім сапасын арттырудағы акмеологиялық бағыт. Білімін тұрақты көтеріп отыру мұғалімдердің құқықтары әрі міндеттері, білім беру жүйесінің тұрақты дамуының кепілі. Қазіргі кезде мұғалімге шығармашылықтың теориясы мен практикасы жайлы біліп қою жеткіліксіз. Біліктілікті арттыру жұмысы шеңберінде мұғалімнің өзін-өзі өзгертуі, кәсіби шеберліктің шыңына –Акме жағдайға көтерілуінің жолдарын меңгеруі тиіс. «Акмеология» сөзіне тоқталсақ, кәсіби шеберліктің шыңына шығу туралы ғылым. Адамтану саласының педагогика ғылымы мен практикасы үшін аса маңызды басымдықтары мен стратегиялық бағыттары да осы акмеология болып табылады. Ғалым В. Максимова педагогтың акмеологиялық деңгейге жетуін былай көрсеткен:

1. Мұғалімнің инновациялық жұмыстарға әзір болуы;
2. Кәсіби құзырлық-педагогикалық шеберлік;
3. Педагогикалық бағыттылық сияқты сапаларының болуын қажет деген пікір

білдірген.

Бұл сапалар мұғалімнің жаңа білімге, жаңалықтарға ашықтығы, ғылымды игеру, оқушының да жетістікке жете білуіне жағдай жасау арқылы нәтижелі жетістік болатындығын атап көрсеткен.

Ұлтымыздың зиялы ұстазы А. Байтұрсынұлының: «Ең әуелі мектепке керегі-білімді, педагогика, методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім. Екіншіден құралдар, құралсыз іс істемейді», - деген сөз ойға оралады. Бұл ХХ ғасырдың басында айтылғанмен, жүз жыл өтсе де, бүгінгі күнге бағыт-бағдар болып тұр. Оған А.Байтұрсынұлының мына бір сөздері бүгінгі күді нақтылағандай: «Бала білімді тәрбиені өз бетімен алуы керек. Ал мұндағы мұғалімнің қызметі-балаға орыдалатын жұмыс түрлерін шағындап беру және қойылған мақсатқа жету үшін бағыт беріп отыру» деп түйіндегенінен аңғаруға болады. Бүгінгі мемлекеттік тапсырыс-құзырлы азамат қалыптастыру, яғни туындаған мәселені шешуге қабілетті адам тәрбиелеу. Ал оқушы бойындағы құзіреттілік-түсініп, еске сақтап, қайталау мен жаттап алып қалыптаспайды, ол тек қана өзіндік танымдық іс-әрекет арқылы меңгеріледі. Білім берудің осындай басты міндетін орындауда ұстаз баланың түсінуіне, саралай білуін, жұмыс істеу тәсілдерін меңгеруіне көмектеседі. Оқушының ішкі күштерінің даму тенденциясын ескере отырып оқу үшін ұстаздың жеке басының әлеуметтік құзырлылығының маңызы ерекше. Қазіргі таңда қоғам үшін аса қымбат қазына-жақсы ұстаз-оқытушы. Дана Абай: «Адамның адамшылығы жақсы ұстаздан болады», -деп бағалаған.

Қазіргі жоғары педагогикалық оқу орындарының алдында тұрған міндеттердің бірі – ол заманауи талапқа сай жаңа тұрпатты мұғалім даярлау. Яғни болашақ мұғалімдерді дайындап қана қоймай, оларды баланы жан-жақты тәрбиелеуге, оның ішінде отбасылық тәрбие беруге әзірлеу өте маңызды болып тұр. «Қазақтың қаны бір, жаны бір жолбасшысы-мұғалім» және «Еліміздің аз ғана жылдық ояну дәуреніне баға беру үшін алты алаштың баласы бас қосса, ең қадірлі орын-мұғалімдікі.»- деп алаш зиялысы М. Жұмабаев айтып кеткендей, бүгінгі дәуір мұғалімнің кешегі жоғалтқан қадір-қасиетін қайтару, осы мәртебелі мамандыққа жастардың қызығуын қайта ояту-бүгінгі билік басындағылардың басты міндеті. Бұл жерде М. Жұмабаевтың ойынша, тәрбие, оны кең мағынасымен алғанда, қандай да бір жан болса, тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету, ал адамзат туралы айтқанда, адам баласы кәмілет жасқа толып, өзіне-өзі қолбасшы болғанша, адами тұрғыдан азық беруге тиіспіз. Тоқсан ауыз сөзің тобықтай түіні М. Жұмабаевтың ойынша, бала тәрбиесі жеңіл нәрсе емес, ол-үлкен өнер, жеке бір ғылым иесі болуды тілейтін өнер. Осы ғұлама сөзіне илансақ, әрбір мұғалім, ата-ана тәрбие жолын ешкімнен үйренбей-ақ, оқып білмей-ақ өз бетімен бере алмайтынын мойындауға міндеттіміз. Демек, оның айтқандарының болашақ мұғалімді, болашақ ата-ананы отбасы тәрбиесіне даярлау керек деген ой түюге болады және ғұлама педагогтің ойынша, әрбір ұлттың бұрыннан келе жатқан ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан бай рухани-адамгершілік тәрбие жолы бар. Соңғы тәуелсіздік алғаннан бергі кезеңдегі ғылыми тұжырымдама бойынша, болашақ мұғалімнің бойынан ұстазға тән жоғарыда аталған әдіс-тәсілдермен қаруланған сапалық белгілері басым болуы қажет, ол үшін мынадай нұсқаулықтарды басшылыққа алуымыз керек.

1. Жаңа қоғам мұғалімі-ол рухани адамгершілігі жоғары, адамзаттық жауапкершілігі мол, белсенді де жасампаз, рефлексияға қабілеті басым, коммуникативтік, ақпараттық және біліктіліктің баса түрін меңгерген құзырлығы жоғары кәсіби маман.

2. Мұғалім білімнің өзіндік құндылығын анық, саналы түсінуі үшін ғылыми-тәжірибелік әдістер мен өзіндік іс-әрекетінің нәтижелерін диагностикалайтын құралдармен қамтамсыз етілуі керек.

3. Мұғалім мектеп пен білім беру саласының алдында тұрған басты мақсаттарды ой елегінен өткізіп, өзін соған бағыттап жұмыс ұйымдастыруы тиіс.

4. Мұғалімге өзіндік озық іс-тәжірибесін үнемі жүйелеп және қорытындылап отыруды, сондай-ақ іс-тәжірибені қажет ететіндерге түсінікті түрде жеткізе білу технологиясын үйретуді үнемі есте ұстағанымыз абзал.

5. Мұғалім әрбір оқушының психологиясына терең үңіліп және соған қарай әрекет жасауына қол жеткізуіміз қажет.

6. Пән мұғалімі өз пәнін жетік біліп қоймай, тарихи танымы мол, педагогикалық-психологиялық тұрғыдан сауатты болуы тиіс. «Білім туралы» заңға сәйкес мұғалім оқушының мемлекеттік өлшем /стандарт/ деңгейінен төмен түсірмей білім беру тиіс. Ол үшін оқытудың белгілі технологиясын игеріп, оны шебер жүзеге асыра білуі керек.

Тәлім-тәрбиедегі негізгі тұлға-ұстаз. Ол шәкірттердің жан дүниесінің сырына терең бойлай отырып, олардың сенімін арттырады. «Орташа ұстаз – баяндайды. Жақсы ұстаз-түсіндіреді. Тәжірибелі ұстаз – көрсетеді. Ал ұлы ұстаз ғана – шабыттандырады»- деген сөз халық арасында кең тараған. Ал ұлы ұстаз болу-әр ұстаздың мақсаты мен міндеті болуы керек.

Ұстаз-әмбебап, білімдар, салауатты маман иесі болса, шәкірт ұстазының ұлағатты іс-әрекетін үйреніп, одан білім алушы, жаны жақын, болғандықтан, шәкірт онымен ашық-жарқын, жасқанбай пікірлесіп, ойын ашық айтса, ұстаздың көңілі көтеріліп, шәкіртіне сырын ашып, арман биігіне жетелейді. «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы» демекші, шәкірт бойындағы ұстамдылық пен тәрбиелік көбіне ұстазға байланысты. Нағыз ұстаз ғана салуатты да саналы, жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыра алады.

Тарих тағылымы көрсеткендей өмірде бәрі өтпелі, үздіксіз жүріп жатқан өзгерістер. Бұл заңдылық. Тек ұстаздың ұлағаттылығы ғана өзгермейді. «Мұғалім-өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, оқуды,ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімдігі жойылады» деген екен ұлы педагог К. Ушинский. Білім жетілдіру-алға жылжудың, жеңіске жетудің нышаны.

Сондықтан да мұғалім қазіргі уақыт ағымына лайық өзінің де білім беру ісін рухани дамыта отырып, инновациялық ізденіспен жұмыс істеп, білігі мен білімі жоғары ұлағатты ұстаз болуы керек. Ұстаздық қызмет – қыры мен сыры мол біртұтас гуманистік мамандық. Осындай қасиеттерді өз бойына сіңіріп, игі мақсатқа ұмтылған кең жүректі адам ғана осы құрметті мамандықты игере алады.

Бүгінгі ұстаз шәкіртіне білім беріп қана қоймай, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеу керек. Ол нағыз ұстаздың, яғни жаңашыл мұғалімнің қолынан келеді дегім келеді.

Жаңаша мұғалім дайындау үрдісін құзыретті білім беру арқылы қарастыру керек. Қазіргі заман талабына сай дағдыланған құзыретті маман – жаңа ақпараттық технологияларға біліктілік тұрғысынан жауап бере алатын заманауи дамыған тұлға.

Қазіргі жоғары педагогикалық оқу орындарының алдында тұрған міндеттердің бірі – ол заманауи талапқа сай жаңа тұрпатты мұғалім даярлау. Яғни болашақ мұғалімдерді дайындап қана қоймай, оларды баланы жан-жақты тәрбиелеуге, оның ішінде отбасылық тәрбие беруге әзірлеу өте маңызды болып тұр. «Қазақтың қаны бір, жаны бір жолбасшысы-мұғалім» және «Еліміздің аз ғана жылдық ояну дәуреніне баға беру үшін алты алаштың баласы бас қосса, ең қадірлі орын-мұғалімдікі.» - деп алаш зиялысы М. Жұмабаев айтып кеткендей, бүгінгі дәуір мұғалімнің кешегі жоғалтқан қадір-қасиетін қайтару, осы мәртебелі мамандыққа жастардың қызығуын қайта ояту-бүгінгі билік басындағылардың басты міндеті. Бұл жерде М. Жұмабаевтың ойынша, тәрбие, оны кең мағынасымен алғанда, қандай да бір жан болса, тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету, ал адамзат туралы айтқанда, адам баласы кәмелет жасқа толып, өзіне-өзі қолбасшы болғанша, адами тұрғыдан азық беруге тиіспіз. Тоқсан ауыз сөзің тобықтай түіні М. Жұмабаевтың ойынша, бала тәрбиесі жеңіл нәрсе емес, ол-үлкен өнер, жеке бір ғылым иесі болуды тілейтін өнер. Осы ғұлама сөзіне илансақ, әрбір мұғалім, ата-ана тәрбие жолын ешкімнен үйренбей-ақ, оқып білмей-ақ өз бетімен бере алмайтынын мойындауға міндеттіміз. Демек, оның айтқандарының болашақ мұғалімді, болашақ ата-ананы отбасы тәрбиесіне даярлау керек деген ой түюге болады және ғұлама педагогтің ойынша, әрбір ұлттың бұрыннан келе жатқан ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан бай рухани-адамгершілік тәрбие жолы бар.

Жалпы, «құзырет» ұғымы латын тілінен аударғанда – «дегеніне жету, дәл келем, лайықпын», белгілі бір саладағы білім мен тәжірибеге негізделген мағынаны білдіреді. Құзіреттілік түсінігін жаңа тұрғыдан алып қарастырсақ «жаңа тұрпатты педагог» ұғымы еске оралады. Бұл дегеніміз, яғни, жаңа тұрпатты мұғалім – рухани бай, шығармашыл, қабілетті болуы міндетті деген сөз. Сондай-ақ, ол кәсіптік тұрғыда жаңалыққа құштар жан болуы тиіс. Елбасымыз Қазақстан халқына Жолдауында «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақты қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдың бірі» деп атап өткен болатын.

Жаңа тұлға ретінде оқушыны дамыту жолдарының басым бөлігі – өзін-өзі тану арқылы өзін дамушы тұлға ретінде жан-жақты азаматты қалыптастырып дамытуға бағытталған. Әсіресе, жеке тұлғаға бағытталған оқытуды ұйымдастыру арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін арттыру басты бағыттардың бірі.

Ұстаздар үшін құзыреттілік ұғымын өзінің ұйымдастырушылық қасиеті мен кәсіби жинақылығын, әрбір жұмысты орындауға деген ынтасынан білуге болады. Қазіргі таңда осы үрдістерді заман талабына сай орындай алу – жауапкершілігі мол ұрпақ тәрбиелеуге бірден-бір ықпал ететін үрдіс болып табылады. Жаңа тұлғаны дамыту жолдарының басты бөлігі – өзін-өзі дамытушы тұлға ретінде тәрбиелеуге бағыттау. Елбасы ұсынған «100 нақты қадам» Ұлт жоспары аясындағы 79-қадам білім реформасына қарасты айтылған – «Білім беру жүйесінде – жоғары сыныптар мен ЖОО-ларда ағылшын тілінде оқытуға кезең-кезеңмен көшу». Қазіргі таңда көптілді меңгерген

оқушы – туған елінің игілігі жолында қызмет атқаруда болашағын бағдарлап алуы тиіс. Ол заманауи әлемдік үдерістерге жауап бере алатын тұлға болып қалыптасуы керек.

Білім беру секторының әлеуетін көтеру барысында мұғалімнің қабілеттілігі басты орынға шығады. Бұл ретте құзыреттілік ұғымын түсіндіргенде, алдымен, оқушылар бойында өздігінен ізденіс қабілетін қалыптастыра отырып, шығармашылық қабілеттерін арттырудағы жұмыс түрлерін орындау міндетті.

Бүгінгі таңда елімізде жаңа 12 жылдық білім беру реформасына көшу бұл шығармашылықпен қатар, жеке тұлғаны қалыптастыруда жалпы оқушыларға арналған білімге оқытуды нұсқайды. Заманауи мұғалімнің міндеті – ғылыми қоғамның жаңа өзгерістеріне дайын, шығармашылыққа бейім тұлға ретінде оқушының алдына міндеттер қою.

Құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру – кәсіби білімі жоғары ұстаздардың міндеті. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі оның жұмысты қаншалықты игергенінен және біліктілігінен көрінеді.

Қазіргі таңда жан-жақты жүйелі құзыретті ұстаз – аса ізденгіш және еңбекқор болуы тиіс. Болашақ жас қазақстандықтардың білім көкжиегін дамытуда және жеке тұлғаны қалыптастыруда осы құзыреттілік ұғымына жүгінген жөн.

Кәсіби құзырлы азаматтардың нақты белсенділігі ұлттық ерекшеліктерді тани білуімен ерекшеленеді. Бұл ретте құзыреттілік ұғымын оқу-танымдық, коммуникативтік, ақпараттық-технологиялық, әлеуметтік-еңбек, тұлғалық өзін-өзі дамыту құзыреттілігі ретінде қарастырған жөн.

Жоғарыда айтып өткендей «құзіретті» сөзінің мағынасын – «дегеніне жету» деп білдік. Енді бұл жерде «не нәрсенің дегеніне жету?» деген сұрақ ойымызға оралады. Әрине, бұл – бала тәрбиелеуде және балаға білім берудегі өзіндік мақсатына, дегеніне жету. Педагог баланың білім беруші ұстазы ғана емес, тәрбиелеуші екінші анасы немесе әкесі. Бүгінгі күндері құзіретті ұстаз – баланың заманға сай қабілетін ескере отырып, оған гиперактивті білім беруге ұмтылу қажет. Ол үшін әрине ұстаз да заманның талабы мен көшінен қалмай соңғы технологияны, педагогикалық шеберлікті меңгеріп, соңғы жаңалықтардан да хабардар болуы тиіс. Қазіргі кезде интернет желісі өте қарқынды дамыған.

Құзіретті педагог маманы – үнемі ізденіс пен зерттеу үстінде жүруі керек деп ойлаймын. Заманның соңғы технологиясын физикалық тұрғыда зерттесе, баланың психологиясын моральдық және рухани тұрғыда зерттеу керек деп білемін. Өйткені әр бала – жап-жас тал. Оған біліммен қоса тәрбиені де беретін – оның ұстазы. Ал әль-Фараби бабамыз айтқандай «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы!»

Сонымен, қазіргі нарықтық қатал бәсекесі қызып тұрған даму кезеңіндегі, ғаламдық білім кеңістігіне кірігу кезеңіндегі жағдайымызда қоғам сұранысын қанағаттандыра алатын ұстаз – педагогикалық құралдардың бүкіл әлеуетін меңгерген, өзін-өзі жетілдіріп отыруға ұмтылып отыратын, рухани дамыған тұлға.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. - Астана, 2004.
- 2 Сейтешов А.П. Пути формирования профессионального мастерства. - Алматы: Мектеп, 1989.

- 3 Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. - Алматы: Ғылым, 1998.
- 4 Ұзақбаева С.А. Тамыры терең тәрбие. Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқу құралы. Алматы: «Білім», 1995. - 19-232 бб.
- 5 Жолдасбекова С.А. Оқушы жастардың танымдық әрекетін арттырудағы оқытудың әдістері. - Алматы, 2001.
- 6 Сарбасова Қ. А. Инновациялық педагогикалық технологиялар негізінде бастауыш сынып мұғалімдерінің даярлығын жетілдіру: дисс...пед.ғыл.канд. Қарағанды, 2005.
- 7 Абуов Ә.Е. Мектептің оқу үрдісінде инновациялық білім беру технологияларын қолданудың педагогикалық шарттары. дисс...пед.ғыл.канд. Алматы, 2006.
- 8 Имандосова Б.С. Применение новых образовательных технологии в высшей школы РК. Дисс...пед.наук. Алматы, 2007.
- 9 Пірәлиев С.Ж. XXI ғасырда кәсіби маман мұғалім даярлаудың қазіргі заманғы мәселелері. Труды международной научно-практической конференции «Современные проблемы подготовки педагогических кадров и перспективы развития естественных наук» - Шымкент: МКТУ им. Ясави, 2006.
- 10 Гузик Н.П. Теория и практика проектирования инновационных образовательных сред.- М.: изд. «Владос». 2003.

FTAMP 14.25.09

Тойлыбаева Қымбат Ғабитқызы

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

7M01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

(Талдықорған, Қазақстан)

ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДА ПІКІРТАЛАСТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйінгеме. Мақалада оқушының диалогтік ұстанымын, интерпретациялық және коммуникативті дағдыларын дамытуға ықпал ететін жоғары сыныптардағы әдебиет сабақтарында оқу пікірталастарының формаларын қолдану әдістемесі теориялық тұрғыдан негізделді. Оқу диалогы мен пікірталас тарихына шолу жасалып, сол бағыттағы ғылыми әдебиеттер талданылды.

Кілт сөздер: диалог, ынтымақтастық, пікірталас, панельдік дискуссия, форум, дебат.

Ключевые слова: диалог, сотрудничество, дискуссия, панельная дискуссия, форум, дебаты.

Key words: dialogue, cooperation, discussion, panel discussion, forum, debate.

Қазіргі білім беру жүйесінде білім беруге, оның ішінде орта мектепте әдебиетті оқытуға елеулі әсер ететін күрделі, көп қырлы өзгерістер жүріп жатыр. Мұғалімдер оқыту, дамыту және тәрбиелеу міндеттеріне, сондай-ақ қазіргі ақпараттық қоғамның талаптарына толық сәйкес келетін көркем мәтін мен жас оқырман арасындағы қарым-қатынастың жаңа формаларын іздеуді жалғастыруда, білімді өз бетінше іздеуге үйретуге бағытталған және ақпаратты іздеу, құрылымдау және түрлендірудің жаңа тәсілдерін игеруге бағдарланған.

Мектептегі тәрбиенің маңызды міндеттерінің бірі – проблеманы өз бетінше қоя алатын және шеше алатын, қарсыластарының пікірін қабылдай алатын, бағалай алатын және түсіндіре алатын, өз ұстанымын жан-жақты баяндап, қорғай алатын оқушының зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру. Бұл ретте мұғалімнің «өз қызметінде толеранттылық, диалог пен ынтымақтастықтың заманауи принциптерін басшылыққа алуы» маңызды. Бұл мәселені жүзеге асыру нәтижесінде шығармашылық ойлау, стандартты емес шешімдерді табу, өмір бойы оқуға дайын болу сияқты тұлғаның қалыптасқан қасиеттері пайда болуы мүмкін. Мектептегі әдеби білім, сонымен қатар, кез келген кәсіби іс-әрекетте, сондай-ақ көркем сөз шығармаларын өзінің ішкі рухани әлемімен үндестіре алатын оқу және коммуникативтік құзыреттіліктерді дамытуға ықпал етеді.

Қазіргі мектептің негізгі міндеттері – әрбір оқушының қабілеттерін ашу және дамыту, мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының тұжырымдамасына сәйкес тұлғаны қалыптастыру, гуманистік ұстанымдар, қарқынды өзгерістердің

табалдырығында тұрған жоғары технологиялық әлемде өмір сүруге дайын тұлғаны тәрбиелеу болып табылады.

Әдеби шығарманы зерттеудің жаңа тәсілдерінің дамуы «өзінді және өзгені түсінуге» мүмкіндік береді [1, 31] және әдебиет сабақтарында тәрбиелік диалогты қолданудың және оқу пікірталастарын модельдеудің әдістемелік негіздемесін ұсынады. Бұл тұрғыда эпикалық шығармаларды оқу және талдау ерекше маңызға ие, өйткені олардың талдауы диалогтік сипатта және сұрақ-жауапқа негізделген.

Пікірталас арқылы көркем мәтінді түсіндіру диалогтық позицияның қалыптасуын өзімен ішкі семантикалық диалогқа және әдеби шығармада қалыптасқан мағыналарды түсіндіру және түсіну мақсатында сұхбаттасушымен, қарсыласымен сыртқы диалогқа қабілеттілік пен дайындық ретінде анықталады.

Алайда, қазіргі заманғы оқушының ерекшеліктерін ескере отырып, әдеби шығарманы мектепте талдаудың тиімді тәсілдерін іздеу әлі де өзекті болып қала береді.

Мұндай тәсілдердің ішінде, атап айтқанда, коммуникативті - белсенді және жеке сараланған, бұл біздің ойымызша, оқу процесінде оқытудың пікірталас формаларын неғұрлым белсенді қолдануды қамтиды. Бұл ретте оқытудың пікірталас нысандары деп топтық талқылауды, зерттеуді, сыни ойлауды дамыту сабақтарында туындайтын даулы мәселелер кезінде проблемаларды көпшілік алдында қарауды қолдануды түсіну керек.

Дүниежүзілік педагогикалық тәжірибеде пікірталастың келесі түрлері кең тарады: сарапшылық топ отырысы (панельдік дискуссия); форум (талқылау); симпозиум (хабарлама); дебаттар (алдын ала белгіленген баяндамалар); сот отырысы (сот талқылауына немесе тыңдауға еліктейтін талқылау); аквариум [2, 42].

XX-XXI ғасырлардағы диалог ойлаудың әмбебап сипаттамасы, түсіну, қарым-қатынас және білім беру процестерінің іргелі негізі ретінде қарастырылады. Диалог адамның өмір сүру тәсіліне айналады. Сұрақтар туындауы үшін баланың санасына мәдени бейнелер мен мәселелер енуі керек. «Сұрақтар нөлден тумайды». Адам Пушкиннің өлеңдерін немесе Шекспирдің трагедияларын жай ғана оқығанда немесе ұлы ғалымдардың, философтардың ойларына терең бойлағанның өзінде оның санасында адамның әлеммен және өзімен диалогын үлгі ететін қайшылықты, трагедиялық әртүрлі, кереғар ойлар пайда болады [3, 138].

Ю.М. Лотман «Ой әлемінің ішінде» кітабында диалогтың пайда болу механизмдері туралы ой қозғады. Диалог Ю.М. Лотман теориясы бойынша диалогқа қатысушылардың семиотикалық құрылымының айырмашылығынан көрінетін ассиметрияны білдіреді. Диалогқа қатысушылар кезектесіп «беру» позициясынан «қабылдау» позициясына ауысады. Диалог мүмкіндігі үшін тағы бір шарт қажет: қатысушылардың өзара мүдделері және сөзсіз кедергілерді жеңу мүмкіндігі [4, 268].

Қарым-қатынаста, оның ішінде педагогикалық қарым-қатынаста сөздің өзі, сөйлей білу, түсіндіру, сендіру, айтылғанның мәнін жеткізу және оған деген көзқарасы оқушылар мен мұғалімдердің санасы мен сезіміне ерекше рөл атқарады. «Мен сенімдімін», – деп жазды А.С. Макаренко: «Балаларға жақсы айтылатын іскер, күшті сөздің маңызы зор, мүмкін бізде ұйымдастырушылық формада әлі де көп қателіктер бар, өйткені біз де балалармен қалай сөйлесуді білмейміз» [5, 211].

Психология мен педагогика бойынша зерттеулерде педагогикалық қарым-қатынас құбылысының әртүрлі түсіндірмелері келтірілген. Сонымен, А.А. Леонтьев педагогикалық қарым-қатынас мұғалімнің сабақта және одан тыс уақытта оқушылармен кәсіби қарым-қатынасы ретінде «қолайлы психологиялық климат құруға, сондай-ақ оқу іс-әрекетін психологиялық оңтайландырудың басқа түріне және мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасқа» бағытталған.

М.И. Станкин педагогикалық қарым-қатынас – мұғалім мен оқушылар арасындағы оқу әрекетінің, ынтымақтастығының бір түрі деп жазады. Бұл жеке тұлғаға бағытталған әлеуметтік өзара әрекеттестік. Педагогикалық қарым-қатынас кинетикалық, сөздік, символдық бейнелеу құралдарының бірлігін пайдалана отырып, коммуникативті, перцептивті және интерактивті қызметтерді дәйекті және синхронды түрде жүзеге асырады.

Оқыту мен тәрбиелеудің нәтижелі болуы үшін баланың бойында нені тәрбиелегіміз келетінін, нені оқыту керектігіне деген оң көзқарасты ояту керектігін бүгінгі күнге дейін педагогика ғылымы дәлелдеп келеді. Ал осы немесе басқа көзқарас қызмет пен қарым-қатынастағы қатынастардың көп функционалды механизмі арқылы қалыптасады.

Педагогикалық жүйе педагогикалық ұжым ұйымдастыратын оқыту мен тәрбиелеу процесін мақсатты түрде жүзеге асырады. Педагогикалық жүйенің әрбір тарихи түрінің өзіндік ерекшелігі бар және белгілі (әртүрлі факторлардың әсерінен) мемлекеттік, педагогикалық және басқа да мақсаттарды жүзеге асыруға бағытталған; уақыт, дәуір, жағдайлар оқыту мен тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдауда ғана емес, оның мазмұнын, құрылымын және мұғалім мен оқушылар арасындағы қарым-қатынас (байланыс) формаларын анықтауда да өз ізін қалдырады. Сонымен, педагогикалық қарым-қатынас мұғалім мен мектеп оқушылары арасындағы қарым-қатынас ретінде анықталады, оның барысында «оқушылардың ынтымақтасу және оқу іс-әрекетінің шығармашылық сипаты» үшін оңтайлы жағдайлар жасалады, бұл оқу үшін қолайлы эмоционалдық климатты және мұғалімнің тұлғалық ерекшеліктерін оқу-тәрбие үрдісінде барынша пайдалану.

Педагогикалық қарым-қатынастың негізгі мақсаты тек білім беру (белгілі бір білім, дағдылар, құзыреттер) ғана емес, сонымен бірге зерттелетін құбылыстармен, объектілермен, ұғымдармен, нақты әлеммен және жалпы адам өмірімен тікелей байланысты белгілі бір жеке мағыналармен, құндылықтармен алмасу болып табылады. Қарым-қатынаста оқушылардың ғана емес, мұғалімдердің де даралығының эволюциясы (яғни жаңа қасиеттер мен сияпаттардың пайда болуы) жүреді.

Мұғалімнің сөзі сезімдер мен санаға әсер етуі керек, ойлау мен қиялды ынталандыруы керек, іздеу әрекетінің қажеттілігін тудыруы керек, нәтижесінде мұғалім мен оқушылар арасындағы, оқушылардың өздері арасындағы диалогты ынталандыруы керек. Қарым-қатынас түрі ретінде диалог дүниетанымдық көзқарастардың ішкі дамуына ықпал етеді, білім берудің жаңа көкжиектері мен перспективалық мүмкіндіктерін ашады, ойлау, рефлексия, бағалау қабілеттерін дамытуға, оның ішінде мәтінмен өзіндік жұмысының нәтижелерін, сондай-ақ өз мәтінімен, ауызша немесе жазбаша мәтіндермен

жұмыс істеуге ықпал етеді. Бұл қабілеттерді, дағдыларды дамытуда, әрине, әдебиет сабақтарына ерекше рөл беріледі.

Диалогты шындықты тану тәсілі ретінде және сонымен бірге жеке тұлғаның мағыналық қарым-қатынасын, рефлексиясын және өзін-өзі жүзеге асыруын қамтамасыз ететін ерекше дидактикалық және коммуникативті орта ретінде қарастырған жөн. Жалпы білім беретін мектепте бұл мақсатта пікірталас (пікірталас, форум, аквариум т.б.) сияқты сабақ түрін пайдалануға болады.

Диалог ауызша сөйлеу формаларының бірі ретінде анықталды және сипатталды. Ол тұрмыстық және іскерлік тұрғыдан қарастырылды. Қарым-қатынастың диалогтық формалары көркем әдебиетте де көрініс тапты.

Әр түрлі ғылыми салалардағы заманауи зерттеулер диалогтың кез-келген гуманитарлық өзара әрекеттесудің орталық сипаттамасына және мәдениеттегі мәдениет пен адамның өмір сүру тәсіліне айналатындығын көрсетеді. Л. С. Выготский мен оның ізбасарларының пікірінше, ойлау алдымен сыртқы қарым-қатынаста қалыптасады, содан кейін ішкі диалогқа ауысады. Алайда жеке тұлғаның дамуы тек ішкі диалог негізінде жүргізілмейді. Диалог-бұл адам басқа адамдармен байланыста болатын қарым-қатынастың негізгі түрі.

Жоғарыда көрсетілген контекстті ескере отырып, диалог мынаны білдіреді: біріншіден, кез-келген іс-әрекеттің, оның ішінде коммуникативті қызметтің алғышарты болып табылатын философиялық тұжырымдама, екіншіден, сөйлеушінің коммуникативті позициясын қалыптастырудың әдістемелік негізі. Диалогты қолданыстағы өзекті сұраққа жауап іздеу мақсатында диалогқа қатысушыларды қызықтыратын ақпаратпен алмасудың мақсатты, мазмұнды, белсенді процесі ретінде түсіндіру де маңызды. Осылайша, диалогты даулы, даулы мәселеге қатысушылар топтарында талқылауға, сондай-ақ пікірталасқа қатысушылар үшін талқыланатын мәселенің бірыңғай мағынасы пайда болатын жеке көзқарастармен алмасуға негізделген пікірталас ретінде қарастырған жөн.

Сонымен қатар, диалог ізгі тұлғаны қалыптастыру және дамыту құралы қызметін атқарады. Мектептегі білім беруде «Әдебиет» пәні адамның дүниетанымының қалыптасуына, оның үйлесімді дамуы мен жетілдірілуіне, ұлттық-мәдени болмысының қалыптасуына ықпал ететін іргелі факторлардың бірі болып табылады.

Оқушы көркем шығарманы талдай отырып, дүние туралы түсініктерді, шындықпен әртүрлі қарым-қатынас тәжірибесін меңгереді, бұл белгілі бір дүниетаным мен көзқарасқа серпін береді. Осының негізінде дүниетаным қалыптаса бастайды.

Зерттеудің проблематикасы мен негізгі мақсатын ескере отырып, біз диалогтық позицияны қалыптастыруға байланысты жұмыстарға жүгіндік. Мұндай жұмыс үшін А.К. Колеченконың әдістемелік ұсыныстарында көрініс тапқан және сипатталған дағдылардың белгілі бір жиынтығы қажет екені анық, мұнда білім тек фактілерді есте сақтауға шоғырланбауы керек, өйткені бұл оқушының шығармашылық қабілеттерін дамытуға кедергі келтіреді.

Мұғалімнің әрбір тақырып бойынша білімнің оқушылардың бүгінгі және болашақ өмірімен байланысын анықтауы маңызды. Сабақтың маңызды міндеттерінің бірі – оқушылардың өмірлік ұстанымын (тіршілікте қалай өмір сүру керек) қалыптастыруға

ықпал ету. Әдеби білім өз алдына мақсат бола алмайды. Олар адамның жан дүниесіне енуі, жеке тұлғаның құндылық саласына әсер етуі тиіс.

Ауызша сөйлеу оқушыларға ауызша және вербалды емес (жест-ишара, мимика, пантомимика, позалар) дағдыларды үйретуді қамтиды. Мұның бәрін гуманитарлық цикл сабақтарында, атап айтқанда әдебиет сабақтарында жүзеге асыруға болады. А.К. Колеченконың жұмысында ұсынылған педагогикалық технологияларды қолдана отырып, жоғарыда аталған дағдыларды қалыптастыруға болады, атап айтқанда, шағын топтарда жұмыс істеу сияқты, мысалы: «Ой қозғау», «диспут».

Бұл технологиялар шындықты (дұрыс көзқарас) табу үшін екі түрлі көзқарасты ынтымақтастық және зерттеу арқылы оқушының шығармашылығын біріктіреді. «Ой қозғау» технологиясы келесі алгоритм бойынша құрастырылған: тақырыпты, мақсаттарды жеткізу, қызығушылықты ояту; ынтымақтастықтың жалпы ережелерін, бағалау критерийлерін хабарлау; сарапшылар мен хатшыны тағайындау; бастапқы жағдайды көрсету; бастапқы ақпаратпен танысу, қорытындыларды нақтылау; қосымша ақпаратты талап ету және ұсыну, түпкі мақсат тағы да атап өтіледі; еркін формадағы ойлардың шабуылы жүзеге асырылады. Пікірталасты ауызша немесе жазбаша түрде хабарлау шамамен бір апта ішінде жасалады (талқылауға сұрақтар, күні, уақыты, орны дебат өткізу, қатысушылардың құрамы).

Жүргізуші пікірталасты ашады, тақырыбын, мақсатын хабарлайды, пікірталас тақырыбына түсініктеме береді. Хатшы тағайындалып, қазылар алқасының мүшелері таныстырылады. Жүргізуші әртүрлі позициялардағы қатысушыларды таныстырады. Ережелер, ынтымақтастық ережелері, бағалау критерийлері белгіленеді. Сөз сөйлеу реті белгіленеді. 1-ші және 2-ші көзқарасты қорғаушылар қарама-қарсы жақтың пікірін кезектесіп айтады. Жүргізуші оны қарсыластары дұрыс түсінгенін анықтайды. 1-ші көзқарасты жақтаушылар қояды, сұрақ қояды, 2-ші көзқарасты жақтаушылар жауап береді. Екі жақ та өз көзқарасының дұрыстығын және қарама-қарсы көзқарастың сенімсіздігін дәлелдеуге тырысады. Уақыт шектеулі. Қазылар алқасы өз шешімін жариялайды. Пікірталастың жеңімпазы анықталады, оның қорытындысы шығарылады.

Егер мәтінде қарама-қайшылықтар нақты ажыратылып, проблемалық мәселе тұжырымдалған болса, көркем шығармаларды немесе сыни әдебиеттерді оқу кезінде пікірталасты әдебиет сабақтарында қолдануға болады. Оқушылар сабақтың сол немесе басқа проблемалық мәселесі бойынша диалогқа түсуі, қазіргі кездегі ақпаратпен алмасуы мүмкін. Сабақтағы пікірталас осылайша тәрбиелік мәні бар болады, бірақ белгілі бір проблемалық мәселе бойынша пікірталас туындауы үшін көзқарастардың, пікірлердің, көзқарастардың және мүмкін бар ойлардың қарама-қайшылығы қажет. Бұл кезеңде сізге дауласу қабілеті, басқаның аргументтерін тыңдауға және естуге дайындық пен қабілет қажет, қайтадан өз пікіріңізді келтіріп, өзекті сұраққа жауап іздеуде алға жылжу керек болады. Сипатталған процесте диалогтық позиция туады, оның негізінде оқушы, кейінірек ересек адам өзін қоршаған қазіргі әлемде әлеуметтену жолдарын іздейді.

Сондықтан пікірталас технологиясы бойынша оқытудағы ынтымақтастық тұтастың ажырамас бөлігі – маңызды сенімдерді қалыптастыру. Тәуелсіздік пен ұжымшылдық мектеп оқушыларының диалогтық ұстанымын қалыптастырудағы шешуші

буындардың бірі болып табылады, өйткені өздік жұмыссыз (соның ішінде оқытусыз) және топта жұмыс істей білусіз пікірталас та, диспут та мүмкін емес.

Біздің пікірімізше, пікірталас оқушылардың оқу, түсіндіру және коммуникативті дағдыларын және олардың диалогтық ұстанымын дамытудың тиімді құралы бола алады, өйткені ол оқушыны өз ойларын айту, қарсыластың пікірін қабылдау және ойлау, жаңа ақпарат алу және синтездеу, фактілерді салыстыру, жауаптарды табу арқылы шындықты ұжымдық іздеуге бағыттайды.

Ғылыми әдебиеттерді талдаудан көрініп тұрғандай, оқу талқылауының нақты фокусы тек мұғалім үшін маңызды міндеттерді орындау ғана емес, сонымен қатар әр оқушы үшін жаңа білім іздеуге деген айқын ұмтылыс ретінде қарастырылуы керек. Сабақтағы пікірталастың маңызды ерекшелігі – әр түрлі көзқарастарды тыңдауға, бағалауға, түсініктеме беруге (өте дұрыс) дайын мұғалімнің қалыптасқан диалогтық ұстанымы, барлық пікірталас қатысушыларының ең өткір тақырыпты талқылау кезінде алдын-ала белгіленген ережелерді бұзуына жол бермеу.

Біз ұсынған гипотеза негізінен психологтар мен дидактика тұжырымдаған жетекші ережелерге негізделген және сабақта оқыту мен пікірталастың диалогтық сипатына байланысты болды. Бұл ережелер жеке әдістерге белгілі бір теориялық алғышарттар жасалғанын және құнды тәжірибе жинақталғанын, түсінілгенін және жалпыланғанын көрсетеді, оларды оқу пікірталастарын, соның ішінде әдебиет сабақтарын өткізудің әдістемелік әзірлемелерін және технологияларын құру үшін пайдалануға болады.

Әдебиет оқу пәні ретінде оқу пікірталасын педагогикалық коммуникацияның бір түрі ретінде дамыту үшін үлкен мүмкіндіктерге ие, өйткені әдебиет сабақтарында кез-келген көркем мәтін мұғалімдер мен оқушыларды диалогқа апарды, ал алғашқы пайда болған кезде отандық және шетелдік әдебиеттердің көптеген туындылары кәсіби қоғамдастықта және кең оқырман ортасында пікірталас тудырды.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бахтин М.М. Человек в мире слова. – М., 1995. – 140 с.
2. Голикова Г.А. Диалог на уроках литературы (аксиологический аспект) // Наука и школа. – 2009. – №3. – С. 40–43.
3. Галицких Е.О. Диалог в образовании как способ становления толерантности: учебно-методическое пособие. – М.: Академический проект, 2004. – 240 с.
4. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. – М., 1996. – 494 с.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения. В 8 т. – Т. 5. – М.: Педагогика, 1985. – 336 с.

УДК 371

Умбетулла Аида, Мусабекова Г.Т.
(Шымкент, Казахстан)

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПРИЕМЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье речь идет об эффективных приемах для формирования орфографической грамотности учащихся 5 классов.

Ключевые слова: эффективные приемы, орфография, орфографическая грамотность, учащиеся, 5 класс.

Abstract. The article deals with effective techniques for the formation of spelling literacy of 5th grade students.

Keywords: effective techniques, spelling, spelling literacy, students, 5th grade.

Орфография – это система правил о написании слов и их значимых частей. Для формирования орфографической зоркости учащихся использую различные приемы на уроках русского языка. Начинаю с выработки умения опознавать орфограммы (написания, которые нельзя установить на слух и которые требуют применения соответствующих правил).

Научившись опознавать орфограммы, учащиеся усваивают орфографические правила и способы их применения.

В начале учебного года предварительно проводим диагностический словарный диктант. По результатам его анализа выбираю наиболее трудные для класса орфограммы. По каждой из выбранных орфограмм приводим работу в течение 3 дней, занимая несколько минут на уроке. В первый день ученики пишут в рабочей тетради словарный диктант из 10-15 слов, содержащих выбранную орфограмму. Проверяем сразу же (записываем слова на доске и поясню их правописание, а ученики исправляют в тетрадях допущенные ими ошибки). Дома дети составляют рассказ из 4-6 предложений с использованием слов из словарного диктанта. На второй день ученики обмениваются тетрадями (взаимопроверка) для чтения составленных рассказов, оценку ставят на полях. Дома готовятся к контрольному диктанту. На третий день проводится контрольный диктант из 20 слов с той же орфограммой (10 прежних и 10 новых слов). Такая работа весьма эффективна, количество ошибок уменьшается в 1,5 раза.

Считаем, чтобы научить учащихся грамотно писать, надо научить их умению мгновенно «опознавать» и отличать части речи. Это имеет большое значение при изучении тем «Правописание о, е после шипящих» и

«Правописание ь знака после шипящих».

Поэтому много внимания уделяем орфографическому разбору. Это одно из средств закрепления знаний учащихся. Проводится по следующей схеме:

- 1) определить часть речи, обозначить, в какой части слова находится орфограмма;
- 2) сформулировать правило, привести примеры, назвать исключения.

Независимо от темы и целей урока на каждом уроке в течение 5-7 минут проводим словарные диктанты. Так, в начале учебного года в 5 классе при изучении тем «Культура речи», «Стили речи», «Синтаксис и пунктуация» проводим словарные диктанты на правописание непроверяемых гласных и согласных.

Учащиеся пополняют свой словарный запас и запоминают правописание трудных слов. Таким образом, к началу изучения раздела «Орфография» в 5 классе учащиеся уже знают и пишут тот минимум словарных слов, который требует программа по русскому языку для 5 класса.

При изучении раздела «Орфография» на начальном этапе изучения правила включаю в словарные диктанты слова на изучаемую орфограмму. Затем включаю слова с разными орфограммами и непроверяемые. Это дает возможность судить о том, что усвоили и насколько прочно усвоили материал учащиеся.

Проводим словарные диктанты «Кто больше запомнит». Произношу один раз цепочку, например, из трех слов. Учащиеся записывают то, что запомнили. Затем новая цепочка. И так, пока не будет записан весь диктант. Затем учащиеся обмениваются тетрадями, подсчитывают количество записанных слов, проверяют написание. Такая работа повышает орфографическую грамотность, увеличивает скорость письма, развивает самоконтроль, положительно влияет на дисциплину.

Часто в качестве домашнего задания даем учащимся самостоятельно составить словарный диктант на изученную орфограмму. Затем на уроке один ученик диктует подготовленный диктант, а все остальные пишут под диктовку, несколько учащихся работают у доски. Учащиеся очень любят быть в роли «учителя». Взаимоконтроль способствует развитию внимания школьников: они стремятся не допустить ошибки в своей работе и не пропустить их в тетради товарища. А это создает условия для формирования орфографической зоркости. В работе по формированию орфографической грамотности эффективным считается и такой прием, как списывание с правильного текста. С этой целью используем специальные орфографические упражнения с осложненными грамматико-орфографическими заданиями, в ходе которых вырабатывается навык применения правила на практике. Это может быть осложненное списывание текста без пропуска букв и осложненное списывание текста, в котором пропущены буквы. Такие упражнения сопровождаются устным или письменным языковым разбором. Для формирования орфографической грамотности использую и такие приемы, как комментированное письмо, всевозможные диктанты, тестовые задания, задания с самопроверкой и взаимопроверкой.

Предупредительный и объяснительный диктанты дополняют друг друга. Они способствуют тому, что у учащихся формируется умение связывать правило со словом, слово с правилом.

Почти на каждом уроке практикуем работу с текстом, где нужно вставить пропущенные буквы. По окончании работы учащиеся отвечают на вопрос: над какими видами орфограмм сейчас работали?

Одновременно несколько учащихся работают индивидуально. Для них готовлю тексты либо с пропущенными буквами, либо с орфографическими ошибками.

Чтобы добиться эффективности работы всех учащихся, проводим выборочные

диктанты. Учащиеся записывают слова с изучаемыми орфограммами. Например, на правописание безударных гласных. Затем осложняю дополнительным заданием: подчеркнуть орфограмму, подобрать проверочное слово, привести свои примеры. Этот вид диктанта является одним из наиболее активных приемов обучения орфографии, он требует большого умственного напряжения учащихся, учит быстро схватывать звуковые и морфологические особенности состава слова и отбирать на слух нужное.

Используем на уроках творческие диктанты. Например, творческий диктант с заданием заменить глаголы другими, сходными по значению, с чередующимися гласными:

Туристы устроились (расположились) на отдых у реки. Быстро поднялись (выросли) на берегу палатки. Заря угасала (догорала).

Этот вид работы чаще всего использую при изучении следующих тем: «Правописание чередующихся гласных в корнях слов», «Правописание приставок на З и С», «Правописание приставок пре-, при-». Такие упражнения пополняют словарный запас учащихся и развивают орфографическую зоркость.

Или творческие упражнения такого плана: записать ответы на вопросы в виде отдельных слов. Обозначить орфограмму в корне. (Например, как называется плод дуба – желудь; разговор тихим голосом – шепот и т.д.)

Часто используем и такой вид творческой работы: составить текст (для высокомотивированных учащихся), предложения (для учащихся с низкой мотивацией) на заданную тему по опорным словам. Такой вид работы опять-таки активизирует словарный запас учащихся, воображение и орфографическую грамотность.

После изучения нескольких тем проводим диктант «Найди слова». Диктуется несколько предложений и дается задание: подчеркнуть те слова, которые можно проверить, то есть найти пример на конкретное правило.

Для обучения учащихся умению писать слова с непроверяемыми орфограммами использую следующие приемы: многократная запись слова, подбор однокоренных слов. Подбор однокоренных слов с непроверяемой орфограммой увеличивает количество усваиваемых слов. Такие упражнения необходимы, так как многие учащиеся не переносят умение писать данные слова на другие однокоренные. Перед проведением диктантов, изложений, сочинений провожу такую работу: выписываю трудные слова и включаю их в работу на уроке. Учащиеся объясняют их написание, составляют с ними предложения. Это дает возможность предупредить ошибки в диктантах, изложениях [1].

Много внимания уделяем работе над ошибками. Проводим ее не только после диктантов, изложений, но и после некоторых классных и домашних работ, в которых было допущено много ошибок. Сначала проводится коллективная работа над наиболее трудными типичными ошибками, затем учащиеся самостоятельно учатся объяснять свои ошибки, приводят примеры.

Изучение каждой темы завершаю выполнением тестовых заданий в конце урока. Или следующий урок начинается с повторения предыдущей темы. Например, группа учащихся выполняет тестовые задания, а все остальные пишут словарный диктант.

Важным этапом в осмыслении знаний, совершенствовании умений и навыков учащихся по русскому языку считаю повторение. Оно дает возможность воспроизвести в памяти ранее изученный материал, а также выполнить еще раз практические задания,

основанные на использовании повторенных понятий, определений, правил. Кроме того, повторение включает совершенствование приемов умственной работы, обобщение материала, отработку навыков самоконтроля. При повторении и обобщении материала широко использую учебник русского языка. Например, при повторении правописания слов, выделенных в учебнике для 5 класса для запоминания, работу усложняем: учащиеся подбирают к записанным словам однокоренные слова, проговаривают их, называют орфограммы и объясняют те из них, которые проверяются правилом.

Помимо традиционных приемов, стараемся найти что-то новое, интересное. Методика проведения уроков с элементами занимательности – одна из таких форм, способствующих развитию логического мышления и творческих возможностей учащихся, помогающих им уяснить сущность языкового материала, воспитывающих интерес к нему. Использование игровых ситуаций оживляет урок: всегда легче запомнить то, что интересно. Игра дает возможность оценить себя на фоне других учащихся [2]. Умение же оценить себя правильно – это важная способность человека, помогающая ему в жизни: недооценка своих способностей мешает ребенку быть инициативным. Игра выдвигает новый критерий оценки. Игра имеет два направления: с одной стороны, играющий выполняет реальные действия, связанные с выполнением конкретных заданий; с другой стороны, некоторые моменты такой работы носят условный характер, что позволяет отвлечься от реальной ситуации с ее ответственностью, наказуемостью и дать волю фантазии, не бояться быть смешным, получить плохую отметку и т.д. [3].

При изучении темы «Правописание безударных гласных в корне» проводим игру «Найди родственное слово». На доске написаны слова: водоем, провода, полководье, разводить, проводник, водитель, завод. Класс делится на две команды. Учащиеся одной команды выписывают слова с корнем, имеющим значение «вода», а учащиеся второй команды – слова с корнем, имеющим значение «водить». Корни выделяются, объясняется значение слова. Выигрывает та команда, которая правильно выпишет все слова одного корня и объяснит их.

Для закрепления изученного правила использую рифмованные упражнения, правила в стихах, грамматические игры, игры-загадки.

Например, звук согласный проверяй, рядом гласный подставляй.

Орфографическое проговаривание в сочетании с ритмическим построением рифмованных строчек способствует формированию орфографического навыка. Но это никоим образом не должно подменять правила учебника [4].

Грамматические игры-упражнения близки к обычным упражнениям. Материалом для таких игр служат обычные учебные упражнения, преподносимые особым образом. Чаще всего такую игру используем в конце урока, когда работоспособность учащихся падает, внимание рассеивается. Игра помогает мобилизовать умственные способности учащихся и вовлекает в работу весь класс. Грамматические игры-упражнения используем и во время проведения физкультминуток. Составляем упражнения, выполняя которые учащиеся получают слово, пословицу, предложения.

Приведем несколько примеров таких заданий: вставьте пропущенные буквы,

прочитайте получившееся из них слово или фразу.

1) Б..рдовый, спор..смен, ил(?)юстрация, вел..колепный, яи..ница, ю(н,нн)ый, атм..сфера. (Отлично).

2) Фотоап(?)арат, к..снулся, вере..ка, счас..ливый, р..сток, тер(?)аса, цветоч..к, сочинение, написа(н,нн)о, он держ..т, пр..добрый; телеграм(?)а, справ.., моло..ьба, береч..; ч..десный, груз..ик, зап..реть, песча(н,нн)ый, акац..я, объ..снение. (Повторение – мать учения).

В форме занимательной игры чаще всего проводим повторительно- обобщающие уроки по изученному материалу. Во-первых, игра на уроке помогает повышать интерес к изучению русского языка, вырабатывать навыки и умения, использовать знания на практике, активизирует различные виды общения. Во-вторых, учителю игра дает возможность избегать дублирования заданий, по-новому преподнести уже знакомый программный материал.

Чтобы урок был продуктивным, а обучение – эффективным, используем разные приемы контроля. Упражнения традиционного характера, различные виды диктанта дополняем обучающими и контрольными тестами, преимуществ которых заключается в возможности самооценки и самоконтроля. Учащиеся опять-таки выступают в роли учителя. Поэтому они стремятся намного серьезнее овладеть правилом, чтобы потом поставить себе или своему однокласснику (если работают в парах) объективную отметку.

Практика в школе приводит к выводу о том, что в работе по формированию орфографической зоркости у учащихся наиболее эффективными являются следующие приемы:

- 1) списывание с правильного текста, чтение;
- 2) письмо заученного наизусть связного текста;
- 3) различные виды диктантов: словарные, предупредительные, объяснительные, выборочные, творческие;
- 4) тренинги по орфографическому разбору;
- 5) выполнение тестовых заданий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алгазина Н.Н. Формирование орфографических навыков. – М.: Просвещение, 1987.
2. Ларионова Л.Г. Основные этапы работы с орфографическим правилом на уроках русского языка в 5–7 классах. – Москва: Портал «О литературе», 2008.
3. Миртов А.В. Как научить и научиться грамотно писать? Общедоступная методика орфографии. – Барнаул: Алтайский государственный университет, 2000.
4. Пташкина В.Н. Игровые технологии на уроках русского языка. 5 – 9 классы: игры со словами, разработки уроков. – Волгоград: Учитель, 2009.

SECTION: PSYCHOLOGY SCIENCE**IRTSI 14.25.09****<https://orcid.org/0000-0001-5585-1062>****Akeshova N.M.****Master of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Turkistan, Kazakhstan)****INVESTIGATING THE EFFECTIVENESS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ACTIVITIES
ON EVOLVING SPEAKING SKILLS**

Abstract. *Speaking is the most difficult of the four language skills when using a foreign language, despite its many benefits. Speaking correctly and clearly is a challenging skill. Teachers need to use their creativity to find solutions to these problems. There are various ways, strategies and tactics used in the teaching process. Teachers should therefore choose the most effective one to provide learners with the best possible information. The ability to adapt, overcome challenges, think more positively and increase one's chances of successes are all made possible by emotional intelligence. The current study sought to understand EFL learners' perspectives on emotional intelligence (EI) and the advantages of applying EI to help them improve their speaking abilities. The descriptive research design was used in the recent research study. The study used a quantitative research approach to achieve its aim. A total of 42 students from Khoja Ahmet Yassawi International Kazakh-Turkish University took part in this research study. Entirely, after obtaining all available information the study's descriptive statistics were computed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 23.0 version. According to the calculated results learner's attitudes showed positive perception, in addition there were no significant differences between courses and genders' of participants.*

Key words: *speaking skills, anxiety, speaking activities, Emotional Intelligence, learners, developing speaking skills.*

Акешова Н.М.**Магистр преподаватель Международного казахско-турецкого университета
имени Ходжа Ахмеда Ясави
(Казахстан, Туркестан)****ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО РАЗВИТИЮ
ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ УСТНОЙ РЕЧИ**

Аннотация. *Разговорная речь - самый сложный из четырех языковых навыков при использовании иностранного языка, несмотря на его многочисленные преимущества. Говорить правильно и внятно - это сложный навык. Учителям необходимо использовать свой творческий потенциал, чтобы найти решения этих проблем. В процессе обучения используются различные способы, стратегии и тактики. Поэтому учителям следует выбрать наиболее эффективный из них, чтобы предоставить учащимся*

наилучшую возможную информацию. Способность адаптироваться, преодолеть трудности, мыслить более позитивно и увеличивать свои шансы на успех - все это становится возможным благодаря эмоциональному интеллекту. Целью текущего исследования было понять взгляды учащихся на эмоциональный интеллект и преимущества применения, чтобы помочь им улучшить свои разговорные способности. Описательный дизайн исследования был использован в недавнем научном исследовании. Для достижения своей цели в исследовании использовался количественный исследовательский подход. В общей сложности в этом исследовании приняли участие 42 студента из Международного Казахско-Турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясауи. Полностью, после получения всей доступной информации, описательная статистика исследования была рассчитана с использованием *Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 23.0 version*. Согласно рассчитанным результатам, отношение учащихся свидетельствовало о положительном восприятии, кроме того, не было выявлено существенных различий между курсами и полами участников.

Ключевые слова: разговорные навыки, тревожность, речевая деятельность, эмоциональный интеллект, учащиеся, развитие разговорных навыков.

Акешова Н.М.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік
университетінің магистр оқытушысы
(Түркістан, Қазақстан)

АУЫЗША СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУҒЫҰШІН ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТИ ДАМУҒЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Түйінгеме. Ауызекі сөйлеу-көптеген артықшылықтарына қарамастан, шет тілін қолдану кезінде төрт тілдік дағдылардың ішіндегі ең қиыны. Дұрыс және анық сөйлеу-қиын дағды. Мұғалімдер осы мәселелердің шешімін табу үшін өздерінің шығармашылық қабілеттерін пайдалануы керек. Оқу процесінде әртүрлі әдістер, стратегиялар мен тактикалар қолданылады. Сондықтан мұғалімдер оқушыларға ең жақсы ақпаратты беру үшін ең тиімдісі таңдауы керек. Бейімделу, қиындықтарды жеңу, позитивті ойлау және табысқа жету мүмкіндігін арттыру қабілеті эмоционалды интеллект арқылы мүмкін болады. Ағымдағы Зерттеудің мақсаты студенттерінің эмоционалды интеллектке көзқарастарын және олардың сөйлеу қабілетін жақсартуға көмектесу үшін қолданудың артықшылықтарын түсіну болды. Зерттеудің сипаттамалық дизайны жақында жүргізілген ғылыми зерттеуде қолданылды. Зерттеу мақсатына жету үшін сандық зерттеу әдісі қолданылды. Бұл зерттеуге Қожа Ахмет Есеви атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетінің 42 студенті қатысты. Барлық қол жетімді ақпаратты алғаннан кейін, зерттеудің сипаттамалық статистикасы *Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 23.0 version* қолдану арқылы есептелді. Есептелген нәтижелерге сәйкес, оқушылардың көзқарасы оң қабылдауды көрсетті, сонымен қатар курстар мен қатысушылардың жыныстары арасында айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ.

Кілт сөздер: сөйлеу дағдылары, мазасыздық, сөйлеу әрекеті, эмоционалды интеллект, оқушылар, сөйлеу дағдыларын дамыту.

Introduction

The English language is nowadays seen as a more versatile means of communication. It can be useful in all areas of education. Developing knowledge and communication skills helps you reflect on your point of view, concepts, beliefs, emotions and other issues. Speaking English is the key to a successful career. Since English is an international language, it is the responsibility of educators to ensure that students are familiar with its place in the modern world. This shows that learning English is very important for communication as it is a universal language, especially in countries where English is not often spoken in everyday activities. People who learn English as a second language can participate in scientific studies, develop academically and do international business.

As Akhter stated the fact that English is used by so many people has undoubtedly contributed to its survival as an international language. It is the only language that is widely spoken and understood. People use it in every aspect of life on the planet. It now serves as the universal language for banking, software development, medicine, engineering, information technology, travel and tourism, business, education, software and many other fields. Today, people all over the world communicate with each other using English as a lingua franca [1].

Human beings have always needed to communicate because it is their most basic need. Although throughout history people have had many different ways of satisfying this urge, "speaking" has often been the simplest and most effective method. The ability to speak clearly and expressively should be learnt at an early age. The capacity to communicate clearly, to pronounce words correctly, to have a large vocabulary, to be able to control accompanying gestures, to be aware of the rules of speech, to be able to concentrate, to understand the listener and to prepare in advance for the topic brings with it all the difficulties of gathering information.

EFL learners will gain the ability to speak confidently and fluently throughout school and this will benefit them in all areas of their lives. Speaking skills are characterized as skills that ensure successful communication. They enable us to communicate verbally and in a way that the listener can understand. In primary and high school students will acquire speaking skills in both English and other languages. It is very important for both ESL and EAL students to learn how to improve their speaking skills in English. Being able to speak is crucial for everyday communication, making it one of the most important aspects of language learning. Speaking is an interactive process in which the speaker shares information and the listener takes action when necessary. It is therefore very important to develop both speaking and listening skills in order to be able to communicate successfully.

According to Arroba J., Acosta H when learning a new language, the development of the four skills (reading, writing, speaking and listening) becomes more difficult. Language proficiency is often determined by the speaker's ability to construct language through interaction and communication with other language users [2]. According to Rao the teaching of speaking skills has received little attention despite its importance, and the majority of EFL/ESL teachers continue to teach speaking skills only as drill memorization or dialogue

memorization. However, the contemporary world requires learners to have communication skills and English language teachers need to transfer these skills to ELLs so that they can become more competent speakers and work successfully in everyday contexts. Oral skills are entirely disregarded in the current EFL educational environment, despite the fact that employment is more dependent on communication than technology. It has become extremely difficult for English language learners (ELLs) to develop their speaking abilities as the essential components of language—phonetic, morphological, semantic, and syntactic aspects—have received relatively little attention. Reading and writing abilities have received greater attention thus far. Following the realization of the value of oral communication skills, learners are now expected to focus more on honing their speaking abilities in order to effectively complete their coursework and become successful professionals after graduation. Additionally, English is the language of opportunity for work and achievement in achieving goals [3].

Conversation training is a crucial component of teaching English because many language learners see speaking as a core competence that helps them assess both the value of their English lessons and their level of success in language learning. The unique benefits of speaking English may also be one of the reasons for this, as many businesses and organizations use speaking skills as a recruitment criterion.

According to Adem H., Berkessa M speaking requires more than just grammar; it requires a variety of mental and physical skills. This makes it difficult. Since the classroom is the primary setting for language learning and practice, speaking methods have a significant impact on students' speaking skills in the EFL environment. As a result, various strategies for teaching speaking have been used and documented. There are two different methods for teaching speaking: explicit and implicit. In the explicit method, educators primarily focus on teaching students common terms that they need to learn and memorize. Educators also train students in appropriate and inappropriate speech. In contrast, the implicit method focuses on providing learners with opportunities to practice language. The direct approach and the indirect approach are the two main categories into which speech teaching methodologies fall [4].

As stated Hanafiah speaking is an essential skill for learning English and producing intelligible words and expressions requires a lot of work and is not an easy process. English learners need to get better at speaking the language but they face various difficulties. One of the main problems that can prevent students from speaking effectively is anxiety. Speaking nervousness hinders speaking and interaction in language classes, which negatively affects the learning process. Anxiety can cause students to give up on language studies and affect their foreign language speaking and comprehension skills. Therefore, it is important to conduct research on English language learning in order to develop and improve students' speaking skills, as well as to provide them with a friendly and comfortable learning environment in the classroom [5]. Individuals who are in regular contact with people in their daily lives are good communicators. Speaking is very important for them. Effective speech is the means by which communication is realized. Therefore, it is critical that children learn elegant and successful speaking skills at an early age. Both foreign language learners and instructors may face difficulties in receiving information from each other. To solve these problems, educators need to think outside the box. Various approaches, plans and techniques are used throughout the teaching process. To give students the best possible information, teachers need to choose the

most effective one. They are the ones who developed emotional intelligence (Mayer, J. D., Salovey, P. (1990)). In the past few decades, a remarkable idea of emotional intelligence has emerged. It leads the way in workplaces, education, scientific research and other fields. Until you reach a higher degree of self-actualization and self-transcendence, it is the capacity to identify, communicate and understand your own emotions, as well as to regulate and manage the emotions of others. It is also the capacity to show empathy [6].

According to Denny D., Iskandar I in order to achieve increased levels of social and emotional competence, it is necessary to integrate personal intelligence, which is the ability to identify one's own emotions, and interpersonal intelligence, which is the ability to understand the emotions of others. This can be done using concepts such as social skills, interpersonal competence, psychological maturity, emotional conscience, social development, social and emotional learning and emotional intelligence. Individual performance, group performance, interpersonal social change and adaptation to the learning changes of the 21st century are some of the relationships between emotional intelligence and other phenomena [7]. By processing emotional information, emotional intelligence refers to the capacity to recognize, use, express and control one's own and others' emotions. Socio-emotional abilities are an important personal asset when it comes to recognizing, assimilating and controlling moods. Both mental and physical health is predicted by emotional intelligence. In light of the significant impact that socio-emotional skills can have on an individual's performance and well-being, the importance of developing these abilities within the education system has increased in the last few years.

As mentioned Arteaga-Cedeño today, one of the most accurate indicators of success at work and school is emotional intelligence. Teachers' personal, professional, academic and social well-being can be greatly enhanced by training in socio-emotional skills. Teaching staff with emotional intelligence are better equipped to adopt knowledge, abilities, dispositions and practices that promote positive thinking, emotional exploration, conflict resolution and an appropriate teaching-learning process. Recently, some academics and international authorities have suggested the inclusion of socio-emotional education in the curriculum at various educational levels [8].

Successful interpersonal connections, especially management and leadership skills, are greatly influenced by emotional intelligence (EI). The current study sought to understand EFL learners' perspectives on emotional intelligence (EI) and the advantages of applying EI to help them improve their speaking abilities. This study aims to answer further research questions.

Research questions

RQ1. To what extent does emotional intelligence (EI) contribute to the development of speaking skills?

RQ2. Do the mean scores of male and female individuals differ significantly from each other?

RQ3. Do the mean scores of courses of learners differ significantly from each other?

Methods and Materials

The descriptive research design was used in the recent research study. According to Mishra descriptive research involves reporting what has occurred or is occurring; it does not involve direct control over variables [9]. The purpose of the odd survey was to find out how

EFL learners felt about the impact of emotional intelligence on improving their speaking skills. The study used a quantitative research approach to achieve its aim. Quantitative research uses analysis to describe specific studies in detail [10].

Participants of the study

A total of 42 students from Khoja Ahmet Yassawi International Kazakh-Turkish University took part in this research project. To investigate attitudes, 20 female and 22 male participants were selected from the Department of Foreign Languages Teaching, Faculty of Philology. Upper-Intermediate and Advanced are the levels of knowledge of English. The research was conducted in the autumn of 2023. Purposive sampling was utilized in the selection of participants. The purposive sampling approach involves materials and representative samples derived from the deliberate selection of specific elements. The basis for this is accessibility.

Data collection instrument

Petrides, K. V. and Furnham, A. (2003) survey analyzed attitudes towards emotional intelligence [11]. There are thirty items in total. A six-point Likert scale was used as the instrument. The options that participants had to tick were as follows: 1- "Strongly disagree" to 6- "Strongly agree".

Cronbach's alpha score $\alpha = .966$ indicates that the questionnaire is reliable in terms of use according to the amount of items it contains. The results are demonstrated in Table 1.

Cronbach's Alpha	N of Items
,966	30

Table 1 - reliability scales

Data collection procedure and analysis

In the selection of the questionnaire, the grade level and age of the students were taken into consideration. An individual who has just started to learn English can understand every subject. The questionnaire was used to assess the emotional intelligence of EFL learners at the level of speaking and attitudes. Preliminary work was done to explain. The answers were well understood and it was explained which study findings would be used for scientific purposes. The EFL learners received the questionnaire using the WhatsApp after it was completed in a Google form. They were requested to honestly share their impressions in order to accomplish the research's aim. Entirely, after obtaining all available information the study's descriptive statistics were computed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 23.0 version. To determine if parametric or non-parametric would be more convenient, the test of normalcy was performed. Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk test findings indicated that participant's views were non-normally distributed. To calculate the outcomes of the descriptive research, non-parametric tests were applied.

Results

The first research question was about "To what extent does emotional intelligence (EI) contribute to the development of speaking skills?" The comprehensible results were conferred in Table 2.

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Total	42	2,10	4,10	3,9608	,453586

Table 2 - Results of descriptive analysis

In order to calculate results of first research question descriptive analysis was utilized. According to the obtained data of first research question, EFL learners' viewpoints towards Emotional Intelligence (EI) on advancing their speaking skills and speaking activities presented conclusive awareness. The mean score ($M=3,96$), it means that EFL learners' impressions towards use of Emotional Intelligence (EI) was tremendous.

The second research question was about "Do the mean scores of male and female individuals differ significantly from each other?" The captured results are given in Table 3.

	Gender	N	Mean Rank	U	p
Total	Female	20	48,42	758,000	,670
	Male	22	44,65		

Table 3 - Results of Mann-Whitney U-test

In order to calculate contrasts between two independent variables Mann-Whitney U-test was used. In consonance with, collected data from second research question, there was no expressive inequality among genders of participants. Nevertheless, there should be mention about number of participants, female learners were less than male participants, however, their attitudes were more positive than male learners. According to mean rank of table above, female ($M=48,42$) and male ($M=44,65$). In addition, ($U=758,000$), ($p=,670$). Both male and female genders perceptions were affirmative.

The last research question was about "Do the mean scores of courses of learners differ significantly from each other?" The cleared results are disposed in Table 4.

	Courses	N	Mean Rank	U	p
Total	3rd year	30	51,23	528,025	,024
	4th year	12	34,75		

Table 4 - Results of Mann-Whitney U-test

As stated above, Mann-Whitney U-test was utilized to analyze discrepancy between courses. According to calculated data there were slightly differences between third and fourth pre-service teachers because of number of participants. The 3rd course learners' mean score ($M=51,23$) and 4th courses mean score ($M=34,75$). The obtained results presented that 3rd course learners' attitudes towards Emotional Intelligence (EI) were confident. In addition, ($U=528,025$, $p=,024$).

Discussion

The aim of this study was to investigate English language learners' perceptions of the value of emotional intelligence in speaking skill development. By looking at the current study using previously calculated data. It examined descriptively how EFL learners perceive emotional

intelligence (EI). Reliability was evidenced through survey findings. The first research question was about “To what extent does emotional intelligence (EI) contribute to the development of speaking skills?”. According to the results obtained, pre-service teachers' emotional intelligence evaluations were at a good level. They had self-confidence while performing tasks related to emotional intelligence. They also thought that this would improve their verbal communication. Critical thinking skills are developed through emotional intelligence as well as verbal development. The same positive results obtained by research of MacCann in 2020. The process of learning a foreign language involves the use of emotional intelligence [12]. Moreover, Tam stated that learner's academic performance increased and their desire to acquire a foreign language increased thanks to emotional intelligence. The academic achievement, speech comprehension and health development of pre-service teachers are closely related to their emotional intelligence [13].

The second study question was “Do the mean scores of male and female individuals differ significantly from each other?”. The data obtained showed that the gender variables were the same. Positive views and perspectives on the role of emotional intelligence in the development of speech were discovered.

“Do the mean scores of courses of learners differ significantly from each other?” was the final research question. The collected data showed that pre-service teachers' confidence in the third course was lower than in the fourth course. This suggests that the fourth year pre-service teachers preferred emotional intelligence exercises to improve their public speaking skills; they also felt comfortable in expressing their ideas and thoughts. They had no difficulty in controlling their emotions or managing stress. In conclusion, it was revealed that emotional intelligence had a good influence on their decision to develop speaking skills by reflecting others' emotions and using gestures to evaluate them.

Conclusion

Among the various forms of developable intelligence, emotional intelligence varies from person to person. Emotional intelligence can be defined as the capacity to perceive, comprehend and analyze one's own and other people's emotions. Emotions can be channeled by someone with this level of intelligence. In a recent study, trainers' attitudes towards speech skill development activities using emotional intelligence were analyzed. Descriptive analysis was used to calculate some results. The conclusion of the research from the data is as follows: Activities that develop emotional intelligence help second language learners to improve their feelings, emotions and self-confidence. Moreover, there were little or no differences by gender. However, there were notable differences across their academic years. In conclusion, the following suggestion can be made: Use emotional intelligence in every session to improve learner teachers' speaking skills.

REFERENCES

1. Akhter S. et al. Exploring the significance of speaking skill for EFL learners //PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology. – 2020. – T. 17. – №. 9. – C. 6019-6030.
2. Arroba J., Acosta H. Authentic digital storytelling as alternative teaching strategy to develop speaking skills in EFL classes //LEARN Journal: Language Education and Acquisition Research Network. – 2021. – T. 14. – №. 1. – C. 317-343.

3. Rao P. S. The importance of speaking skills in English classrooms //Alford Council of International English & Literature Journal (ACIELJ). – 2019. – T. 2. – №. 2. – C. 6-18.
4. Adem H., Berkessa M. A case study of EFL teachers' practice of teaching speaking skills vis-à-vis the principles of Communicative Language Teaching (CLT) //Cogent Education. – 2022. – T. 9. – №. 1. – C. 2087458. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2087458>
5. Hanafiah W. et al. The impact of CALL on vocabulary learning, speaking skill, and foreign language speaking anxiety: the case study of Indonesian EFL learners //Education Research International. – 2022. – T. 2022. – C. 1-13. <https://doi.org/10.1155/2022/5500077>
6. Valente S., Lourenço A. A. The importance of academic training in emotional intelligence for teachers //Frontiers in Education. – Frontiers, 2022. – T. 7. – C. 992698.
7. Denny D., Iskandar I. The mastery of teacher emotional intelligence facing 21st century learning //International Journal of Education and Teaching Zone. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 50-59.
8. Arteaga-Cedeño W. L. et al. The Sociodemographic-Professional Profile and Emotional Intelligence in Infant and Primary Education Teachers //International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2022. – T. 19. – №. 16. – C. 9882. <https://doi.org/10.3390/ijerph19169882>
9. Mishra S. B., Alok S. Handbook of research methodology. – 2022.
10. Aliaga M., Gunderson B. Interactive statistics. Virginia //America: Pearson Education. – 2002.
11. Petrides K. V., Furnham A. Trait emotional intelligence: Behavioural validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood induction //European journal of personality. – 2003. – T. 17. – №. 1. – C. 39-57. <https://doi.org/10.1002/per.466>
12. MacCann C. et al. Emotional intelligence predicts academic performance: A meta-analysis //Psychological bulletin. – 2020. – T. 146. – №. 2. – C. 150.
13. Tam H. et al. The significance of emotional intelligence to students' learning motivation and academic achievement: A study in Hong Kong with a Confucian heritage //Children and Youth Services Review. – 2021. – T. 121. – C. 105847. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105847>

SECTION: INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

IRTSI 14.25.09

<https://orcid.org/009-0007-0795-5677>

Dzhamalova S.A.

Master teacher of Khoja AkhmetYassawi International Kazakh-Turkish University
(Turkistan, Kazakhstan)

EFFECTIVENESS OF MOBILE ASSISTED LANGUAGE LEARNING (MALL) ON ADVANCING LISTENING ACTIVITIES

Abstract. *As the use of mobile technology in English language learning and teaching has increased globally over the past few decades. It can be used to master academic skills: speaking, writing, listening and reading. One of the crucial skills is listening. Improving listening skills in English can be a challenging task for many learners. The purpose of this study is to investigate how mobile assisted language learning (MALL) is used by university students and how it affects their listening skills. A descriptive study was conducted to determine how well Mobile Assisted Language Learning (MALL) improves listening activities. Various questionnaire forms are used for descriptive research. In order to achieve the aims and objectives of the research, a quantitative technique was chosen. Overall 30 EFL learners took part from Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Philology faculty in Turkestan. The survey was conducted using Google Form. The Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 23.0 was used to modify the descriptive analysis of the current research study. In order to calculate results descriptive analysis and Mann-Whitney U-test were used. According to the results learners attitudes were positive and there were no significant difference between courses and genders.*

Key words: *listening skills, MALL, Mobile Assisted Language Learning, Listening activities, learners, motivation.*

Джамалова С.А.

Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Туркестан, Казахстан)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА С ПОМОЩЬЮ МОБИЛЬНЫХ УСТРОЙСТВ (MALL) В ПРОДВИЖЕНИИ АУДИРОВАНИЯ

Аннотация. *Поскольку за последние несколько десятилетий использование мобильных технологий в изучении английского языка расширилось во всем мире. Его можно использовать для овладения академическими навыками: разговорной речью, письмом, аудированием и чтением. Одним из важнейших навыков является умение слушать. Совершенствование навыков аудирования на английском языке может оказаться сложной задачей для многих учащихся. Цель этого исследования - изучить, как студенты университетов используют мобильное вспомогательное изучение языка и как*

это влияет на их навыки аудирования. Было проведено описательное исследование, чтобы определить, насколько хорошо изучение языка с помощью мобильных устройств улучшает аудирование. Для описательного исследования используются различные формы анкетирования. Для достижения целей и задач исследования был выбран количественный метод. Всего в нем приняли участие 30 студентов из Международного Казахско-Турецкого университета имени Ходжи Ахмета Яссави, Филологический факультет в Туркестане. Опрос проводился с помощью Google Form. Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 23.0 был использован для модификации описательного анализа текущего исследования. Для расчета результатов был использован описательный анализ и Mann-Whitney U-test. Согласно результатам, отношение учащихся было положительным, и не было существенной разницы между курсами и полами.

Ключевые слова: навыки аудирования, MALL, изучение языка с помощью мобильных устройств, аудирование, учащиеся, мотивация.

Джамалова С.А.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистр оқытушысы
(Түркістан, Қазақстан)

ТЫҢДАУДЫ ІЛГЕРІЛЕТУДЕ МОБИЛЬДІ ҚҰРЫЛҒЫЛАР (MALL) АРҚЫЛЫ ТІЛ ҮЙРЕНУДІҢ ТИИМДІЛІГІ

Түйінгеме. Соңғы бірнеше онжылдықта ағылшын тілін үйренуге мобильді технологияны қолдану бүкіл әлемге кеңейді. Оны академиялық дағдыларды меңгеру үшін пайдалануға болады: сөйлеу, жазу, тыңдау және оқу. Ең маңызды дағдылардың бірі-тыңдау қабілеті. Ағылшын тілінде тыңдау дағдыларын жетілдіру көптеген студенттер үшін қиын болуы мүмкін. Бұл зерттеудің мақсаты-университет студенттерінің мобильді тілді көмекші оқытуды қалай қолданатынын және бұл олардың тыңдау дағдыларына қалай әсер ететінін зерттеу. Мобильді құрылғылармен тіл үйренудің тыңдауды қаншалықты жақсартатынын анықтау үшін сипаттамалық зерттеу жүргізілді. Сипаттамалық зерттеу үшін сауалнаманың әртүрлі формалары қолданылады. Зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу үшін сандық әдіс таңдалды. Оған, Түркістан қаласынан Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің, Филология факультетінің 30 студенті қатысты. Сауалнама Google Form көмегімен жүргізілді. Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 23.0 ағымдағы зерттеудің сипаттамалық талдауын нәтижесін шығару үшін пайдаланылды. Нәтижелерді есептеу үшін сипаттамалық талдау және Mann-Whitney U-test критерийі қолданылды. Нәтижелерге сәйкес, оқушылардың көзқарасы оң болды және курстар мен жыныстар арасында айтарлықтай айырмашылық болмады.

Кілт сөздер: тыңдау дағдылары, MALL, мобильді құрылғылар арқылы тіл үйрену, тыңдау, оқушылар, мотивация.

Introduction

Talking about English requires discussing the four language skills of speaking, listening, reading and writing as well as the four language components of vocabulary, grammar and pronunciation. One technique of acquiring the English language is listening to it; listening also plays a crucial role in the teaching and learning process as it allows learners to increase their vocabulary instantly.

According to Afriyuninda E., Oktaviani listening skills are essential for effective communication, which is an indispensable part of daily life. To receive and understand the messages that others are trying to convey requires listening skills. The global prevalence of spoken English makes listening skills even more important in English communication. As a result, being able to listen well in English will help you interact with others from all backgrounds and cultures [1].

Effective listening skills facilitate not only your understanding of what people are saying, but also your ability to respond appropriately. Building rapport and trust with the speaker is beneficial in any discourse. In addition, misinterpretation of communications can lead to disagreements and misunderstandings, which can be avoided by careful listening. In conclusion, having effective listening skills in English is essential for both professional and personal development. Effective listening involves more than just hearing what is said; it also involves understanding the emotion, tone and context of the words. Good listeners pay attention to non-verbal cues such as body language, tone of voice and facial expressions in order to understand what is being said. They also question to clarify their uncertainties or to get more information when necessary. As a result, improving your English listening comprehension skills can improve your communication skills in general.

The best way to improve listening skills is through constant practice, just as with reading, writing and speaking. Successful professional work and effective communication depend on having critical listening ability. The capacity to assimilate and adapt to new information, knowledge and skills is enhanced by having effective listening skills. Understanding spoken language involves more than extracting meaning from it. It is the process of matching the communication with the listeners' prior understanding or background on the topic. As mentioned Gökmen the capacity to hear and decipher messages correctly during a conversation is called listening. Effective communication always starts with listening. When listening skills are lacking, it is common for communication to be misunderstood. As a result, communication breaks down and the person sending the message can quickly become agitated or upset. If there is one communication skill you need to master, it is listening [2]. In the past, listening comprehension was seen as a basic language skill to be acquired in foreign language classes.

Since there is little use of English outside the classroom, language learners do not have many opportunities to have real listening experiences in a foreign language context. The final element is the limited vocabulary which makes it difficult for learners to understand the spoken language they hear [3]. For many students, improving listening skills in English can be difficult. Speaking at the speed of a native speaker is one of the most common difficulties. Keeping up with the fast speech of native speakers can be challenging for students. Frustration and loss of confidence in their capacity to understand spoken English can result. Understanding different

accents and dialects is another challenge for learners. Many nations around the world speak English and each has its own dialect and accent. This can be difficult for learners to grasp, especially if they are not familiar with these differences [4]. Developing the ability of active listening is very important if you want to get better at speaking English. It requires listening carefully, processing the speaker's information and reacting correctly. If you want to become an active listener of English, you should heed some advice and apply some strategies to improve your listening skills.

For many learners, developing English listening skills can be difficult. One of the most common problems is the speed at which native speakers speak. Students may find it difficult to keep up with the fast speech of native speakers. As a result, they may become frustrated and lose faith in their capacity to understand spoken English. Understanding many accents and dialects is a problem for students. When it comes to speaking English, every place in the world has its own dialect and accent. Understanding these differences can be difficult, especially for students who are not familiar with them.

To overcome these barriers, students need to use active listening strategies such as paying attention to important words and phrases, taking notes while listening, and asking questions when they need clarification. They should also listen to a variety of English media, including podcasts, news broadcasts, TV series and films to familiarize themselves with a variety of accents and dialects.

According to modern teaching approaches, learning can be built in a community where individuals can freely share their ideas. They also emphasize that students can assume greater responsibility in the learning process rather than taking a passive role. Teachers also encourage students to do research from various sources to satisfy their curiosity and learn more. From this perspective, there is plenty of room for meeting the demands of both instructors and learners through mobile-assisted language learning. The mobility and connectivity of mobile devices are among the many advantages that enhance their educational value. In the current world, language acquisition is greatly influenced by media consumption patterns and mobile-assisted language learning (MALL). The aim of this study is to examine how MALL affects EFL learners' speaking skills and how media consumption can affect their foreign language proficiency.

Mobile Assisted Language Learning (MALL) is a branch of e-learning that focuses on the use of mobile devices for language acquisition. Numerous mobile applications are being created to adapt technology to the teaching and learning process, especially for advanced learners who need to be able to dynamically update their syllabus when course materials change or are updated. Teaching and learning processes have indeed changed significantly as a result of technological advances; mobile assisted language learning (MALL) has emerged as a popular approach for cutting-edge language teaching. Mobile Assisted Language Learning (MALL) is a technological innovation that helps students learn English using a new method [5].

The use of Smartphone and other mobile devices in language learning has recently become the focus of great efforts. In 21st century foreign language education classrooms, there is little doubt that the rise in popularity of mobile-assisted language learning (MALL) has garnered much attention. Given that instructors and learners are already heavily dependent on

mobile devices in their daily lives. For English as a foreign language (EFL) learner, learning the language on a mobile device is also no longer unusual. As a result, many academics are interested in mobile-assisted language acquisition research [6].

Therefore, the purpose of this study is to investigate how mobile assisted language learning (MALL) is used by university students and how it affects their listening skills when learning English. It is expected that this quantitative methodological study will provide conclusions about MALL and contribute to the English language teaching (ELT) literature.

Research questions

RQ1. What is the attitude of learners towards use of MALL on evolving listening activities?

RQ2. Are there significant differences between genders towards use of MALL on evolving listening activities?

RQ3. Are there significant differences between academic years at the university towards use of MALL on evolving listening activities?

Methods and Materials

A descriptive study was conducted to determine how well Mobile Assisted Language Learning (MALL) improves listening activities. Various questionnaire forms are used for descriptive research. Use descriptive research to explain conditions. The aim of descriptive research was to find correlations between certain variables [7]. The questionnaire was designed to find out how effective Mobile Assisted Language Learning (MALL) is in helping English language learners to become better listeners. In order to achieve the aims and objectives of the research, a quantitative technique was chosen. The quantitative technique was used to present a review of several specific studies. Facts were presented with numerical data [8].

Participants of the study

Overall 30 EFL learners took part from Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Philology faculty in Turkestan. The "purposive sampling" method was applied in the selection of the survey participants. The researcher using this non-probability sampling method is free to use his personal judgments. First and second year students participated in the activity. A questionnaire was administered at the end of the 2022-2023 semesters.

Data collection instrument

The questionnaire regarding developed by Sepyanda M., Deswarni D., Ardi H. The questionnaire includes overall 16 items which indicates effectiveness of Mobile Assisted Language Learning (MALL), in addition, how EFL learners can use Mobile Assisted Language Learning (MALL) on their foreign language classes.

The attitude questionnaire "Students' Experience on Using the Applications" was used to measure how first and second course learners think about using Mobile Assisted Language Learning (MALL). The 5-point Likert scale questionnaire was developed based on the methodology which is used in the recent study (5 - strongly agree, 4 - agree, 3-neutral, 2 - disagree and 1 - strongly disagree). The Cronbach's alpha score $\alpha = .923$ indicated that the questionnaire had extremely high reliability for the amount of items in the current questionnaire. (See table 1).

Cronbach's Alpha	N of Items
,923	16

Table 1 - reliability of scales**Data collection procedure and analysis**

The present questionnaire was selected taking into account the age and English proficiency level of the university students. Each option was chosen to investigate EFL learners' attitudes towards the use of the scaffolding method in the construction of writing techniques. English learners can comprehend all 16 elements. An existing body of research on annotations is available. The findings regarding the application of the questionnaire in the academic world are described. The survey was conducted using Google Form. The Google form survey was the first task that students actually completed.

Once the data was gathered, the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 23.0 was used to modify the descriptive analysis of the current research study. The normality test was computed in order to determine if parametric or non-parametric analysis was more suitable. The Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk results clearly showed a non-normal distribution. A nonparametric test was used to assess the data since the variables in the Kolmogorov-Smirnov test had a normal distribution.

Results

According to first research question "What is the attitude of learners towards use of MALL on evolving listening activities? The calculated results are given in Table 2.

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Total	30	3,94	4,50	4,1852	,15258

Table 2 - Descriptive analysis

In order to obtain results of first research question descriptive analysis was used. In accordance calculated data EFL learners' attitudes towards use of Mobile Assisted Language Learning (MALL) was high score (M=4,18). It means that EFL learners' point of view of using Mobile Assisted Language Learning (MALL) on advancing listening skills, listening activities was positive. The obtained results presented that Mobile Assisted Language Learning (MALL) can be used in academic way. In addition, each item from poll analyzed and discussed separately. The results are given in Table 3.

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. Mobile Assisted Language Learning (MALL) brings a better experience on my listening activities	30	3,00	5,00	3,8333	,69893
2. Mobile Assisted Language Learning (MALL) is more flexible to be used than computer devices.	30	2,00	5,00	4,4000	,89443
3. Mobile Assisted Language Learning (MALL) encourages my learning motivation on listening subjects.	30	3,00	5,00	4,0667	,82768

4. Mobile Assisted Language Learning (MALL) increases my learning habits positively.	30	3,00	5,00	4,0667	,82768
5. The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) help me on listening activities.	30	3,00	5,00	4,2000	,71438
6. The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) support me on doing exercises on listening.	30	3,00	5,00	4,1000	,84486
7. The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) are very interesting to be used in listening activities.	30	3,00	5,00	4,3667	,71840
8. The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) improve my listening comprehension.	30	3,00	5,00	4,4333	,62606
9. I use the mobile applications that support my listening activities more often rather than other kinds of mobile applications.	30	3,00	5,00	4,1333	,81931
10. I use the mobile applications more often rather than social media to support my listening activities.	28	3,00	5,00	4,2500	,58531
11. I prefer to use the mobile applications independently than listening to material given by lecturer.	30	3,00	5,00	4,3000	,74971
12. I prefer to use the mobile applications than listening to applications served on computer.	30	3,00	5,00	4,2667	,82768
13. I able to use the mobile applications independently on my listening activities.	30	3,00	5,00	4,2667	,73968
14. I explore actively more mobile applications that can be useful on my listening experiences.	30	3,00	5,00	4,0000	,78784
15. I usually recommend my friends to use the mobile applications that I think can support their listening activities	30	3,00	5,00	4,0333	,88992

16. I usually compare the mobile applications that I ever used with the newest applications to get better experiences on my listening activities.	29	2,00	5,00	4,1034	,81700
---	----	------	------	--------	--------

Table 3 - Descriptive analysis

According to the calculated results the highest score obtained by items (1, 2, 5, 7, 8 and 11). “Mobile Assisted Language Learning (MALL) brings a better experience on my listening activities” (M=4,83), “Mobile Assisted Language Learning (MALL) is more flexible to be used than computer devices” (M=4,40), “The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) help me on listening activities” (M=4,20), “The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) are very interesting to be used in listening activities” (M=4,36), “The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) improve my listening comprehension” (M=4,43) and “I prefer to use the mobile applications independently than listening to material given by lecturer” (M=4,30). It means that EFL learners’ attitudes was positive, and Mobile Assisted Language Learning (MALL) helps them to evolve listening skills, and using the mobile applications are very captivating, in addition, they can use it independently and they feel confidence while use it.

The average score obtained by items (3, 4, 6, 9, 10, 12,13,14,15 and 16). “Mobile Assisted Language Learning (MALL) encourages my learning motivation on listening subjects” (M=4,06), “Mobile Assisted Language Learning (MALL) increases my learning habits positively” (M=4,06), “The mobile applications as a part of Mobile Assisted Language Learning (MALL) support me on doing exercises on listening”(M=4,10), “I use the mobile applications that support my listening activities more often rather than other kinds of mobile applications”(M=4,13), “I use the mobile applications more often rather than social media to support my listening activities” (M=4,25), “I prefer to use the mobile applications than listening to applications served on computer” (M=4,26), “I able to use the mobile applications independently on my listening activities” (M=4,26), “I explore actively more mobile applications that can be useful on my listening experiences” (M=4,00), “I usually recommend my friends to use the mobile applications that I think can support their listening activities” (M=4,03), and “I usually compare the mobile applications that I ever used with the newest applications to get better experiences on my listening activities” (M=4,10). It means that Mobile Assisted Language Learning (MALL) can increase learners listening skills, in addition learners can use mobile apps confidently.

The second research question was about “Are there significant differences between genders towards use of MALL on evolving listening activities?” The crystal clear results were demonstrated in Table 4.

	grade	N	Mean Rank	U	p
Total	1,00	17	13,56	77,500	,703
	2,00	13	14,75		

Table 4 - Results of Mann-Whitney U-test

In order to calculate differences between academic years of the university Mann-Whitney *U*-test was used. The first course learners perception was ($M=13,56$), and second course learners ($M=14,75$). According to calculated results there was no significant difference between courses of participants. Moreover, the results of Mann-Whitney *U*-test were ($U=77,500$) and ($p=,703$).

Both, first and second course learners showed far-reaching results towards use of Mobile Assisted Language Learning (MALL) on developing listening skills.

The last research question was about “Are there significant differences between academic years at the university towards use of MALL on evolving listening activities?” The calculated results are demonstrated in Table 5

	gender	N	Mean Rank	U	p
Total	male	17	17,51	75,500	,715
	female	13	15,75		

Table 5 - Results of Mann-Whitney *U*-test

In order to calculate differences between two independent variables Mann-Whitney *U*-test was utilized. In accordance obtained data, there were no significant differences between genders (male and female learners). Male participant’s results were slightly higher than female learners, because numbers of male participants were more than females. Male participants attitudes showed results ($M=17,51$) and female learners’ perception presented results ($M=15,75$) and moreover, ($U=75,500$ and $p=,715$).

Discussion

Technology is being used by a large number of individuals worldwide to learn languages. Language learners may now independently oversee their own language learning process thanks to advancements in technology. In addition to seeking personal growth, modern learners hone their communication abilities. But language learning technology hasn't always been accessible through Smartphone and televisions alone.

According to Miangah T. M., Nezarat A, as well as being the most widely used learning approach of recent years. Mobile and on-the-go learning has many benefits. The capacity to read, speak, listen and write in the target language can be given to students using a suitable MALL application. The most preferred and sought-after target language in the field of MALL is English. MALL is the newest technology-supported language learning approach.

Mobile learning (m-learning) is characterized by a number of key elements such as individualized, spontaneous, random and ubiquitous. MALL offers flexibility in terms of time and location, but studying on a mobile device can still take longer than on a computer [9]. As stated Baron Mobile-assisted language learning (MALL) utilizes mobile devices for language acquisition. Unlike Computer Assisted Language Learning (CALL), MALL offers a freedom that encourages learning at any time in and out of the classroom. From this perspective, MALL can be seen as a way to overcome the temporal and spatial constraints associated with language acquisition.

However, mobile learning technology is growing rapidly and the teacher-student is moving from a text-based method to the multimedia technological support of the future. In

addition, digital audio feedback and podcast courses provide more convenient online communication between educators and learners regardless of time or place constraints [10]. In other words, a variety of learners will transfer their knowledge, skills and attitudes through participation. To achieve a remarkable level of success, collaborative learning allows learners to help, inspire and evaluate each other, a quality that is almost never found in other types of achievement. You can easily build a strong collaborative approach using a mobile device as a learning environment.

According to Azli MP3/MP4 players, computers, tablets, mobile phones and e-book readers are all included in the MALL gadget category. With the significant advances in mobile technology over the last 20 years, a great deal of work has been produced that has contributed to the growth of the field.

Many students and teachers have expressed concerns about the effectiveness of the mobile learning approach on the performance of English language learners because learning a second language takes place in a situational and social environment rather than in isolation. This is especially true during listening, which is one of the most important cognitive and linguistic language skills and depends entirely on interaction [11].

Conclusion

Language learning techniques are also evolving and changing with technology. "Mobile Assisted Language Learning" or "MALL" is a trendy approach these days. Using Smartphone and/or other mobile devices, this method focuses on second language acquisition. MALL is advantageous for language learners in several ways.

Learner's engagement in learning English listening will increase with the use of Mobile Assisted Language Learning (MALL) in the implementation of learning models. From the above study, it is clear that the use of mobile assisted language learning (MALL) will improve students' listening skills.

REFERENCES

1. Afriyuninda E., Oktaviani L. THE USE OF ENGLISH SONGS TO IMPROVE ENGLISH STUDENTS' LISTENING SKILLS //Journal of English Language Teaching and Learning. – 2021. – T. 2. – №. 2. – C. 80-85. DOI: <https://doi.org/10.33365/jeltl.v2i2.1442>
2. Gökmen M. F. The role of extensive listening in raising students' metacognitive awareness of listening skill //ELT Research Journal. – 2021. – T. 10. – №. 2. – C. 162-189.
3. Puspita D., Amelia D. TED-TALK: A SUPPLEMENT MATERIAL TO PROMOTE STUDENTS' AUTONOMY IN LISTENING //Eltin Journal: Journal of English Language Teaching in Indonesia. – 2020. – T. 8. – №. 2. – C. 91-102. DOI: <https://doi.org/10.22460/eltin.v8i2.p91-102>
4. Yoon H. S., Templeton T. N. The practice of listening to children: The challenges of hearing children out in an adult-regulated world //Harvard Educational Review. – 2019. – T. 89. – №. 1. – C. 55-84. <https://doi.org/10.17763/1943-5045-89.1.55>
5. Sepyanda M., Deswarni D., Ardi H. Mobile Assisted Language Learning (MALL): Exploring the Students' Experience on Listening Activities //Lectura: Jurnal Pendidikan. – 2023. – T. 14. – №. 1. – C. 60-71. DOI: <https://doi.org/10.31849/lectura.v14i1.11943>

6. Liao C. W., Chen C. H., Shih S. J. The interactivity of video and collaboration for learning achievement, intrinsic motivation, cognitive load, and behavior patterns in a digital game-based learning environment //Computers & Education. – 2019. – T. 133. – C. 43-55.
7. Dulock H. L. Research design: Descriptive research //Journal of Pediatric Oncology Nursing. – 1993. – T. 10. – №. 4. – C. 154-157.
8. Aliaga M., Gunderson B. Interactive statistics. Virginia //America: Pearson Education. – 2002.
9. Miangah T. M., Nezarat A. Mobile-assisted language learning //International journal of distributed and parallel systems. – 2012. – T. 3. – №. 1. – C. 309.
10. Baron R. Studentsâ€™ Perception on Online Application in Speaking Skill e-Learning //VELES Voices of English Language Education Society. – 2020. – T. 4. – №. 2. – C. 213-221.
11. Azli W. U. A. W. et al. Perception on the usage of mobile assisted language learning (MALL) in English as a second language (ESL) learning among vocational college students //Creative Education. – 2018. – T. 9. – №. 01. – C. 84.

УДК 004

Utegulova Gulzat Zholdybekovna
Master of Pedagogy and Psychology,
Nurmanova Aigul Omarovna
Master of philology
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh- Turkish University
(Turkistan, Kazakhstan)

THE FUNCTION OF GRAMMARLY IN EVALUATING WRITING IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE (EFL)

Abstract. *The teaching of foreign languages in writing involves a special method. In English lessons, students not only develop a critical and creative perspective and learn something new, but also improve their writing comprehension skills. It also aims to be a source of inspiration. Writing proficiency can potentially increase students' chances of success. Grammarly is a digital writing assistant that helps users write better using artificial intelligence and advanced algorithms. It can be used for academic papers and creative work, as well as a variety of writing assignments, such as creating emails and business documents. Grammarly scans text for errors in syntax, spelling, punctuation, style and intonation and provides real-time editing suggestions. In addition, the recent research study aimed to investigate effectiveness of Grammarly application on advancing writing capabilities of EFL learners. In order to achieve research objective literature review method was utilized. Some research studies were analyzed and discussed. The research study was concluded as proving effect of using Grammarly on developing writing skills of EFL learners.*

Key words: *writing capabilities, writing capabilities, Grammarly application, EFL learners.*

Introduction

Recently, the need for foreign languages has increased. There is constant exchange between nations in the fields of science, education, sports, technology and trade. Many are learning English for non-academic or professional reasons as it is recognized as an international language. The four basic abilities of language are said to be speaking, listening, reading and writing. Language is the functional integration of these abilities. Throughout the teaching, the instructors tried to link their activities to these four basic competences.

Writing is a very important part of the school curriculum for language learners' literacy development and promotes both academic and personal success. Commenting on students' written work is a typical instructional strategy to help them become better writers. Research on the effect of written feedback on writing performance is a rapidly developing topic and many scholars have emphasized the importance of this study.

Along with speaking, writing is one of the two productive skills that a student must master in order to demonstrate communicative competence. The most basic writing ability children can have is the capacity to understand, know, and express a topic in a paragraph or essay.

According to Durga and Rao one of the four LSRW (listening, speaking, reading and writing) skills in language acquisition is writing. It is a system of written symbols that uses various methods such as capitalization, spelling, punctuation, word form and function to represent the sounds, syllables or words of language. Writing requires the writer to have control over a variety of factors simultaneously, making it an incredibly complex cognitive task. One of the basic components of language is writing. All students need to have strong writing skills in order to achieve their academic and career goals. Writing is often highly expressive; it is the primary means of communication that transcends all other media. As a result, students need to have strong writing skills in order to meet both professional and academic demands. To help students develop their writing skills, teachers should encourage good writing by teaching students writing procedures and rules, such as the use of grammar and writing exercises. [1].

As stated Batalla and Vera one of the most important language skills is writing, which helps to convey one's thoughts, feelings, beliefs and attitudes. People can share and communicate with each other through writing. Writing can be done for a variety of reasons, including pleasure. Students write as a way to help them become more comfortable with the English language. Writing helps learning, which is one of the many reasons why writing is included in a second or foreign language curriculum. It facilitates their ability to play with language. Language is a combination of words that a group of people use, both written and spoken, to produce meaning. Human beings are unique in that they have language and this is one of the most important features that distinguish us from all other living things. Therefore, language can be used as a means of communication in conveying thoughts and ideas as well as feelings, emotions and attitudes [2].

As mentioned Ngo and Tran while developing their writing skills, students often make various errors such as spelling mistakes, grammatical errors, lack of concept expansion and lack of vocabulary. There are two strategies to improve students' writing accuracy. The capacity to acquire sentence structures comes first and foremost. Also, the help of language trainers is very important to help students improve their writing skills. For example, when children complete their writing, teachers' corrections and criticisms are very important for the development of their writing skills. Consequently, effective methods should be used to acquire this ability, including computer-assisted reasoning mapping, blog-based peer response, self-regulated learning methodologies and mobile phones and portable devices [3].

According to Hocaoğlu and Ocak if learners have poor writing skills, there are many negative consequences that can negatively affect their academic achievement. Writing not only helps learners to do better academically, but also enhances their social and emotional development. Writing is one of the skills needed to succeed in this ruthless society. Their future employment prospects may be affected by their poor writing. Therefore, this problem requires an effective solution. However, the difficulties that students experience in acquiring writing skills have made teaching writing difficult. ESL learners face various challenges such as inadequate vocabulary, incorrect grammar and spelling, inadequate preparation and limited exposure to books and reading resources [4].

It is difficult for teachers to teach writing skills because of the difficulties faced by students. Teachers face a variety of problems when teaching writing skills, including students with different degrees of motivation, challenging materials, and time limitations. Teachers need

to devote more time to teaching writing, including providing guidance and critique, if they want to see an improvement in their students' writing skills.

Consequently, a teacher should be aware of the difficulties ESL students face when learning to write, as well as the difficulties other English language teachers face when teaching writing skills.

Alsalamy stated that the ability to write is one of the four basic language skills and should be necessary to achieve competence. Writing proficiency is essential for academic purposes. Given this, most Second Language Learners (SLLs) find it difficult to write coherent paragraphs when writing in English. Learners grasp that producing written work and using it as a skill helps to form well-written sentences and organize them. Given how difficult it can be for them to construct a sentence, second language learners sometimes find it difficult to construct whole sentences.

As a result, individuals tend to utilize alternative sub-skills and techniques related to the language in question. It should be noted that writing is a complex process as the writer has to repeatedly move back and forth between his/her own concepts and the written word. When students create written texts, a two-way dialogue is established between text and text, which leads to the development of knowledge [5].

Therefore EFL/ESL teachers should pay more attention to select appropriate methods, techniques and approaches in order to overcome challenges and issues while writing and advancing writing capabilities of learners. One of the far-reaching method is Grammarly application.

Grammarly application (GA)

Globalization has made it difficult for EFL instructors to integrate technology into the classroom and this is one of the challenges of the digital age. Teachers also need to be able to immerse their students in this worldwide written English language culture. Providing students with opportunities for real-world, realistic foreign language communication through technology is a logical extension of the EFL writing program.

Grammarly analyses the text you enter into its platform to make it work. It then compares that text against its vast collection of writing and grammar standards to find errors and provide corrections. Grammarly provides suggestions for vocabulary, sentence structure, punctuation and even synonyms to improve the readability and impact of your work.

In addition, Grammarly provides a plagiarism detector that matches your writing against a large library of web content to help you spot any instances of plagiarism. Students and professionals who want to make sure their work is unique may find this particularly useful.

Grammarly's features include:

- Grammar, Spelling, and Punctuation: As you type, Grammarly automatically reviews your content for grammar, spelling, and punctuation issues.
- Grammarly offers suggestions for improving your writing style and tone, which can make you appear more polished and professional.
- Grammarly is a plagiarism checker that compares your writing against an online content database to help you spot possible instances of plagiarism.
- Grammarly offers a browser extension that you can install on your browser so that you can use its capabilities for all your online writing assignments.

- Grammarly offers a mobile app that you can download to your tablet or Smartphone to re-read your work on the go.
- Personal vocabulary: Grammarly allows you to compile frequently used words and phrases into a personal vocabulary so that they are not marked as incorrect.

According to Fitriya Grammarly, the award-winning online grammar checker, is freely accessible. Grammarly is the most popular tool in the world and one of the biggest resources for checking English grammar. Grammarly can detect spelling mistakes, grammatical errors, incorrect sentence structure and plagiarism. It is accessible as a Google Chrome plug-in. These can be useful tools for teaching rules and correcting errors, as they allow learners to complete a task and then correct their mistakes. The most effective tool for users to check spelling errors in their written work is Grammarly. Grammarly finds and corrects misplaced words, irregular verb conjugations, improper use of nouns and preposition errors.

Users can upgrade to the Premium version to access more advanced capabilities and all of these features are available for free. An online tool used to analyze grammar in EFL writing classes is called "Grammarly". The user can use this website to check problems such as grammar when revising online. Also errors in speech, punctuation, language usage (synonyms) and plagiarism detection were corrected [6].

The purpose of the study

The objective of the current research study was to analyze writing challenges and ways to overcome issues while writing. In addition, the recent research study aimed to investigate effectiveness of Grammarly application on advancing writing capabilities of EFL learners.

Methods and Materials

In order to achieve research objective literature review method was utilized. Following research studies were analyzed and discussed.

	Author	Year	Title
1.	Ghufron and Rosyida	2018	The role of Grammarly in assessing English as a Foreign Language (EFL) writing
2.	Nova	2018	Utilizing Grammarly in evaluating academic writing: A narrative research on EFL students' experience
3.	Huang, Li and Taylor	2020	The Effectiveness of Using Grammarly to Improve Students' Writing Skills
4.	Faisal and Carabella	2023	Utilizing Grammarly in an academic writing process: Higher-education students' perceived views

Discussion

As stated Ghufron and Rosyida this study had a quasi-experimental design and utilized a quantitative methodology. Forty university students from the English Language Teaching Study Program of a private institution in Indonesia were selected and randomized into two groups: an experimental group and a control group. The students took exams both before and after the study project. Quantitative data were analyzed using the t-test formula. The findings of the study support the idea that students whose work was assessed by Grammarly saw a

significant reduction in errors compared to students whose work was assessed by the teacher (indirect corrective feedback). Research shows that the program performs better in reducing errors related to word usage (diction), language usage (grammar) and writing mechanics (spelling and punctuation). However, it is less successful in improving the structure and content of students' writing in English as a foreign language. From this research, EFL/ESL teachers can be recommended an alternative assessment method for students' writing that encourages self-learning [7]. According to Nova Grammarly, one of the AWE programs created in the twenty-first century, is praised as a simple tool that helps students and academics with their writing by checking for spelling, grammar and punctuation errors and also provides comprehensive and useful feedback with suggestions for improvement to make writing more readable, precise, effective, error-free and effective with high assessment speed and accuracy rate. Feedback with suggestions for improvement to make writing more readable, precise, effective, error-free and efficient with high evaluation speed and accuracy [8].

As stated Huang, Li and Taylor this case study looked at the effectiveness of using Grammarly in EFL writing in a four-year Chinese institution during a 16-week trial period. Forty-three second-year EFL students participated in this study. Pre-, post- and survey tests were used to assess students' writing skills as well as their views on the use of Grammarly. The results showed that students' writing performance improved significantly during the 16-week intervention, and according to their written comments, students expressed satisfaction with the AI-based writing assessment tool. Accordingly, the use of Grammarly in writing classes can help EFL learners improve their writing skills and alleviate teachers' workload [9].

According to Faisal and Carabella based on the analysis of the questionnaires, it turned out that respondents had mixed feelings about using Grammarly in their academic writing. Since Grammarly is very practical and easy to use, most students had a great experience using it for academic writing. They said that Grammarly was more user-friendly than other grammar checkers and could help them correct their mistakes. Many useful functions are available in Grammarly, including spelling, punctuation and grammar checks. When using Grammarly for academic writing, especially at the polishing stage, these capabilities give students confidence and save time. Although they had just used the free version of Grammarly, they enjoyed using the program. However, some students had a bad opinion of the tool because of Grammarly's irrelevant and out-of-context explanations. A few students agreed that Grammarly's grammar corrections were not always perfect. There were also feature differences between the premium and free versions of Grammarly. They were sometimes confused when using Grammarly because of its imperfections [10].

Conclusion

Teachers and students can effectively correct EFL spelling using Grammarly software. This is due to Grammarly's ability to recognize not only punctuation (such as missing spaces after periods) and spelling errors (which include correct spelling of words and providing multiple options for misspelt ones), but also verb form guidance, part identification and verb form suggestions, but these are often incomplete and the explanations are lengthy. In contrast to instructor corrective feedback (also known as indirect corrective feedback), this study aimed to determine whether learners use the Grammarly program more successfully in eliminating errors in their English language writing.

REFERENCES

1. Durga S. S., Rao C. S. Developing students' writing skills in English-A process approach //Journal for Research Scholars and Professionals of English Language Teaching. – 2018. – T. 6. – №. 2. – C. 1-5.
2. Batalla A. V., Vera P. V. Difficulties in English writing skills of sophomore college students //Asian EFL Journal Research Articles. – 2019. – T. 2. – №. 50. – C. 232.
3. Ngo T. H. T., Tran T. T. O. The english-majored students' practices of mind maps in writing skills //International Journal of TESOL & Education. – 2021. – T. 1. – №. 3. – C. 301-312. <http://eoi.citefactor.org/10.11250/ijte.01.03.017>
4. Hocaoğlu N., Ocak G. CHALLENGES OF WRITING ENGLISH ACCORDING TO UNIVERSITY STUDENTS'VIEWS //European Journal of English Language Teaching. – 2019. DOI: 10.4236/ce.2019.1013260
5. Alsalami A. I. Challenges of Short Sentence Writing Encountered by First-Year Saudi EFL Undergraduate Students //Arab World English Journal. – 2022. – T. 13. – №. 1. – C. 534-549. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol13no1.35>
6. Fitria T. N. Grammarly as AI-powered English writing assistant: Students' alternative for writing English //Metathesis: Journal of English Language, Literature, and Teaching. – 2021. – T. 5. – №. 1. – C. 65-78. DOI: 10.31002/metathesis.v5i1.3519 –
7. Ghufron M. A., Rosyida F. The role of Grammarly in assessing English as a Foreign Language (EFL) writing //Lingua Cultura. – 2018. – T. 12. – №. 4. – C. 395-403. DOI: 10.21512/lc.v12i4.4582
8. Nova M. Utilizing Grammarly in evaluating academic writing: A narrative research on EFL students' experience //Premise: Journal of English Education and Applied Linguistics. – 2018. – T. 7. – №. 1. – C. 80-96.
9. Huang H. W., Li Z., Taylor L. The Effectiveness of Using Grammarly to Improve Students' Writing Skills //Proceedings of the 5th International Conference on Distance Education and Learning. – 2020. – C. 122-127. <https://doi.org/10.1145/3402569.3402594>
10. Faisal F., Carabella P. A. Utilizing Grammarly in an academic writing process: Higher-education students' perceived views //Journal of English Language Teaching and Linguistics. – 2023. – T. 8. – №. 1. – C. 23-42. doi: <http://dx.doi.org/10.21462/jetl.v8i1.1006>

УДК 004

Шыңғыс Әлішер Шыңғысұлы, Байганова Алтынзер Мынтургановна
Қоркыт ата атындағы Қызылорда университеті
(Қызылорда, Қазақстан)

«РОБОТОТЕХНИКА» БӨЛІМІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН РЕСУРСТАР МЕН ПРОГРАММАЛЫҚ ЖАБДЫҚТАР

Андратпа. Мақалаға мектеп информатика курсынағы «Робототехника» бөлімін оқытуға арналған программалық жабдықтар мен ресурстар қарастырылады. Жас ерекшеліктеріне байланысты робот-конструкторларының қолданысы мен Lego Mindstrom жинағы, TETRIX құрастырушысының мүмкіндіктері сипатталды.

Түйін сөздер: Робототехника, Lego Durllo, Lego EV3, Lego Mindstorms, Arduino.

Шыңғыс Әлішер Шыңғысұлы, Байганова Алтынзер Мынтургановна
Кызылординский университет имени Коркыт ата
(Кызылорда, Казахстан)

РЕСУРСЫ И ПРОГРАММНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ РАЗДЕЛА «РОБОТОТЕХНИКА»

Аннотация. В статье рассматриваются программное обеспечение и ресурсы для преподавания раздела «Робототехника» школьного курса информатики. Описано использование роботов-конструкторов, возможности набора Lego Mindstrom и конструктора TETRIX.

Ключевые слова: Робототехника, Lego Durllo, Lego EV3, Lego Mindstorms, Arduino.

Otepova Dariya Darkhankyzy, Altynzer Baiganova Mynturganovna
Kyzylorda University named after Korkyt ata
(Kyzylorda, Kazakhstan)

RESOURCES AND SOFTWARE USED IN THE TRAINING OF THE SECTION "ROBOTICS"

Abstraction. The article discusses software and resources for teaching the section "Robotics" of the school computer science course. The use of robot constructors, the possibilities of the Lego Mindstorms set and the TETRIX constructor are described.

Keywords: Robotics, Lego Duplo, Lego EV3, Lego Mindstorms, Arduino.

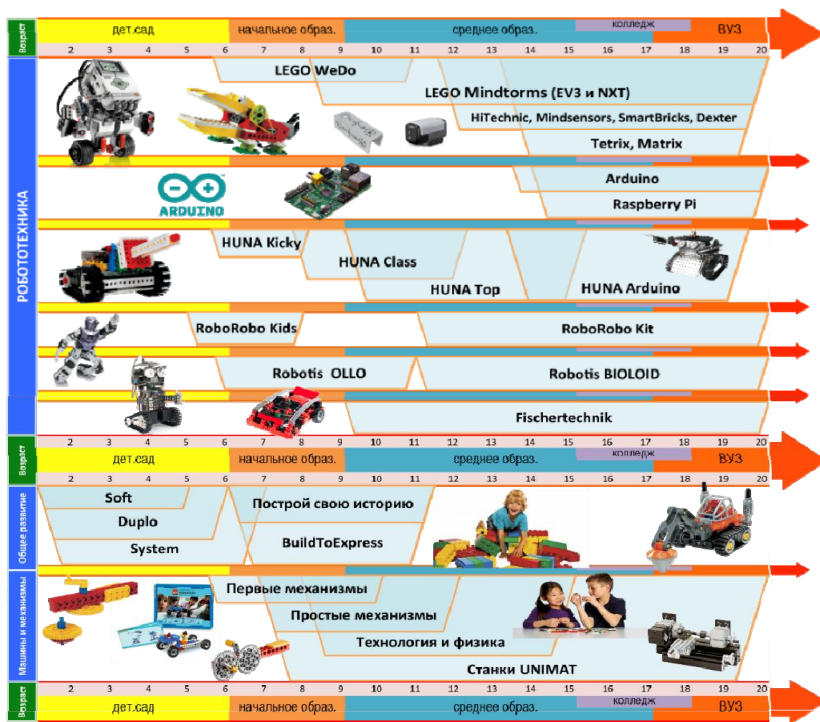
Технологияның дамуына байланысты бүгінгі күні озық ғылыми зертханаға ие болмай-ақ роботтарды жобалауға және бағдарламалауға мүмкіндік беретін электронды және бағдарламалық жүйелердің кең спектрі бар. Олардың көпшілігі үлкен дидактикалық әлеуетке ие, өйткені оларда үйлесімді бағдарламалау ортасы, жақсы өнімділік, жеткілікті ресурстар және қолжетімді шығындар бар. Екінші жағынан, білім беру мақсаттары үшін

үлкен мүмкіндіктер беретін басқалары бар, бірақ олардың бағасы жоғары.

Көптеген елдерде білім беру робототехникасы саласының дамуы робототехникалық жинақтар мен олардың құрамдас бөліктерінің әртүрлі әлемдік өндірушілерінің осы нарықта кең өкілдігін анықтады. Олардың ішінде ең танымал және кең таралғандары Lego, NUNA, Fischertechnik, VEX, Tetrix, TRIK, Amperka және т.б [1].

Робототехниканы оқыту құрастыруға және бағдарламалық қамтамасыз етуге арналған бөлшектерді қамтитын арнайы конструкторларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Ресейлік білім беру робототехникасы қауымдастығы (ROAR) «Жас ерекшеліктеріне байланысты робот-конструкторларды қолдану диаграммасын» ұсынады (сурет 1). Атап айтқанда, оның негізінде оқу робототехикасын жүзеге асырудың нақты үлгілері қалыптасады [2].

Робототехникада, әсіресе білім беру саласында, мобильді роботтар эксперименталды тексерулерді жүргізу үшін қажет, өйткені модельдеу олардың нәтижелерін нақты әлемге тікелей экстраполяциялауға мүмкіндік бермейтін және физикалық эксперимент қамтитын барлық айнымалыларды қамтымайтын айқын шектеулерге ие. Сол себепті, біздің ойымызша, Lego® роботтық жинақтары біздің елде кеңінен қолданылады.



Сурет 1. Жас ерекшеліктеріне байланысты роботтық жинақтарды қолдану схемалары

Олар мектеп жасына дейінгі балалардан (Lego Durlо) орта мектеп оқушыларына (Lego EV3) дейінгі әртүрлі жас санаттары үшін ұсынылған. Бұл жағдай өте маңызды, өйткені ол оқу-тәрбие процесінің үздіксіздігі мен кезеңділігін сақтауға мүмкіндік береді.

Бастауыш мектепте робот техникасын оқыту үшін стандартты Lego бөліктерінен, сондай-ақ компьютерге USB арқылы қосылған сенсорлар мен жетектер жиынтығынан тұратын Lego Education WeDo конструкторын пайдалануға болады. Бұл дизайнермен бірге жас білім алушыларға қолжетімді интуитивті және қарапайым бағдарламалық құрал бар. Сондай-ақ, бағдарламалық қамтамасыз етумен қатар, оларды орындау бойынша егжей-тегжейлі қадамдық нұсқаулары бар жеке жобалар болып табылатын тапсырмалар жинағы жеткізіледі. Оны әзірлеушілер оны әңгімелеу мен әңгімелеу үшін, балалардың ынтымақтастық пен қатысуын ынталандыратын ойын оқыту үшін өте қолайлы деп санайды; бұл өз кезегінде тілдер, әлеуметтік ғылымдар сияқты пәндердегі техникалық емес білімді түсінуді жеңілдетеді. Орта мектепте робототехниканы оқыту үшін стандартты Lego бөліктерінен, сондай-ақ сенсорлардан, қозғалтқыштардан және NXT немесе EV3 бағдарламаланатын блоктан тұратын Lego Mindstorms Education жинағы қолайлы. Жоғары деңгейлі бағдарламалау ортасымен үйлесетін жеке бағдарламаланатын блоктың болуы жиынтықты айтарлықтай күрделі есептерді шеше алатын роботтарды жасауға мүмкіндік беретін маңызды құралға айналдырады.

Lego Mindstorms білім жинақтарының негізгі білім деңгейі үшін тағы бір үлкен артықшылығы бар. Оларға графикалық интерфейсi бар контроллер кіреді, оны компьютерден де оңай бағдарламалайды. Осының арқасында білім алушылар тек терең білімді ғана емес, сонымен қатар арнайы зертханалық жабдықты қажет ететін электроника мен күрделі цифрлық жүйелерге қол жеткізе алмайды.

Осы роботтық жинақтың көмегімен сіз әртүрлі функциялары бар құрылымдарды жинай аласыз. Lego Mindstorms сенсорларды, қозғалтқыштарды, берілістерді, қосқыштарды, дөңгелектерді және бағдарламаланатын және реттелетін контроллерді қоса, компьютермен басқарылатын электромеханикалық бөліктері бар біріктірілген жүйені модельдеуді жеңілдетеді. Білім алушы бөлшектерді қосудың күрделі тәсілдері мен қосымша жабдықтың қажеттілігі туралы алаңдамай, тапсырманы орындайтын жаңа дизайнды өзгерту немесе жасау үшін қиялын еркін пайдалана алады.

Осы роботтық жинақтардың конфигурациясын толығырақ қарастырайық. Барлық технологиялық жабдықтар сияқты, Lego Mindstorms жинағы ресурстардың екі тобынан тұрады: аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету. Аппараттық құрал - бұл енгізу және шығару тапсырмаларын орындайтын барлық физикалық құрылғылар мен компоненттер. Ол сонымен қатар робототехника жинағының физикалық бөлігімен танымал. Жинақ келесі жабдықты қамтиды:

- кіріс құрылғылары (сенсорлық сенсор, ультрадыбыстық сенсор, гиродатчик, түс сенсоры) және шығару құрылғылары (серво қозғалтқыш, шам, дисплей және т.б.);
- контроллер (немесе кірпіш), сондай-ақ құрылыс бөліктері (құрылымдық, байланыстырушы, қозғалатын, керек-жарақтар) (сурет 2).



Сурет 2. Датчиктері мен сервомоторлары бар LEGO Mindstorms EV3 контроллері

Стандартты жинақты қосымша сенсорлармен кеңейтуге болады: IR сенсоры, IR маяк, температура сенсоры - EV3 үшін; компас сенсоры, барометрлік сенсор, электрооптикалық қашықтық сенсоры, айналу жылдамдығы сенсоры, мультиплексор сенсоры, көлбеу бұрышының сенсоры, NXT үшін HiTechnic-тен күш сенсоры.

Бағдарламалық жасақтама контроллер тақтасында бар барлық ресурстарды пайдаланатын нұсқаулар мен деректерден тұрады, осылайша пайдаланушы кіріс және шығыс арналарын басқару арқылы мәселелерді шеше алады. Контроллер тақтасының өзі электронды компоненттердің конгломераты ғана. Қарапайым тілмен айтқанда, бұл жүйенің материалдық емес бөлігі.

Адам ағзасына ұқсастық келтіретін болсақ, аппараттық құрал - оның физикалық құрылымы (тері, сүйектер, мүшелер, барлық материалдық заттар), ал бағдарламалық құрал - ойлар, идеялар, сенімдер.

Жинақтың барлық егжей-тегжейлі құжаттамасын Lego Mindstorm ресми веб-сайтынан табуға болады - <http://mindstorms.lego.com>[3]. Сондай-ақ құрастырушының мүмкіндіктерімен танысуға көмектесетін құрастыру және бағдарламалау бойынша нұсқаулықтар бар.

Тағы бір ерекшелігі - Lego Mindstrom жинағы java, ROBOT C, EV3 Basic, RtnOn сияқты әртүрлі бағдарламалау тілдерімен жұмыс істей алады; визуалды орталар RoboLAB, Scratch, LavVIEW және т.б. Lego Mindstorms қолданудың қарапайымдылығы әзірлеу процесіне де таралады, өйткені бағдарламалық жасақтама ортасы және олардың бағдарламалану тәсілі графикалық интерфейсті қамтиды және Java, C немесе қолданылатын тілде техникалық білімге деген қажеттілікті азайтады.

Орта мектептерде робот техникасын оқыту үшін FIRST Tecn Challenge халықаралық жарыстарының негізгі құрастырушысы болып табылатын TETRIX құрастырушысын пайдалануға болады, сонымен қатар Бүкіләлемдік роботтар олимпиадасына (World Robot Olimpiada) қатысу үшін үлгілерді жинауға мүмкіндік береді. Бұл конструктор металл бөлшектер жиынтығынан, сенсорлардан, сервожетектерден және бағдарламаланатын Lego Mindstorms блогынан тұрады. Осы жиынтықтан жасалған роботтарды бағдарламалау ROBOT C тілінде жүзеге асырылады. Конструктордың артықшылығы -

механикалық бөлікке және бағдарламалық қамтамасыз етуге аздаған өзгертулері бар Arduino контроллерлерін пайдалану мүмкіндігі [4-5].

National Instruments әзірлеген алдыңғы қатарлы робототехникадағы тағы бір танымал визуалды бағдарламалау ортасы – LME EV3. Ол «G» графикалық тілінде LabVIEW интерактивті бағдарламалау ортасына негізделген.

Бұл бағдарламалау ортасы мынадай негізгі компоненттерді қамтиды:

- бағдарламамен жұмыс істеу құралдары бар бағдарламалау құралдары;
- бағдарламалау блоктары орналасқан бағдарламалау палитрасы;
- бағдарлама орналасқан бағдарламалау аймағы;
- мазмұнды оқу құралы мен аппараттық бет.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Калугин Д.Ю., Лейбов А.М., Осокина О.М. Ресурсное обеспечение робототехники // Образовательная робототехника: состояние, проблемы, перспективы: сборник статей Всероссийской научно-практической конференции, Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2016.
2. Российская ассоциация Образовательной робототехники. URL: <http://www.raOr.ru>
3. <http://mindstorms.lego.com>
4. Бачинин А. и др. Основы программирования микроконтроллеров. ООО «Амперка», 2013. - 207 с.
5. Чупин Д.Ю., Ступин А.А., Ступина Е.Е., Классов А.Б. Ч922 Образовательная робототехника: учебное пособие. - Новосибирск: Агентство «Сибпринт», 2019. - 114 с.

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

УДК 628

Kurmangazin B.A.
Aktobe Regional University named after K. Zhubanov
Faculty of Physics and Mathematics
(Aktobe, Kazakhstan)

SMART WATER METERS AND THEIR ADVANTAGES

Аннотация. *В современном мире, где вопросы экологии и рационального использования ресурсов становятся все более актуальными, умные приборы учета воды играют важную роль в повышении эффективности водопотребления. Эти технологически продвинутые устройства предоставляют потребителям возможность не только контролировать свое водопотребление, но и принимать осознанные решения для сохранения водных ресурсов. В данной статье мы рассмотрим ключевые аспекты умных приборов учета воды и их влияние на общество и окружающую среду.*

В данной статье представлена информация об эффективности интеллектуальных приборов учета воды, устанавливаемых в водопроводных сетях, в том числе для учреждений, предоставляющих коммунальные услуги. Наличие приборов учета воды в квартирах собственников позволяет экономить на оплате услуг, так как расчеты с предприятием происходят по факту потребленного объема.

Ключевые слова: *умный счетчик воды, контроллер, датчик, управляющее предприятие, передача показаний.*

Умный счетчик воды - это вычислительный прибор, способный передавать данные об использовании водных ресурсов непосредственно в офисы предприятия для их дальнейшей обработки на машине (интернет и беспроводная связь используются для обмена информацией между двумя сторонами).

- Автоматизированный сбор данных: Умные счетчики воды автоматически собирают данные о потреблении воды и передают их в центр обработки. Это позволяет улучшить точность счета и предоставлять реальные данные о потреблении.

- Удаленный мониторинг: Владельцы домов или предприятий могут мониторить свое потребление воды удаленно через мобильные приложения или веб-платформы. Это предоставляет более полный контроль и понимание расхода воды.

- Выявление утечек: Умные счетчики обычно оснащены функцией выявления утечек. Они могут оповещать владельцев об аномальных потерях воды, что помогает быстро обнаруживать и устранять проблемы.

- Экономия ресурсов: Благодаря более точному мониторингу, умные счетчики воды могут способствовать экономии воды, предотвращая от избыточного использования и помогая оптимизировать расход.

- Интеграция с умным домом: Умные счетчики воды могут взаимодействовать с другими устройствами в умном доме, такими как системы автоматизации освещения или климат-контроля, для более эффективного управления ресурсами.

- Экологические выгоды: Сокращение потребления воды также влияет на уменьшение нагрузки на водные ресурсы и снижение экологического воздействия.

1. Принцип работы умных приборов учета воды

Умные приборы учета воды базируются на передовых технологиях сбора, анализа и передачи данных. Основной задачей таких устройств является точное измерение объема потребляемой воды и передача этой информации в режиме реального времени. Сенсоры, установленные на приборе, регистрируют каждый литр воды, проходящий через систему, обеспечивая максимальную точность учета.

Умными средствами учета потребленного объема воды являются комплекты оборудования, включающие в себя следующие устройства:

- Счетчик воды - вы можете использовать устройства любого типа с импульсным выходом, а также электронные счетчики воды, которые передают данные на внешний дисплей по проводам или по беспроводной сети.

- Контроллер - считывает показания интеллектуального счетчика и устройство, которое отправляет в интернет через Wi-Fi.

- Датчик наводнения - может поставляться с интеллектуальным счетчиком или может подключаться к контроллеру. При обнаружении утечки воды клапан самостоятельно закрывается, и его попадание утечки в водопроводную систему прекращается.

2. Преимущества для потребителей

Одним из основных преимуществ умных приборов учета воды для потребителей является возможность мониторинга своего водопотребления в режиме реального времени. Пользователи могут легко отслеживать свои расходы, устанавливая лимиты и получать уведомления о возможных утечках или неэффективном использовании воды. Это не только помогает экономить деньги, но и воспитывает более ответственное отношение к ресурсам.

3. Экологические выгоды

Внедрение умных приборов учета воды содействует экологической устойчивости. Оптимизация водопотребления и раннее обнаружение утечек позволяют сокращать потребление воды и уменьшать давление на водные ресурсы. Это особенно актуально в условиях изменения климата и нестабильной доступности воды в различных регионах мира.

4. Роль в управлении водоснабжением

Умные приборы учета воды не только помогают потребителям контролировать свое потребление, но также являются ценным инструментом для организаций управления водоснабжением. Системы аналитики и мониторинга, предоставляемые этими приборами, обеспечивают операторам возможность оптимизировать распределение воды, прогнозировать спрос и реагировать на проблемы в реальном времени.

5. Вызовы и перспективы будущего развития

Несмотря на многочисленные преимущества, существуют вызовы, связанные с внедрением умных приборов учета воды, такие как вопросы безопасности данных и стоимость обновления инфраструктуры. Однако с постоянным развитием технологий и ростом осведомленности об экологических проблемах, перспективы для умных приборов учета воды кажутся многообещающими.

В каких случаях прибора можно назвать "умным"?



Умные счетчики совсем не отличается по внешнему виду от обычного счетчика воды. Разница между ними заключается в наличии других дополнительных опции, установленного на интеллектуальном устройстве.

Термин "умный" (или "смарт") в контексте приборов обычно означает, что устройство обладает дополнительными функциональными возможностями, которые расширяют его обычные функции и позволяют взаимодействовать с пользователем или другими устройствами. Вот несколько характеристик, которые могут сделать прибор "умным":

- **Связь с сетью:** Умные приборы обычно могут подключаться к интернету или другим устройствам, что позволяет им обмениваться данными и получать обновления.
- **Автоматизация:** Умные приборы могут быть спроектированы для выполнения задач автоматически или реагировать на определенные условия без вмешательства пользователя.
- **Удаленное управление:** Пользователи часто могут контролировать умные приборы удаленно через мобильные приложения или веб-интерфейсы.
- **Сбор и анализ данных:** Умные приборы часто собирают данные о своей работе, которые могут быть проанализированы для предоставления полезной информации.

- Интеграция с другими устройствами: Умные приборы могут взаимодействовать с другими устройствами и системами, что позволяет создавать более сложные и эффективные сценарии использования.

- Использование искусственного интеллекта: Некоторые умные приборы используют технологии искусственного интеллекта для оптимизации своей работы и адаптации к изменяющимся условиям.

Примерами умных приборов могут быть смартфоны, умные телевизоры, умные домашние системы, умные термостаты, умные светильники, умные холодильники, умные замки и многое другое. В случае умных счетчиков воды, они могут быть названы "умными", если обладают функциональностью, такой как удаленное мониторинг, выявление утечек и возможность взаимодействия с другими умными устройствами.

Плюсы и минусы

Умные счетчики воды имеют свои преимущества и недостатки, и их эффективность может зависеть от конкретных потребностей пользователя. Давайте рассмотрим основные плюсы и минусы:

Плюсы умных счетчиков воды:

Точность измерений: Умные счетчики предоставляют более точные данные о потреблении воды, что помогает владельцам лучше контролировать свое потребление и оптимизировать расход.

Удаленный мониторинг: Возможность мониторинга потребления воды из любого места через мобильные приложения или веб-интерфейсы обеспечивает удобство и оперативность управления.

Выявление утечек: Умные счетчики способны быстро обнаруживать утечки воды, что позволяет предотвращать потери ресурсов и сокращать расходы.

Экономия ресурсов: Благодаря более детальному мониторингу, пользователи могут более эффективно управлять своим потреблением воды, что приводит к экономии ресурсов.

Интеграция с умным домом: Умные счетчики легко интегрируются с другими устройствами в умном доме, что позволяет создавать автоматизированные сценарии для эффективного использования воды.

Минусы умных счетчиков воды:

Высокая стоимость установки: Начальные затраты на приобретение и установку умного счетчика могут быть существенными, что может оказаться преградой для некоторых пользователей.

Требуется поддержка интернета: Для удаленного мониторинга и управления умным счетчиком необходим доступ в интернет. Проблемы с сетью могут влиять на функциональность устройства.

Конфиденциальность данных: Сбор и передача данных о потреблении воды могут вызвать вопросы относительно конфиденциальности. Важно обеспечивать надежную защиту данных.

Зависимость от электропитания: Многие умные счетчики требуют электропитания. В случае отключения электроэнергии, функциональность устройства может быть временно нарушена.

Сложность установки и обслуживания: Некоторые модели умных счетчиков требуют профессиональной установки, и их обслуживание может быть сложным для обычных пользователей.

Однако, наличие негативных моментов при установке интеллектуальных устройств не уменьшает их существенных преимуществ. Установка счетчиков воды, которые автоматически и дистанционно передают данные, позволяет потребителям не только экономить свои финансы.

Наличие объективных данных по расходу воды позволяет управляющей компании предъявить иск за некачественное исполнение своих обязанностей.

Перед решением об установке умного счетчика важно внимательно оценить свои потребности, финансовые возможности и уровень комфорта в использовании новых технологий.

Заключение:

Умные приборы учета воды становятся неотъемлемой частью современной инфраструктуры и культуры устойчивого развития. Их внедрение принесет преимущества для потребителей, общества и окружающей среды, способствуя более эффективному и ответственному использованию водных ресурсов. С каждым новым шагом в развитии технологий учета воды, мы приближаемся к более устойчивому будущему, где вода становится не только ресурсом, но и объектом заботы и внимания.

Установка интеллектуальных устройств для потребления воды дает значительные преимущества в экономии времени и финансовых затрат потребителя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. П.П. Кремлевский. Расходомеры и счетчики количества. Л.; Машиностроение, 1989. - 776 с.
2. Подковыров В.П., Привен Е.М. Опыт МГП «Мосводоканал» по реконструкции объектов, использующих жидкий хлор // Водоснабжение и санитарная техника. 2004, № 8, ч. 1.
3. МОЗМ МР 49 -1-2000 Международная рекомендация. Счетчики воды, предназначенные для измерения холодной питьевой воды. Часть 1. Метрологические и технические требования
4. А.В. ГУСЕВ. Искусственный интеллект в здравоохранении
5. Водоподготовка: Справочник. /Под ред. д.т.н., действительного члена Академии промышленной экологии С.Е. Беликова. М.: Аква-Терм, 2007. – 240 с.
6. В.А. Кузнецов, Г.В. Ялунина. Общая метрология. М.; Изд-во стандартов, 2001. - 270 с.
7. В.И. Мясников. Измерения расхода и объема воды. Мир измерений. № 3 4, 2001,4-9.

УДК 691.327

Зінченко Ганна Валеріївна
Національний університет «Одеська політехніка»,
Кушнарєва Галина Олександрівна
Військова академія
(Одеса, Україна)

ПРОЄКТУВАННЯ ЗБІРНО-МОНОЛІТНИХ БАЛКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ

Анотація. Наведені результати дослідження міцності контактів збірно-монолітних балкових конструкцій при плоскому контакті повздовжньою шпонкою. Наведені рекомендації щодо перевірки міцності контакту статично визначених конструкцій в залежності від довжини ділянки зсуву. Наведено розрахунок міцності на зсув контакту в залежності від зчеплення, механічного зачеплення і сил тертя, що у свою чергу залежить від поверхні контакту старого бетону і марки нового бетону, наявності декількох контактних площин.

Ключові слова: міцність, збірно-монолітні, старий бетон, поверхні контакту, зчеплення.

Zinchenko Hanna
Odessa Polytechnic National University,
Kushnareva Galina Oleksandrivna
Military academy
(Odessa, Ukraine)

DESIGN OF PREFABRICATED MONOLITHIC BEAM STRUCTURES

Abstract. The results of the study of the strength of the contacts of prefabricated monolithic beam structures with flat contact with a longitudinal key are presented. Recommendations for checking the contact strength of statically determined structures depending on the length of the shear section are given. The calculation of shear strength of the contact depending on the adhesion, mechanical engagement and frictional forces, which in turn depends on the contact surface of the old concrete and the brand of new concrete, the presence of several contact planes, is given.

Key words: strength, prefabricated monolithic, old concrete, contact surfaces, adhesion.

Вступ. Поверхня старого бетону збірної частини збірно-монолітної конструкції, з якої виникає необхідність забезпечити зчеплення знову укладеного монолітного бетону являє собою цементний камінь з вкрапленими в нього зернами цементу [1, с. 118]. Явище склеювання десятки років вивчаються різними дослідниками. Одна з перших теорій – механічна – роз'яснює цей процес проникненням клею в пори, раковини та тріщини склеюваних поверхонь [2, с. 54, 3].

Міцність контакту бетонів різного віку визначається двома факторами: адгезією – міцністю зчеплення специфічного «кам'яного» клею нового бетону і матеріалу старого бетону; і когезією – міцністю самого «кам'яного» клею. Для міцного контакту необхідно, щоб сили зчеплення поверхні старого бетону і нової бетонної суміші (адгезія) були не менше сил зчеплення між частинами матеріалу нового бетону (когезія). У випадку недостатньої адгезії порушення зчеплення здійснюється по контактному шару бетонів, при слабкій когезії матеріалу бетону порушення зчеплення здійснюється по самому матеріалу [4, с. 118].

Встановлено, що на міцність контактних зв'язків впливають конструктивні характеристики шва і його місце розташування в конструкції, а також способи укладання та умови твердіння нового бетону [6, с. 160].

Тому при проектуванні збірно-монолітних балкових конструкцій у випадку домонолітування збірної частини балки новим бетоном при горизонтальному розташуванні шва контакту бетонів варіанти домонолітування можуть бути представлені плоским контактом (рис.1,а) чи у вигляді площини з повздовжніми шпонками (рис.1, б).

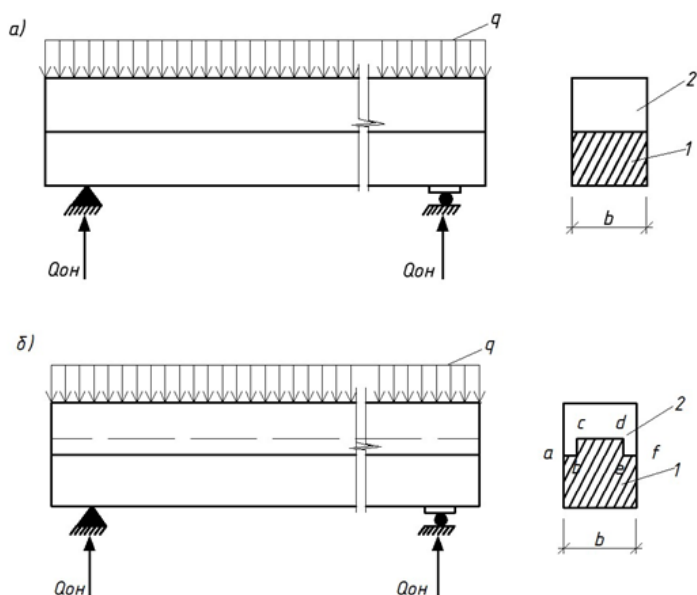


Рис.1. Варіанти поверхні контакту статично визначених балок

а) при плоскому контакті; б) з повздовжньою шпонкою;

1 – збірна балка; 2 – монолітний бетон

Якщо новий бетон таких балок не виходить за межі розтягнутої грані, то перевірку міцності контакту статично визначених конструкцій проводять за умови:

$$Q_{displ} < \tau_{displ} b_{displ} l_{displ} \tag{1}$$

де, Q_{displ} – зусилля зсуву;

τ_{displ} – середній сумарний опір зсуву;

b_{displ} – ширина очікуємої поверхні зсуву, по якій проводиться перевірка міцності контакту;

l_{displ} – довжина ділянки зсуву.

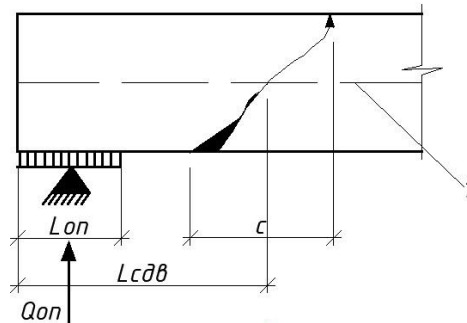
Для статично визначених балок довжина ділянки зсуву визначається за схемою, представленою на рис. 2, а. Розрахунок міцності контакту проводять по найбільш слабкій поверхні контакту збірної балки з монолітним бетоном

$$\tau_{displ} = \tau_{coupl} + \tau_{fr}$$

де τ_{coupl} – опір зсуву за рахунок зчеплення та механічного зачеплення;

τ_{fr} – опір зсуву за рахунок тертя.

а)



б)

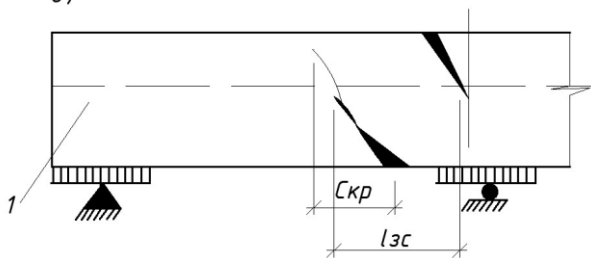


Рис.2 Схема визначення l_{displ}

а) для статично визначених балок; б) для статично невизначених балок

Для даного випадку:

$$\tau_{coupl} = K_1 f_{ctk} \quad (2)$$

$$\tau_{fr} = \frac{0,63M_{p(1)}}{(a - 0,33 \cdot l_{shp}) \cdot b \cdot l_{displ}} \quad (3)$$

де K_1 – коефіцієнт, який характеризує поверхню контакту. Він залежить від стану поверхні контакту збірного елементу, наявності кількох контактних поверхонь, марки нового бетону [7].

Дослідженнями встановлено, що величина зрізу по контакту бетонів для вертикальних і горизонтальних площин різна і складає:

$$K_{vertic} = 0,67 K_{horizon} \quad (4)$$

Крім того, однакова міцність нового бетону може відповідати різним складам нового бетону.

Уточнення коефіцієнту K_1 і диференціація його в залежності від складу нового бетону дозволяє уточнити розрахунок збірно-монолітних конструкцій.

Для варіанта однопрольотної збірно-монолітної балки в задачі максимізації величини міцності плоского контакту на зріз доцільно прийняти f_{shj} та призмову міцність f_{cd} в якості пріоритетних критеріїв [1].

Якщо в площині контакту міцність старого бетону нижча, ніж міцність нового бетону, то перевірку міцності плоского контакту виконують за характеристиками міцності бетону збірної частини конструкції.

Для збірно-монолітних балок з повздовжньою шпонкою можливі різні варіанти порушення суцільності конструкції (рис.3).

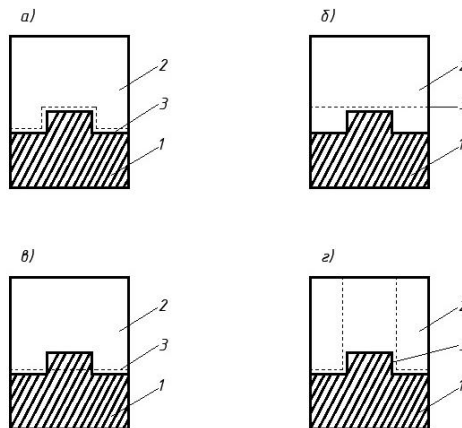


Рис. 3 Варіанти зсуву для балок з повздовжньою шпонкою (поперечні перерізи)

- а) по контакту бетонів; б) по новому бетону горизонтально;
в) по різним бетонам; г) по новому бетону ламано.

Для випадку зсуву по контактній площині (рис.3, а) пріоритетним критерієм є величина міцності шва на зріз $f_{sh,j}$. Для випадку зсуву по горизонтальним чи ламаним площинам нового бетону (рис. 3, б, г) в якості пріоритетного критерію виступає міцність бетону домонолічування на зріз $f_{sh,j}$. Якщо зсув здійснюється по різним бетонам (рис. 3, в) міцність на зріз бетонів збірної f_{sh} та монолітної $f_{sh,0}$ частин з'являється пріоритетними критеріям и прийняття рішень.

Так як перевірку міцності контакту виконують для усіх чотирьох випадків, то прийняття компромісних рішень можна здійснювати за діаграмами.

Висновки

1. Наведені результати дослідження міцності контактів збірно-монолітних балкових конструкцій при плоскому контакті повздожньою шпонкою.

2. Наведені рекомендації щодо перевірки міцності контакту статично визначених конструкцій в залежності від довжини ділянки зсуву.

3. Наведено розрахунок міцності на зсув контакту в залежності від зчеплення, механічного зачеплення і сил тертя, що у свою чергу залежить від поверхні контакту старого бетону і марки нового бетону, наявності декількох контактних площин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорофеев В.С., Пушкар Н.В. Прочность контактов сборно-монолитных конструкций. Actual scientific research in the modern world. International science journal. 2019. (ISSUE 3 (17)). С. 118-127. Pereiaslav. ISSN 2524-0986.
2. Выровой В.Н., Дорофеев В.С., Мишутин А.В., Резникова Л.И., Суханов В.Г. Механизм изменения структуры строительных композитов в условиях переменной влажности. Вісник ОДАБА. Одеса, 2008. Вип. 29-4.2. С. 54-63.
3. Выровой В.Н., Дорофеев В.С., Макарова С.С., Абакумов С.А. Способ выявления трещин в бетонных и железобетонных конструкциях на неорганическом вяжущем: Полож. Реш. № 5008907/33 (059304) от 03.07.91.
4. Выровой В.Н., Дорофеев В.С., Суханов В.Г. Системный подход при анализе структуры строительных конструкций. Ресурсоекономні матеріали, конструкції, будівлі та споруди. Одеса, 2008. С. 133-139.
5. Выровой В.Н., Дорофеев В.С., Суханов В.Г. Моделирование конструкций как сложных систем. Вісник ОДАБА. Одеса, 2007, Вип. 28. С. 64-70.
6. Дорофеев В.С., Мишутин А.В. Повышение долговечности бетона тонкостенных гидротехнических сооружений за счет применения комплексных модификаторов. Вісник ОДАБА. Одеса, 2007. № 27. С. 160-164.
7. Проектування залізобетонних конструкцій: справочний посібник / Голишев А.Б. та ін. вид. Київ: «Будівельник». 1990. – 543 с.

УДК 656.2

**Куканов Нурберген Аскарулы, Исахан Жәнібек Омарұлы,
Мұрат Акбота Русланқызы, Әли Дәулет Төреғалиұлы,
Серикжанов Гадиль Болтабаевич
Академия логистики и транспорта
(Алматы, Казахстан)**

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ДИНАМИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА ПОЕЗДОВ

Аннотация. В статье рассмотрена методика определения эффективности внедрения оборудования по диагностики колесных пар вагонов для ВСМ.

Ключевые слова: железнодорожные перевозки, безопасность движения поездов, ВСМ.

*Kukanov Nurbergen Askaruly, Isakhan Zhanibek Omaruly,
Murat Akbota, Aly Daulet, Serikzhanov Gadil
Academy of Logistics and Transport
(Almaty, Kazakhstan)*

EFFECTIVENESS OF APPLYING DYNAMIC TRAIN MONITORING

Annotation. The article discusses the methodology for determining the effectiveness of introducing equipment for diagnosing wheel sets of cars for high-speed rail.

Key words: railway transportation, train traffic safety, high-speed railway.

Одним из важных процессов в экономическом плане развития приходится на проектирование высокоскоростной магистрали в нашей Республике. Будучи не предавая планы перспективного развития, есть вероятность решить вопросы и социального характера. Новая высокоскоростная магистраль впоследствии сможет обслуживать районы с большим количеством населения, которая приведёт к мобильному передвижению населения.

Высокая скорость - существенно сократит расстояние между городами и областными центрами. Сущность проблемы в исследовании можно сформулировать таким образом - снижение степени аварийности поездов путём совершенствования его методами диагностики вагонов [1].

В условиях нынешней рыночной экономики, учитывая положение мирового характера, затронутой последствиями, связанными с ужесточением и введением карантинных мер в стране, что повлекло ряд изменений как в развитие железнодорожного транспорта, так и в целом. Необходимо привлечь и внедрить инновационное продвижения для улучшения качества услуг, предоставляемых транспортом.

Главные инновационные услуги приведут к повышению комфортабельности в целом, а именно по обслуживанию пассажиров по предоставляемым услугам, одна из

первых задач которых является ускоренная доставка точно в пункт в сравнение с традиционной версией перевозки

Определение экономической эффективности динамического мониторинга пассажирских вагонов [2].

По определению эффективности внедрения оборудования по диагностики колесных пар вагонов базируется на следующих эффектах:

1. Уменьшение простаивания вагонов за счет сокращения расходов, при замене колесных пар;
2. Уменьшение расходов при выполнении ремонтных работ ходовой части колёс.

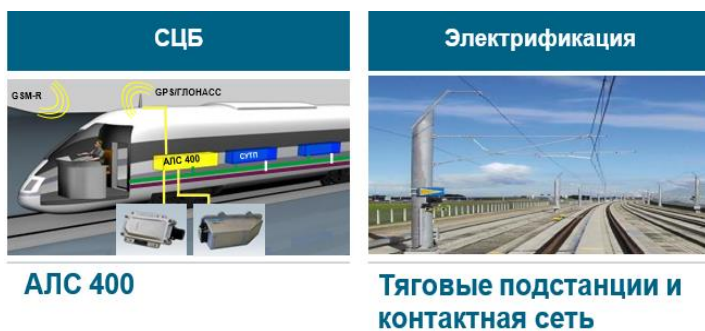


Рисунок 1 - Работа бортовой системы через «Глонасс»

Осуществление контроля происходит путём выхода излучения, встроенного в колёсную пару и происходящие через датчики. Датчик реагирует на тепловые и вибрационные штрихи, предупреждающие общее состояние при подходе на территорию. В целом даёт полную картину, предупреждающую о общем состоянии и ремонте на текущий момент. Информация проходит через систему «Глонасс». Ранее описывалась она. Бортовое информирование проходит через кабину машиниста, а также встроенные в вагоны датчиками импульсы передаются в сервер. Даже с плохими условиями погоды можно отследить и выявить текущее состояние и положение самого подвижного состава [2-3].

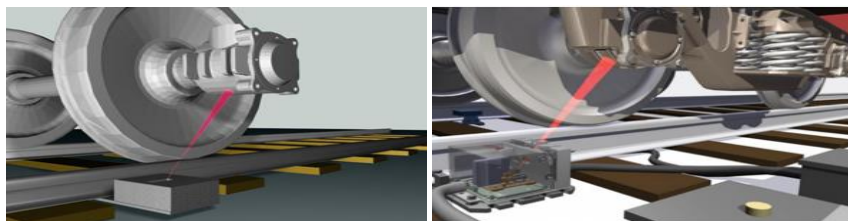


Рисунок 2 - Контроль состояния ходовой части подвижного состава

Рассматриваемый вариант подлежит расчётам, определяющих насколько рентабельно использовать такую технологию. Представлен расчёт годовой эффективности [3]:

$$\mathcal{E}_1 = N_6 * P_p * C_1, \text{тг} \quad (1)$$

где N_6 - подвижной состав, сформированный с бракованными единицами (колёс), ед.

$$N_c = N_p + L_d, \text{ ед.} \quad (2)$$

где N_p - возможное количество составов с дефектами подшипников колесных пар, выбракованных в результате применения оборудования для диагностики подшипников и буксовых узлов колесных пар вагонов, ед.;

L_d - возможное количество составов с дефектами колесных пар, выбракованных в результате применения оборудования для диагностики подшипниковых и редукторных узлов колесных пар вагонов, ед. C_1 - укрупненная расходная ставка простоя 1 поезд-час, тыс. тг;

P_p - минимальное время простоя поездов, связанное с заменой колесных пар, час.

Следующий экономический эффект определяет расходы, при текущем осмотре и ремонте ходовых частей:

$$\mathcal{E}_2 = (Q_{kp} - Q_{kp2} - Q_p) * C_p - C. \quad (3)$$

где Q_{kp} - количество диагностируемых колесных пар в депо, шт.;

Q_{kp2} - количество выбракованных колесных пар в депо, шт.;

Q_p - количество колёсных парс дефектами подшипников, шт.;

C_p - обусловленная оценка работ по монтажу и демонтажу одной колёсной пары;

C - величина годовых затрат на обслуживание и эксплуатацию диагностического оборудования и периодические проверки.

ВСМ - это удобно, быстро, доступно и безопасно, что в приоритете. Она приводит к взаимной транспортной интеграции, осуществлению поездки без угроз здоровью, предлагает разные классы обслуживания, имеет предложения по внедрению, как для пассажирского, так и для грузового составов, предпринята гибкая тарифная политика, путём обслуживания новейших приложений, доступность которой является повсеместной. Таким представляют данный проект, который объединяет сеть различных агломераций, в составе которого находится Республика Казахстан. Наконец, транспортный проект ВСМ выгоден как для городов и поселков вдоль коридора, так и для железнодорожного оператора. Ведь это приводит к большой форме благоустройства, которая приводит к повышенному уровню качества и комфортности образа жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Книга Формирование современной транспортной инфраструктуры в Казахстане-Альшанская А.А. г. Астана 2017
2. Мусаев Ж.С., Солоненко В.Г. «Анализ состояния и перспективы развития скоростного железнодорожного движения в Казахстане» Алматы: Издательский дом «Норма», 2018. – 130 с.
3. Экономическая эффективность инноваций в направлении динамического мониторинга. ДЦНТИ, Н. Новгород 2007 г.

SECTION: PHYSICAL CULTURE

УДК 6.14.7.553.98 (574.1)-0.56.

**Абишев А. Р., Азербайжан Е.Н.
Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан),**

**Испулова Р.Н., Батыргали А.М.
Западно-казахстанский университет им. Утемисова М.
(Орал, Казахстан),
Калдыбаева А.А.**

**Атырауский университет им. Досмухамедова Х.
Атырау, Казахстан)**

**ДИНАМИКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕВОЧЕК КОРЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ
ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТОМ (ОБХВАТНЫЕ РАЗМЕРЫ ТЕЛА)**

Аннотация. На современном этапе исследования по изучению морфофункционального развития детского населения нашей республики носят плановый комплексный характер. Именно на комплексной оценке морфофункционального развития детей и должно основываться изучение гармоничности физического развития и полноценности функционального состояния организма школьника. Своевременное выявление отклонений в физическом развитии отдельного ребенка и детских коллективов предполагает наличие единых объективных критериев, позволяющих иметь достоверные данные о санитарном состоянии детских популяций, вести диспансерный учет лиц с различными отклонениями в физическом развитии.

Ключевые слова: физическая культура, углубление, двигательный режим, совершенствование, морфологические и функциональные показатели, утомление, физическое воспитание.

*Abishev A., Azirbaizhan E.
Kazakh National Pedagogical University named after Abai
(Almaty, Kazakhstan),
Ispulova R., Batyrgali A.
West-Kazakhstan University named after Utemisov M.
(Oral, Kazakhstan),
Kaldybayeva A.
Atyrau University named after Dosmukhamedov H.
(Atyrau, Kazakhstan)*

**DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF THE BODY OF GIRLS OF LOCAL NATIONALITIES
ENGAGED IN SPORTS (SIZE OF BODY THICKNESS)**

Abstract. At the present stage, research on the study of the morpho-functional development of the children's population of our republic is of a planned complex nature. It is

on a comprehensive assessment of the morphofunctional development of children that the study of the harmony of physical development and the usefulness of the functional state of the student's body should be based. Timely detection of deviations in the physical development of an individual child and children's groups presupposes the existence of uniform objective criteria that allow to have reliable data on the sanitary condition of children's populations, to keep dispensary records of persons with various deviations in physical development.

Keywords: *physical culture; deepening; motor mode; improvement; morphological and functional indicators, fatigue.*

Физическая культура и спорт рассматриваются как одно из важнейших средств воспитания гражданина республики, гармонически сочетающего в себе духовное богатство, моральную чистоту и физическое совершенство. Успешное выполнение этой задачи во многом зависит от правильной постановки физического воспитания в школьном возрасте. [1, с. 10-24].

Изучение вопросов двигательной активности молодого поколения представляет интерес для большого круга исследователей: медиков, биологов, психологов и педагогов, так как очень важно, как будет выглядеть завтра потенциальный резерв человеческого общества. Материалы проведенного исследования углубляют представления об антропометрических особенностях физического развития детей и подростков 8-17 лет в связи с их возрастнo-половой принадлежностью. Установленные сенситивные периоды в размерах тела, силе отдельных групп мышц обеспечат научный подход к построению многолетней подготовки спортсменов и целенаправленное воздействие различных двигательных режимов на становление физических характеристик детей-школьников [2, с. 391].

Научно обоснованное и правильно организованное физическое воспитание детей должно благотворно влиять на молодой организм: оно должно способствовать гармоничному физическому и психическому развитию; расширять двигательные возможности; повышать защитно-приспособительные реакции и усиливать устойчивость организма к неблагоприятным воздействиям внешних факторов; вырабатывать у детей и подростков оптимизм и бодрость; создавать условия для высокопроизводительного труда и учебы; воспитывать коллективизм, чувство патриотизма и любви к своей Родине [3, с. 28-30].

На современном этапе исследования по изучению морфо-функционального развития детского населения нашей республики носят плановый комплексный характер. Именно на комплексной оценке морфо-функционального развития детей и должно основываться изучение гармоничности физического развития и полноценности функционального состояния организма школьника. Однако возникает ряд вопросов: какое физическое развитие следует считать наиболее соответствующим данному возрасту и данному контингенту, какие методы и показатели физического развития использовать в каждом конкретном случае, в каком соотношении находятся изменения физического развития и физической дееспособности? Правильное решение этих вопросов зависит не только от целей и задач исследователя, но требует и современной дешифровки понятия «физического развития». Под физическим развитием понимают

состояние морфологических и функциональных свойств и качеств, лежащих в основе определения возрастных особенностей физической силы и выносливости организма. Для детей и подростков это толкование можно расширить с учетом тех биологических процессов, которые характерны для растущего организма [4, с. 47].

Ведущие теоретики учения о физическом развитии человека понимали его как «комплекс морфо-функциональных свойств, определяющих запас физических сил организма» углубляет это понятие, подразумевая под ним комплекс морфофункциональных признаков, характеризующих возрастной уровень биологического развития ребенка. Многочисленные исследования свидетельствуют о том, что физическое развитие является одной из сторон развития индивидуума и представляет собой биологический процесс, детерминированный средовыми и генетическими факторами, которые определяют индивидуальные темпы морфологического и функционального созревания организма. Женский организм в отличие от мужского менее приспособлен к большим физическим нагрузкам. Эти различия определяются особенностями адаптационно-приспособительных реакций, в которых немаловажную роль играют половые железы [5, с. 65-68].

Подбор методов физического воспитания для всех занимающихся должен вести к максимальному раскрытию двигательных качеств. Поэтому одной из актуальных проблем современной спортивной морфологии является изучение вопросов отбора спортсменов и прогнозирование их спортивных достижений, что практически связано с поиском модельных характеристик морфофункциональных показателей, отражающих потенциальные возможности развития тех или иных качеств у спортсменов применительно к конкретному виду спорта [6, с. 110-111].

Конечно, морфологические признаки в ряде видов спорта не являются определяющими, а вместе с другими характеристиками спортсмена могут лишь способствовать достижению высоких результатов. Однако эффективность спортивных достижений в значительной степени определяется морфологическими особенностями человека. Современные спортивные достижения убеждают в том, что спортсмен должен иметь не просто хорошее физическое развитие, и ряд морфологических и функциональных особенностей, характерных для конкретного вида спорта. Для выяснения этих особенностей были изучены размерные характеристики и телосложение представителей различных спортивных специализаций [7, с. 34].

Таким образом, для каждого этапа онтогенеза характерны свои специфические анатомо-физиологические особенности. Отличия между возрастными группами определяются не только количественными, но и качественными особенностями морфологических структур и функциональных признаков отдельных органов, систем и всего организма в целом. Формирование детского организма характеризуется интенсивно идущими процессами морфогенеза. Развитие организма протекает неравномерно, периоды усиленного роста сменяются периодами его замедления, во время которых происходит интенсивная дифференцировка тканей организма, их формирование. В процессе возрастного развития изменяются все свойства организма: химические, физико-химические, морфологические и функциональные. Возрастные

изменения определяются ходом обмена веществ и энергии, а также увеличением скелетной мускулатуры [8, с. 104].

Многие исследователи отмечают, что процесс развития в различных отделах тела начинается и завершается не одновременно. Такая гетерохронность развития обуславливает разные соотношения морфологических признаков между собой на разных этапах онтогенеза. В период между 13-16 годами происходит значительный рост тела в длину, отмечается быстрое развитие дыхательного аппарата и сердечно-сосудистой системы, заметно увеличивается окружность грудной клетки. Изучение морфологических признаков у юных спортсменов является необходимым еще и для оценки текущего состояния, а также дает возможность прогнозировать развитие способностей спортсменов, т.е. решать задачи отбора в различные спортивные специализации [9, с. 105-106]. Такая информация, как справедливо указывает, необходима тренерам для успешной работы с юношескими и молодежными коллективами спортсменов, позволяет более рационально планировать тренировки, повышая их эффективность.

Сегодня имеется достаточно конкретный материал, используя который можно успешно вести спортивную ориентацию и отбор юных спортсменов. В частности, выделен целый ряд морфологических, физиологических и психологических показателей, которые можно использовать для целей спортивной ориентации и отбора детей, особенно на этапах начальной спортивной подготовки. При отборе детей в спортивные секции тренеры должны учитывать комплекс физических данных и, в том числе, степень развития ведущих (для данной специализации) мышечных групп. Неодинаковый характер мышечной деятельности у спортсменов не только различных специализации, но и внутри специализаций при выполнении движения [10, с. 41-50].

Результаты исследования и их обсуждение. Обхватные размеры тела. В этом разделе анализ скорости роста проводится по обхватам плеча, предплечья, бедра и голени.

По сравнению с другими параметрами скорость роста обхватных размеров тела у детей и подростков коренной национальности занимающихся спортом неодинаковы по величине и по времени наступления максимальных годовых приростов и их динамике.

Суммарная скорость в обхватах плеча и предплечья дало следующие показатели 34,26 % и 31,57 %, в обхватах бедра и голени составляет 35,57 % и 31,08 %.

Относительные показатели скорости роста обхвата плеча колеблется от 0,04 см 0,17% до 1,52 см 7,97%, обхвата предплечья от 0,20 см 0,94% до 1,59 см, 8,39%, обхвата бедра от 0,49 см 1,03% до 3,59 см 7,97%, и обхвата голени от 0,29 см 0,90% до 1,73 см 5,39%.

Максимальная скорость роста всех обхватных размеров в основном приходится для плеча и предплечья в 12 лет, а бедра и голени в 14, 15 лет. падение скорости роста наблюдается плеча и предплечья и голени в 17 лет, а бедра в 16 лет.

Увеличение скорости роста плеча наблюдается в возрасте 10, 12, 14, 16 лет, снижение в 9, 11, 13, 17 лет, для предплечья увеличение происходит в возрасте 10, 11, 12, 14 лет, а уменьшение в 9, 13, 15, 16, 17 лет, для обхвата бедра в 10, 11, 12, 14 лет, уменьшение 9, 13, 15, 16, 17 лет, для голени в 9, 12, 14, 15 лет, уменьшение в 10, 11, 13, 16, 17 лет. Во всех

обхватных размерах до 14, 15 лет идет увеличение скорости роста, а в 16,17 лет происходит уменьшение. Скорость роста обхвата плеча, предплечья и бедра скачкообразна. Скачок происходит до максимального увеличения в 14-15 лет и далее мелким скачком снижается до 17 лет. Данные представлены в таблице 1.

Таблица 1. Скорость роста обхватных размеров тела у девочек коренной национальности занимающихся спортом 8-17 лет

Возраст в годах	Признаки	Средняя величина	Величина прироста		Суммарный прирост	
			Абсолютный в см	Относительный в %	Абсолютный в см	Относительный в %
7-8	Обхват плеча в (см)	15,72				
8-9		15,94	0,22	1,36		
9-10		17,27	1,33	7,73		
10-11		17,53	0,25	1,45		
11-12		19,05	1,52	7,97		
12-13		19,13	0,08	0,43		
13-14		20,66	1,53	7,41		
14-15		21,41	0,75	3,50		
15-16		22,35	0,95	4,23		
16-17	22,39	0,04	0,17	6,67	34,26	
7-8	Обхват предплечья в (см)	15,26				
8-9		15,63	0,37	2,34		
9-10		16,40	0,78	4,73		
10-11		17,38	0,98	5,65		
11-12		18,97	1,59	8,39		
12-13		19,36	0,38	1,99		
13-14		20,13	0,78	3,86		
14-15		20,42	0,28	1,39		
15-16		20,89	0,48	2,28		
16-17	21,09	0,20	0,94	5,83	31,57	
7-8	Обхват бедра в (см)	31,68				
8-9		32,82	1,14	3,36		
9-10		33,96	2,63	7,18		
10-11		36,59	2,15	5,56		
11-12		38,75	2,18	5,33		
12-13		40,93	0,50	1,21		
13-14		41,43	3,59	7,97		
14-15		45,02	1,84	3,93		
15-16		47,35	0,49	1,03		
16-17	48,5	1,20	2,47	15,73	35,57	
7-8	Обхват голени в (см)	23,89				
8-9		24,93	1,04	4,15		
9-10		25,76	0,84	3,26		
10-11		26,75	0,99	3,70		
11-12		28,13	1,37	4,88		
12-13		28,86	0,73	2,53		
13-14	30,29	1,43	4,74			

14-15		32,02	1,73	5,39		
15-16		32,52	0,50	1,53		
16-17		32,81	0,29	0,90	8,91	31,08

Таким образом, скорости роста обхватных размеров тела, в изученный возрастной интервал позволило установить закономерности возрастного развития организма, характерные для детей, занимающиеся спортом. Так, скорости отдельных параметров не одинаковы по величине и по времени наступления максимальных приростов признака, то есть, рост отдельных обхватных размеров тело происходит асинхронно. Они растут разными темпами, достигают максимума скорости и заканчивают рост не одновременно. Скорости роста в различные возрастные периоды, можно обнаружить, что самые существенные сдвиги в антрометрических показателях в основном в 11-14 лет. В младшем и среднем школьном возрасте (от 8 до 11 лет и от 11 до 14 лет) рост тела в длину преобладает над ростом тела в ширину. В старшем школьном возрасте все идет наоборот.

Резюмируя вышеуказанное, можно отметить, что двигательная деятельность при занятиях спортом оказывает более сильное воздействие на анатомио-антропологических особенностей детей, изменяя тем или иным образом и ход становления этих показателей. При этом изменения носят не только количественный характер, но и отражаются на возрасте максимальных приростов, так как каждый вид спорта вносит в этот процесс свои коррективы. Так, время наступления максимальных приростов генетически детерминированных признаков сдвигается у спортсменов на более поздние сроки, а максимальные приросты признаков, в большей степени подверженных средовым воздействием, зависят от специфики и временного распределения нагрузок в тренировочном процессе данного вида спорта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Указ Президента Республики Казахстан «О государственной программе развития массового спорта Республике Казахстан на 1996-2000 годы» от 19 декабря 1996 г. № 3276 «Әділет». - С. 10-24.
2. Головкина В.А. и др. Физическое воспитание / В.А. Головкина, В.А. Масляков, А.В. Коробкова. – М.: Высшая школа. – 1983. – 391 с.
3. Киения И.И. Антропометрическая характеристика сельских школьников 8-13 лет, проживающих на территории радиоактивного загрязнения / И.И.Киения, Э.М. Зайка, В.И. Мельник // Гигиена и санитария. - 2003, №6. - С. 28-30.
4. Савицкий А.Б. Методика исследования физического развития детей подростков / А.Б. Савицкий, Д.И. Арон. – М., 1969. – 47 с.
5. Камилова Р.Т. Влияние социально генетических факторов условия жизни детей школьного возраста уровень из физического развития / Р.Т. Камилова // Гигиена и санитария – 2001. – №6. – С. 65-68.
6. Мусагалиева Г.М. Анатомио-антропологическая характеристика спортсменов, занимающихся национальный борьбой казакша-курес / Г.М. Мусагалиева, Е.С. Олшевский, Л.Е. Кирина // в кн: Тезисы всесоюзные конференции «Критерии-антропологического контроля в спорте». - Ереван-Цахкадзор, 1983. - С. 110-111.

7. Никитюк Б.А. В км: морфология человека / Б.А. Никитюк. - М.: МГУ, 1983. – С. 34-35.
8. Козлов В.И. В кн:основы спортивной морфологии /В.И. Козлов, А.А., Гладышева. – ФиС. – 1977. - 104 с.
9. Мусагалиева Г.М. Влияние окружающей среды на некоторые морфо-функционального показатели развитие школьников. – Алматы / Г.М. Мусагалиева / 16 сб.: «Состояние внешней среды г. Алматы и здоровья человека». - КазССР, - Алматы, Наука, 1988. – С.105-106.
10. Мартинчик А.Н. Рост и масса тела детей России по данным поперечного исследования 1994-1996 гг. / А.Н. Мартинчик, А.К. Батулин // Институт питания РАМН. - Москва: НИИ гигиена детей и подростков НЦЗД. - Москва, 2002. - С. 41-50.

УКД 796

Ажибаева Салима Джолдасовна, Бозтаева Салтанат Женисовна,
Сагындыков Жомарт Бериккалиевич,
Жакып Куаныш Кайсарулы, Сержанулы Биржан
Казахский национальный педагогический университет им. Абая
(Алматы, Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВУЗЕ

Аннотация. В статье сделан анализ инновационных методов преподавания физической культуры в вузе. Большинство студентов не видит интереса в учебном предмете «физическая культура». Поэтому для преподавателей вузов становится актуальным вводить новые методики и технологии проведения занятий, чтобы заинтересовать обучающихся. В работе рассмотрена актуальность и роль поиска новых методов и технологий преподавания физкультуры, а также отмечена значимость мотивационного механизма. Приведены примеры здоровьесберегающих, лично-ориентированных, информационно-коммуникативных технологий.

Ключевые слова: Физическая культура, преподавание, ВУЗ, обучение, инновации, спорт, активность, студент.

Azhibaeva Salima, Boztaeva Saltanat, Sagyndykov Zhomart,
Zhakyp Kuanysh, Serzhanuly Birzhan
Kazakh National Pedagogical University named after Abaya
(Almaty, Kazakhstan)

MODERN AND INNOVATIVE APPROACHES TO ORGANIZING PHYSICAL EDUCATION CLASSES AT A UNIVERSITY

Abstract. The article analyzes innovative methods of teaching physical education at a university. Most students do not see interest in the academic subject “physical education”. Therefore, it is becoming urgent for university teachers to introduce new methods and technologies for conducting classes in order to interest students. The paper examines the relevance and role of searching for new methods and technologies for teaching physical education, and also notes the importance of the motivational mechanism. Examples of health-saving, person-oriented, information and communication technologies are given.

Key words: physical culture, teaching, university, training, innovation, sports, activity, student.

В современном мире стремительного технического прогресса, развития науки и растущего потока информации, необходимой современному специалисту, скоростного темпа жизни в условиях стрессовых ситуаций, учебная деятельность студентов стала более интенсивной и напряженной. К сожалению, современное молодое поколение

недооценивает важности физических нагрузок, активного двигательного режима труда и отдыха. Такой образ жизни приводит к повышению уровня заболеваемости и общей слабости физического и психического здоровья молодежи. Поэтому значение занятий физической культурой становится особо актуальным, в первую очередь как средство организации и оптимизации режима жизни, активного отдыха, сохранения и повышения работоспособности студентов на протяжении всего периода обучения [2].

Физическая культура в высших учебных заведениях представлена как учебная дисциплина и важнейший компонент целостного развития личности. Свои образовательные и развивающие функции физическая культура осуществляет в целенаправленном педагогическом процессе физического воспитания.

Актуальность исследования интерактивных, инновационных систем и методов обучения учащихся высших учебных заведений физической культуре и спорту определена тем, что данная категория молодого населения страны в последние годы все больше теряет интерес к физическим спортивным занятиям и предпочитает малоподвижный образ жизни. Помимо этого, особую роль в значимости проблемы преподавания приобретает устаревшая система преподнесения знаний в рамках дисциплины физической культуры.

Существенным преимуществом современных технологий физического образования является то, что они привлекательны, прежде всего, для обучающихся, что повышает уровень мотивации к спорту и заинтересованность к занятиям [4]. Однако, все инновационные и современные подходы к организации занятий физической культуры отличаются дороговизной, что не может быть одинаково адаптивно для всех бюджетных заведений соответственно. Ограниченность обеспечения также влияет на общую подготовленность образовательных заведений, к возможности внедрения усовершенствованных традиционных технологий организации занятий спортом. Препятствием также служит и новаторство (в том числе поддержка со стороны руководства). Для использования современных технологий педагог должен понимать и осознавать их важность, что логично, потребует от него дополнительного развития в данных технологических отраслях.

Занятие физкультурой нового времени, которое направлено на личность студента, ориентировано на его способности, желания и возможности. Личностно-ориентированная тренировка это:

- создание условий для улучшения физической подготовленности учащихся, их здоровья, повышения интереса к урокам физической культуры;
- использование различных форм и методов организации деятельности учащихся на уроке, позволяющих раскрыть субъективный опыт учащихся;
- создание атмосферы заинтересованности каждого студента в работе группы;
- использование на уроке дидактического материала, который позволяет студенту выбирать наиболее значимые для него виды деятельности;
- оценка деятельности студента не только по конечному результату, а в ходе процесса его достижения;
- создание атмосферы для природного самовыражения студента.

Что касается интерактивного подхода, то здесь изначально стоит отметить тот факт, что ученые-физиологи давно обратили внимание на активный характер восприятия информации. Человек, который испытывает положительные эмоции, легче создает «карты восприятия», и они оказываются более качественными. Это значит, что в том числе и студенты легче и точнее вспоминают и осмысливают опыт и идеи [4]. То есть, если студент будет активным участником процесса обучения, он лучше запомнит информацию. На этом принципе построены интерактивные методы обучения.

Цель интерактивного обучения - создание комфортных условий обучения, при которых студент чувствует свою успешность, свое интеллектуальное совершенство, что делает продуктивным сам образовательный процесс.

Интерактивное обучение активизирует эмоции, сознание, что способствует более качественному запоминанию. Обучению и запоминанию может способствовать и то, что информация подается в новом, необычном виде, что не совпадает с уже установленными в нашем мозгу закономерностями и шаблонами. Активизацию запоминания с помощью эмоций можно использовать на практических занятиях физкультурой: работа в малых группах над анализом конкретных упражнений, их цели, участие в имитационных и активных играх. При изучении предметов физкультурного цикла целесообразно применение метода мозгового штурма, метода синектики (приемов, основанных на аналогии), метода ассоциаций (использование метафор), оказывающих сильное влияние.

Появление интерактивных форм деятельности студенческой молодежи на уроках физической культуры можно признать как тенденцию в деятельности преподавателей в контексте личностно-ориентированной педагогической парадигмы и развития у них креативного мышления. Использование указанных инновационных форм обучения учащихся способствует трансформации их деятельности в сторону личностно значимой. Дальнейшая систематизация педагогического опыта, классификация теоретических и практических разработок по обозначенной тематике и заключения на этих принципах технологий, технологических карт будет способствовать развитию педагогической инноватики по формированию физической культуры личности.

При проведении занятий в ВУЗе необходимо осуществлять контроль за функциональным состоянием организма студентов с учетом их индивидуальных и возрастных особенностей. Подбирать физические упражнения следует дифференцированно, используя принципы постепенности, систематичности и доступности. Процесс овладения двигательными умениями и навыками студентами также зависит от их сознательности, активности и профессионального мастерства преподавателя.

Особое значение при проведении учебных занятий приобретает проблема дозирования физической нагрузки с учетом состояния здоровья и физического развития студентов.

Личностно-ориентированная технология обучения помогает в создании творческой атмосферы на занятии, а также создает необходимые условия для развития индивидуальных способностей студентов [2, 3]. В своей работе много внимания необходимо уделять развитию практических навыков, необходимых в жизни, сознательному, активному отношению учащихся к урокам физкультуры, разъясняя при

этом важность регулярных и систематических занятий физическими упражнениями. Чтобы достичь эффективности занятия, необходимо ориентироваться на личный подход к студентам, на создание ситуации, в которой обучающийся нацелен на творческий поиск и самоопределение.

Технология дифференцированного физкультурного образования – это целенаправленное физическое формирование человека посредством развития его индивидуальных способностей. Проводится индивидуальная работа с обучающимися, у которых не получается выполнение того или иного двигательного действия. Эти студенты получают индивидуальные задания, как на занятии, так и для домашнего выполнения. При оценке физической подготовленности надо учитывать как абсолютный результат, так и его прирост. Всё это формирует у них положительное отношение к исполнению заданий, создаёт основу для общественной активности.

Именно технология разноразовного обучения стала основой для самого прогрессивного технологического инструмента воспитания – дифференцированный инструмент физического развития. Данная технология направлена на формирование знаний и методических умений по организации самостоятельных занятий физическими упражнениями.

Дифференцированные технологии почти ничем не ограничиваются, и полностью основаны на фантазии и предпочтениях, как правило, сочетают в себе обеспеченность ресурсами учебных заведений и возможности преподавательской организации. Так, процесс обучения физической культуре плавно перетекает в занятия, сопровождающие личность в процессе всего обучения: к примерам стоит отнести привлечение обучающихся к обслуживанию спортивного зала и инвентаря, консультативной, тренерской работе.

Уже достаточно распространенной технологией является здоровьесбережение. Данная технология нацелена на сочетание физической культуры с общей системой образования. Такая технология применяется во многих образовательных учреждениях: она основана на оптимальном балансе между нагрузками статическими и динамическими, и выражается не только в режиме организации уроков, когда физическая культура фигурирует последними занятиями [2]. Одним из главных направлений здоровьесбережения является создание здорового психологического климата.

Технология здоровьесбережения не относится к прямой технологии физической культуры, но косвенно связана с ней. Существенно отличается технология игры. Игровая технология как метод спортивного воспитания иногда кажется не прогрессивным и не новым средством воспитания, однако, сам процесс игры весьма новаторский, в особенности при использовании различных ресурсов, в том числе информационных. Игровые технологии используются для развития физических качеств, формирования умений и навыков в выполнении физических упражнений, активизации и совершенствовании основных психических процессов, лежащих в основе двигательной активности. Использование игровых технологий на занятиях формируют положительное отношение к учебному заведению и к самому предмету [5].

Здоровьесберегающие образовательные технологии являются самыми значимыми из всех технологий, по степени влияния на здоровье учащихся, так как основаны на возрастных особенностях студентов, оптимальном сочетании двигательных и статических нагрузок, принципах постепенности возрастания нагрузки и последовательности разучивания упражнений, использовании наглядности. Здоровьесберегающие технологии реализуются в формах. Чередование видов деятельности, благоприятная дружеская обстановка на занятии, продуманная дозировка заданий, индивидуальный подход к каждому студенту, занятия на свежем воздухе.

Информационно-коммуникативные технологии позволяют организовать учебный процесс на новом, более современном уровне, обеспечивать более полное усвоение учебного материала. Это помогает в решении ещё одной задачи – разбудить заинтересованность студентов в формировании здорового образа жизни.

Данные технологии в физической культуре и образовании в целом - явление, которое стало развиваться под влиянием глобализации. Информатизация спорта в школах, университетах поддерживается, безусловно, в рамках модернизации образования. Компьютерные технологии и информационные средства ограничиваются только бюджетными возможностями.

Процесс организации занятий физической культурой сопровождается не только применением современных и непривычных средств подготовки: презентациями, компьютерное тестирование, дистанционные олимпиады, использование сети интернет, сетевые общества, но и привлечение цифровых материалов, использование популярных сайтов, а также тренажерно-диагностические стенды; модули виртуальной реальности; автоматизированные системы для контроля и управления тренировочным процессом и пр. [3].

Студенты, освобожденные по состоянию здоровья от практических занятий физической культурой, пишут реферат и делают доклады на различные темы. Выездные школы – это интенсивные формы коллективного обучения в режиме «погружения» в физкультурно-спортивную среду, реализуются посредством посещения крупных спортивных соревнований, фитнес-центров и т.п.

Несмотря на радикальные различия в программах обучения студентов разных специальностей, лично-ориентированной физической подготовке подлежат все обучающиеся во всех высших учебных заведениях, включая непрофильные вузы. Несмотря на состояние здоровья, студенты, в меру своих возможностей, осваивают все аспекты физической культуры, будь то спорт, стандартное физическое воспитание или оздоровительно-реабилитационная деятельность. В рамках процесса лично-ориентированной физической подготовки для каждого студента разрабатывается индивидуальная программа освоения всех аспектов физической культуры с обязательной ориентацией на самостоятельное включение в процесс физической подготовки. Склонность к самостоятельным занятиям способствует эффективному усвоению необходимого учебного материала, ускоряет процесс физического совершенствования, благотворно влияет на развитие духовной составляющей и является наиболее оптимальным способом введения физической культуры и спорта в повседневную жизнь студентов [4].

По нашему мнению, положительная и стабильная мотивация к занятиям физической культурой может быть сформирована в ходе самих занятий, если весь педагогический процесс будет строиться по принципу: что хочет студент – что может студент – что в итоге должен сделать студент. Такой подход к построению учебных занятий по физической культуре способствует повышению мотивации к занятиям [3].

Таким образом, современные условия труда и жизни порождают высокие требования к выпускникам вузов. Поэтому важно осуществлять на должном уровне физическую подготовку обучающихся независимо от полученной специальности, т.к. физическая активность – важнейший естественно-биологический стимулятор поддержания и совершенствования физиологических функций. Но современная практика физической культуры студентов не способна обеспечить достойный уровень физической подготовки, а низкая эффективность деятельности кафедр физического воспитания многих государственных вузов нашей страны – неоспоримый факт. Наблюдается неутешительная тенденция к снижению интереса студенческой молодежи к оздоровительным практикам, и, как итог, прогрессирующее ухудшение состояния здоровья молодого поколения.

Таким образом, к последним актуальным направлениям в сфере современных технологий воспитания стоит отнести: здоровьесбережение; разноуровневые технологии; дифференцированные технологии; информационно-коммуникативные технологии.

Существенным преимуществом современных технологий физического образования является то, что они привлекательны, прежде всего, для обучающихся, что повышает уровень мотивации к спорту и заинтересованность к занятиям. Однако, все инновационные и современные подходы к организации занятий физической культуры отличаются дороговизной, что не может быть одинаково адаптивно для всех бюджетных заведений соответственно. Ограниченность ресурсобеспечения также влияет на общую подготовленность образовательных заведений, к возможности внедрения усовершенствованных традиционных технологий организации занятий спортом. Препятствием также служит и новаторство. Для использования современных технологий педагог должен понимать и осознавать их важность, что логично, потребует от него дополнительного развития в данных технологических отраслях.

В результате использования вышеописанных технологий удастся:

- раскрыть всесторонние способности обучающихся;
- повысить заинтересованность студентов и увлеченность предметом;
- научить студентов быть более уверенными в себе;
- научить студентов использовать полученные знания в повседневной жизни;
- повысить качество знаний обучающихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Васенков Н.В., Миннибаев Э.Ш. Инновационные методы преподавания физической культуры в вузе // Современные тенденции развития науки и технологий. 2016. № 10-7. С. 72-75.

2. Давыдова Т.П. Современные образовательные технологии на занятиях физической культурой // Научное сообщество студентов: междисциплинарные исследования: сб. ст. по мат. XXXV междунар. студ. науч.-практ. конф. № 24(35). URL: [https://sibac.info/archive/meghdis/24\(35\).pdf](https://sibac.info/archive/meghdis/24(35).pdf) (дата обращения: 02.03.2019)
3. Лихачев, О.Е. Интерактивное обучение в физическом воспитании студентов вуза/ О.Е. Лихачев, Ю.В. Шиховцов, И.В. Николаева//Здоровье нации: современные ориентиры в физическом воспитании учащейся молодежи: материалы Всероссийской заочной научно-практической конференции, 15 апреля 2013, Самара. С. 44-46.
4. Мокеева Л.А., Шиховцов Ю.В., Николаева И.В. Физическая культура в вузе: интерактивные методы обучения//OlymPlus. Гуманитарная версия. - 2015. - № 1. - С. 82-84.
5. Николаев П.П., Николаева И.В. Мониторинг и современные технологии в процессе организации занятий силовым троеборьем в вузе // Теория и практика физической культуры. 2017. № 11. С. 89.

УДК 796

**Ажибаева Салима Джолдасовна, Кокебаева Рысгуль Саябековна,
Атагулова Гулназ Жайлаубаевна, Раймахунова Оразхан Токаевна
Казахский национальный педагогический университет им. Абая
(Алматы, Казахстан)**

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье мы рассмотрим способы совершенствования физического воспитания.

Ключевые слова: физическая культура, физическое воспитание, самосовершенствование, метод, прием, учебные занятия.

*Azhibaeva Salima, Kokebaeva Rysgul,
Atagulova Gulnaz, Raimakhunova Orazkhan
Kazakh National Pedagogical University named after Abaya
(Almaty, Kazakhstan)*

IMPROVING PHYSICAL EDUCATION IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract. In this article we will consider ways to improve physical education.

Keywords: emergence of culture education; self-improvement; methods; techniques; training sessions

Актуальность исследования заключается в том, что ранее не было уделено достаточно внимания проблеме совершенствования физического воспитания на различных этапах обучения.

Целью исследования является освещение способов, которые позволят совершенствовать систему физического воспитания в рамках учебных занятий и внеклассных мероприятий.

Задачей является рассмотрение методов и факторов, влияющих на формирование потребности в физическом воспитании.

Научная новизна работы заключается в том, что данный вопрос был недостаточно широко освещен и требует рассмотрения конкретных методов и приемов, позволяющих оказывать влияние на физическое воспитание в учебных заведениях.

Введением к данной работе может служить вопрос рассмотрения роли физического воспитания в жизни школьников и студентов.

Физическое воспитание в системе образования Казахстана играет важную роль в физическом развитии детей, подростков, молодых людей. В основе нынешней системы физического воспитания лежит советская методика, главной целью которой была подготовка разносторонне развитого человека готового ко многим жизненным условиям. Девиз: «В здоровом теле – здоровый дух» является словесным отражением этой системы.

С развитием науки расширилось человеческое представление о положительном влиянии физической активности на здоровье не только телесное, но и психическое. Хорошая физическая подготовка позволяет избежать многих болезней и помогает человеку в развитии внимания, восприятия, мышления и самодисциплины, выступая инструментом для формирования личности. Физическая активность позволяет избежать перенапряжения организма из-за постоянной занятости на учебе в школе, в ВУЗе или на работе.

Физическое воспитание - это педагогический процесс, который необходим для изучения физических упражнений, их влияния на организм, развитие и морфологических, функциональных, психических свойств личности.

Физическое воспитание подчинено требованиям и правилам педагогического процесса на всех ступенях образования. Благодаря последовательности, преемственности методов физического воспитания мы можем сформировать здоровую и всесторонне развитую личность, способную улучшать свою жизнь и жизнь окружающих людей, страны. Физическое воспитание позволяет поддерживать баланс в развитии личности и избежать его «неравномерности».

Физическое воспитание формирует систему ценностных ориентаций личности на здоровый образ жизни, обеспечивает мотивационную, функциональную и двигательную готовность к нему. Оно осуществляется в соответствии с общими и специфическими для него закономерностями, принципами и правилами образовательного процесса, влияет на интеллектуальные, психические, морально-волевые и другие качества личности.

Физическое воспитание позволяет человеку научиться формировать и поддерживать привычку [1, с. 4]. То есть, делает его более дисциплинированным и позволяет фокусироваться на собственном внутреннем состоянии и оценивать соответствие планов и реальных действий.

Таким образом, нельзя недооценивать роль данного процесса в жизни человека и его влияние на нее. Физическое воспитание - необходимо, и учебные заведения с их системой методов и периодичностью проводимых занятий призваны помочь обучающимся в самосовершенствовании.

Основной формой физического воспитания в школах, колледжах, университетах являются учебные занятия, на которых изучается дисциплина «физическая культура». Освоение этой дисциплины предполагает физическую подготовленность и развитие учеников, знания, двигательные и методические умения, которые будут использованы самостоятельно. Физическая культура как учебный предмет играет очень важную роль, которая состоит в развитии всех физических сил людей, воспитании выносливости и моральных качеств, оздоровлении организма и профилактике болезней.

Эффективность занятия физической культуры зависит от методов организации деятельности обучающихся. К средствам, которые помогают осуществлять физическое воспитание относятся:

- физические упражнения;
- естественные силы природы;
- режим питания;
- режим труда и отдыха;

- утренняя гимнастика;
- формы внеклассной спортивно-массовой работы.

Все это в целом и составляет физическое воспитание. К принципам физического воспитания относятся: принцип единства обучения; закономерность, структурность, организованность; принцип учета индивидуальных особенностей; анализ; самоконтроль.

Формы организации физического воспитания представляют собой воспитательно-образовательный комплекс разнообразной деятельности студента, основу которой составляет двигательная активность человека. Совокупность этих форм создает определенный двигательный режим, необходимый для полноценного физического развития и укрепления здоровья молодежи. К формам организации физического воспитания студентов относятся: физкультурные занятия; физкультурно-оздоровительные занятия; самостоятельные занятия.

Поэтому, говоря о совершенствовании физического воспитания, представляется возможным рассмотреть способы улучшения этих составляющих.

В школе закладываются основы физического воспитания, поэтому педагоги должны придерживаться метода преемственности и постепенно увеличивать нагрузку и расширять знания учеников. Вся система воспитания должна быть направлена на то, чтобы сформировать комплекс воздействия на обучающихся, состоящий в проведении занятий, внеурочной работы, массовой оздоровительной работы и т.д.

Совершенствованию физического воспитания на всех ступенях образования в стране может помочь работа в нескольких направлениях: оздоровительном, тренировочном и образовательном [2, с. 10-13].

- Первый поход предполагает увеличение объема обязательных занятий физической культурой в целях предотвращения заболеваний и повышения выносливости. Но такая система, зачастую, не учитывает индивидуальные особенности учеников и потому не всегда эффективна.

- Второй подход предполагает сочетание классно-урочной и внеурочной форм занятий. Классический урок отвергается, внедряются инновационные методики. За учащимися закрепляется право выбора вида спорта соответственно их интересам. Большое количество времени уделяется тренировкам, что не всегда доступно из-за отсутствия инвентаря.

- Третий подход направлен на повышение роли образовательной направленности урока. На занятиях необходимо сформировать интерес к занятиям физической культурой; формирование навыков и умений, необходимых для самостоятельных занятий. Цель этого метода заключается в том, чтобы сформировать осознанную привычку и постоянное желание заниматься своим физическим воспитанием и вести здоровый образ жизни. Стоит отметить, что на данный момент этому методу уделяется очень мало внимания в школах, поэтому он был бы достаточно эффективным именно на этой ступени образования. Внеклассная работа также должна быть направлена на расширение и углубление санитарно-гигиенического просвещения. Важно проводить беседы о гигиене тела, способах закаливания и укреплении своего здоровья.

Одним из способов совершенствования может стать использование природы как способа укрепления здоровья. Прогулки, экскурсии, соревнования могут помочь в этом. На всех образовательных этапах необходимо обеспечить реализацию желания заниматься спортом в различных секциях.

Организация и проведение различных спортивно-массовых мероприятий также благоприятно влияет на стремление к физическому самовоспитанию. Соревнования помогают поддерживать силу воли и стремление к преодолению препятствий. Это способствует сплочению коллектива и улучшению обстановки в нем. Соревнования помогают поднять интерес к учебной деятельности и улучшить свою методику выполнения упражнений, закрепить свои знания и применить их на практике.

Инновационные технологии могут стать инструментом совершенствования физического воспитания. Одной из таких технологий является внедрение фитнеса в образовательную программу.

Чтобы улучшить систему физического воспитания необходимо и совершенствование материально-технической базы, повышение квалификации педагогов, изучения ими новых теорий и методик, включение в программы инновационных технологий и приемов, осуществлять физическое воспитание как средство сохранения и поддержания здоровья обучающихся.

Организация занятий с учетом индивидуальных особенностей здоровья каждого ученика и построение урока с разделением обучающихся на определенные группы здоровья и закрепление за каждой группой выполнения определенного вида упражнений также можно отнести к способам совершенствования [3, с. 16-20]. Немаловажную роль играет и проведение мониторинга состояния здоровья обучающихся и своевременная корректировка образовательной программы с учетом выявленных показаний. Создание спортивных клубов на базе образовательных учреждений с целью информирования, распространения и внедрения теоретических знаний и практических умений касательно физического воспитания в молодежной среде. Организация квалифицированными преподавателями индивидуальных занятий с учениками, имеющими ограничения здоровья.

Все эти способы позволят усовершенствовать систему физического воспитания в ВУЗах Казахстана.

Результатом исследования является:

- выявление роли физического воспитания в жизни школьников и студентов,
- анализ методов и приемов, которые необходимо применять во время процесса учебных занятий физической культурой,
- были изучены требования и результаты, которых должны достичь обучающиеся в процессе физического воспитания и самовоспитания.

Таким образом, нами были рассмотрены: влияние спорта и физической культуры на физическое и психологическое здоровье организма, роль спорта в жизни человека, способы, которыми могут пользоваться педагоги при организации деятельности на уроках физического воспитания, рассмотрели само понятие «физическое воспитание» и его структурные элементы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Выдрин М.В. Физическая культура личности и общества. Омск, 2002.
2. Вилесский М.Я. Основы профессиональной направленности студентов технических видов. М., 1980, с. 20-25.
3. Динер В.А. Теория и методика физической культуры. Краснодар, 2001.

УДК 6.14.7.553.98 (574.1)-0.56.

Ажибаева Салима, Атагулова Гулназ, Телахынов Еркин
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Ахметжанова Нагима
Алматинский государственный гуманитарно-педагогический колледж №2,
Кельмурзанов Азамат
Алматинский государственный
колледж новых технологий
Алматы, Казахстан)

ДИНАМИКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МАЛЬЧИКОВ КОРЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТОМ (ОБХВАТНЫЕ РАЗМЕРЫ ТЕЛА)

Аннотация. Одной из основных воспитательных задач является формирование физической гармонии и приобщение учащихся к нравственному, умственному, эстетическому и трудовому воспитанию. Основная цель нашей исследовательской работы - выявить влияние дифференциально-двигательного режима на формирование анатомо-антропологических показателей у детей школьников 8-17 лет коренных национальностей и наметить пути гармоничного развития подрастающего поколения.

Ключевые слова: физическая культура, углубление, двигательный режим, совершенствование, анатомо-антропологических показатели, специализация, физическая подготовка.

Azhibaeva Salima, Atagulova Gulnas, Telakhinov Erkin
Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Ahmetzhanova Nagima
Almaty State Humanitarian pedagogical college No. 2,
Kelmurzanov Asamat
Almaty State college of new technologies
(Almaty, Kazakhstan)

DYNAMICS OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF GIRLS OF INDIGENOUS NATIONALITY DOING SPORTS (TOTAL BOSIZES)

Abstract. One of the main educational tasks is the formation of physical harmony and the introduction of students to moral, mental, aesthetic and labor education. The main purpose of our research work is to identify the influence of the differential motor regime on the formation of anatomical and anthropological indicators in children of schoolchildren aged 8-17 years of indigenous nationalities and to outline ways of harmonious development of the younger generation. The study of anthropometric data in children with an active motor regime (children involved in schools with a predisposition to sports). Starting with sports specialization, football players, volleyball players and swimmers were tested. All specializations are associated with mass, widespread sports.

Keywords: *physical culture, deepening, motor mode, improvement, anatomical and anthropological indicators, specialization, physical training.*

В теории физического воспитания оценка физической подготовленности учащихся общеобразовательных и спортивных школ является одной из актуальных проблем, так как она непосредственно связана с совершенствованием учебного процесса по физической культуре в школе. Для наиболее объективной оценки физической подготовленности школьников необходимы возрастные ориентиры – нормы показателей физического развития, двигательных качеств и функционального состояния, рассматриваемых в комплексе [1, с. 12-22].

При этом необходимо учитывать не только возрастно-половые, природно-климатические особенности, но и этническую принадлежность учащихся. Совершенствование физического воспитания школьников – дело, проводимое в соответствии с требованиями государственной необходимости по подготовке поколения, крепкого здоровья, всесторонне развитого организма, способного выполнять разнообразные физические и умственные работы [2, с. 47].

Основная цель – обучение учащихся знаниям и практическим навыкам, необходимым для свободного овладения жизненно важными физическими действиями; содействие совершенствованию положительных качеств: гибкости, силы, быстроты, выносливости и других; способствовать укреплению здоровья и росту физических качеств детей, а также развитию умственных способностей; формировать навыки систематического самостоятельного занятия различными физическими упражнениями оздоровительного характера, повышать их интерес к физической культуре и спорту [3, с. 110-111].

Физического воспитания – воспитание у учащихся активной жизненной позиции, смелости, настойчивости и умения принимать решения. Вот главная задача достижения этой цели мы считаем, что главной целью всегда быть готовым к отечественной защите и не пренебрегать сделанным, знать на высоком уровне учащихся и свое основное дело. Ведь учителем физической культуры является единственный способный человек, который может помочь в совершенствовании физической подготовки детей, помочь им в физическом развитии, в совершенстве зная суть дела [4, с. 104].

Различными исследователями давно выявлены особенности физического развития и физической подготовленности детей, проживающих в южных регионах Средней Азии и Казахстане. Изучение вопросов двигательной активности молодого поколения представляет интерес для большого круга исследователей: медиков, биологов, психологов и педагогов, так как очень важно, как будет выглядеть завтра потенциальный резерв человеческого общества.

Материалы проведенного исследования углубляют представления об антропометрических особенностях физического развития детей и подростков 8-17 лет в связи с их возрастно-половой принадлежностью [5, с. 65-68]. Установленные чувствительные периоды в размерах тела, силе отдельных групп мышц обеспечат научный подход к построению многолетней подготовки спортсменов и целенаправленное

воздействие различных двигательных режимов на становление физических характеристик детей-школьников.

На сегодняшний день мы мало имеем соответствующих стандартов для детей коренной европейской национальности проживающих в Южном регионе нашей Республики. Существующие же стандарты устарели, либо в них не полностью учитываются особенности развития этнического характера [6, с. 12-15]. Создающиеся положение может не отразится на качестве учебного процесса по физической культуре в школе. Это предопределяет необходимость коррекций учебных нормативов, содержания физического воспитания детей и подростков. В связи с этим представляется целесообразным изучение анатомо-антропологических особенностей детей с различными двигательными режимами [7, с. 29].

Ежегодно все дети нашей республики должны проходить медицинские профилактические осмотры, в том числе и контрольную проверку их физического развития. Как правило, при таких осмотрах до сих пор оценивается состояние физического развития ребенка в основном по соотносительной величине его тотальных размеров тела в сравнении со средним и возрастно-половыми нормами [8, с. 49-51]. Такая оценка не дает полного представления о физическом развитии, так как не характеризует его в достаточной степени как процесс возрастного развития человека. Правильная оценка физического развития имеет место только при условии увязки морфологических особенностей организма с его функциональными особенностями [9, с. 47].

В нашей республике такие исследования не многочисленны, а в южных регионах – вообще мало. Разработанные оценочные таблицы по оценке физического развития имеют более чем 20-летнюю давность, проведены без учета этнической принадлежности, что снижает ценность исследования и не дает правильного представления о росте и развитии детей, о влиянии на их физический статус различных социальных факторов, в том числе и двигательной деятельности [10, с. 391].

Анализ скоростей роста проводился по обхватам плеча, предплечья, бедра и голени. Скорость роста обхватных размеров тела у мальчиков занимающихся спортом коренной национальности в различных возрастных группах по времени наступления максимальных годовых приростов и их динамике как обхват плеча и предплечья совпадает в возрасте 14 лет, обхват плеча имеет 7,60 %, обхват предплечья 8,52 %. Скорость роста обхвата бедра и голени совпадают в возрасте 17 лет, 7,91 % и 5,70 %.

Суммарная скорость роста обхвата плеча и предплечья составляет 42,05 % и 39,70 %.

За исследованный период в большой мере увеличивается обхват плеча на 1,65 % по сравнению с обхватом предплечья. В области нижней конечности – обхват бедра 37,25 %, голени 30,73 %, бедро имеет преимущество на 4,85 % больше чем голени.

Относительные показатели скорости роста обхвата плеча колеблется – от 0,73 % до 7,60 %, предплечья – от 2,02 % до 8,52 %, обхват бедра – от 1,22 % до 7,91 %, обхват голени – от 0,86 % до 5,70 %.

Скорость роста обхвата плеча начиная с 9 лет 5,66 % идет на уменьшение до 11 лет 2,84 %, затем вновь увеличение в возрасте 12 лет до 5,40 %, опять уменьшение в

возрасте 13 лет до уровня 0,73 %. Максимальное увеличение в этом параметре составляет в возрасте 14 лет, оно увеличивается до 7,60 % и идет снижение до 16 лет 4,45 %, а в 17 лет вновь увеличение до 7,37%. Скорость роста обхвата предплечья начиная с 9 лет 2,79 % увеличивается до 11 лет 4,28 %, затем вновь уменьшение до 14 лет. максимальная скорость роста составляет 8,52 %, после уменьшается до 16 лет 2,15 %, 17 лет увеличивается до 6,11 %.

Причем максимальный прирост обхвата верхней конечности 14 лет так же снижение скорости роста после максимального роста 16 лет и увеличение роста в 17 лет совпадает со временем. Максимальная скорость роста обхвата нижней конечности так же совпадает со временем при увеличении и уменьшении признаков. Увеличение в 17 лет, а уменьшение в возрасте 16 лет. Максимальное увеличение скоростей роста обхвата плеча выглядит так в 9,12,14,15,17 лет – 5,66 %, 5,40 %, 7,60 %, 5,92 %, 7,37 %.

Увеличение скорости роста предплечья происходит в возрасте 11,14,15,17 лет – 4,28 %, 8,52 %, 6,15 %, 6,11 %. Скорость роста бедра происходит в 12,15,17 лет – 6,70 %, 5,71 %, 7,91%. Голеи происходит в 12,15,17 лет- 3,96 %, 5,44 %, 5,70 %. Данные представлены в таблице 1.

Таблица 1. Скорость роста обхватных размеров тела у мальчиков коренной национальности занимающихся спортом 8-17 лет.

Возраст в годах	Признаки	Средняя величина	Величина прироста		Суммарный прирост	
			Абсолютный в см	Относительный в %	Абсолютный в см	Относительный в %
7-8	Обхват плеча в (см)	16,07				
8-9		17,04	0,96	5,66		
9-10		17,40	0,36	2,08		
10-11		17,91	0,51	2,84		
11-12		18,93	1,02	5,40		
12-13		19,07	0,14	0,73		
13-14		20,64	1,57	7,60		
14-15		21,93	1,30	5,92		
15-16		22,96	1,02	4,45		
16-17		24,78	1,83	7,37	8,71	42,05
7-8	Обхват предплечья в (см)	16,07				
8-9		17,04	0,46	2,79		
9-10		17,40	0,64	3,75		
10-11		17,91	0,76	4,28		
11-12		18,93	0,37	2,02		
12-13		19,07	0,74	3,93		
13-14		20,64	1,75	8,52		
14-15		21,99	1,35	6,15		
15-16		22,48	0,48	2,15		
16-17		23,94	1,46	6,11	8,02	39,70
7-8		33,95				
8-9		34,81	0,87	2,49		
9-10		36,25	1,44	3,97		

10-11	Обхват бедра в (см)	37,32	1,07	2,86	15,84	37,25
11-12		40,00	2,68	6,70		
12-13		41,65	1,65	3,96		
13-14		42,69	1,04	2,43		
14-15		45,27	2,59	5,71		
15-16		45,83	0,56	1,22		
16-17		49,77	3,94	7,91		
7-8	Обхват голени в (см)	24,60			9,07	30,73
8-9		24,81	0,21	0,86		
9-10		25,63	0,81	3,17		
10-11		26,18	0,56	2,13		
11-12		27,26	1,08	3,96		
12-13		28,33	1,07	3,77		
13-14		29,45	1,12	3,80		
14-15		31,15	1,70	5,44		
15-16		31,75	0,60	1,90		
16-17	33,67	1,92	5,70			

Итак, скорости роста обхватных размеров тела в изученный возрастной интервал позволило установить закономерности возрастного развития организма, характерные для детей, занимающиеся спортом. Так, скорости отдельных параметров не одинаковы по величине и по времени наступления максимальных приростов признака, то есть, рост отдельных обхватных размеров тела происходит асинхронно. Они растут разными темпами, достигают максимума скорости и заканчивают рост не одновременно. Скорости роста в различные возрастные периоды, можно обнаружить, что самые существенные сдвиги в антропометрических показателях в основном в 11-14 лет. В младшем и среднем школьном возрасте (от 8 до 11 лет и от 11 до 14 лет) рост тела в длину преобладает над ростом тела в ширину. В старшем школьном возрасте все идет наоборот.

На основании полученных данных можно сказать, что становление морфологических особенностей у детей, занимающихся спортом имеет гетерохронный характер, заключающийся в изменении скоростей роста по годам.

Резюмируя вышеуказанное, можно отметить, что двигательная деятельность при занятиях спортом оказывает более сильное воздействие на анатомо-антропологических особенностей детей, изменяя тем или иным образом и ход становления этих показателей. При этом изменения носят не только количественный характер, но и отражаются на возрасте максимальных приростов, так как каждый вид спорта вносит в этот процесс свои коррективы. Так, время наступления максимальных приростов генетически детерминированных признаков сдвигается у спортсменов на более поздние сроки, а максимальные приросты признаков, в большей степени подверженных средовым воздействием, зависят от специфики и временного распределения нагрузок в тренировочном процессе данного вида спорта.

Физическое развитие детей (коренной национальности) мальчиков в исследуемый промежуток времени (8-17 лет) характеризуется как хорошие и удовлетворительное. Двигательный режим разной направленности влияет на скорость

роста размера тела как по величине, так и по времени наступления максимальных приростов. У детей занимающиеся спортом максимальная скорость роста для большинство анатомо-антропологических признаков приходится на 14,15 и 17-летием возрасте.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Указ Президента Республики Казахстан «О государственной программе развитию массового спорта в Республике Казахстан на 1996-2000 годы» от 19 декабря 1996 г. № 3276 «Әділет». - С. 12-22.
2. Савицкая А.Б. Методика исследование физического развития детей и подростков / А.Б. Савицкая, Д.И. Арон. - М., 1969. - 47 с.
3. Мусағалиева Г.М. Анатомо-антропологическая характеристика спортсменов, занимающихся национальной борьбой қазақша күрес / Г.М. Мусағалиева, Е.С. Олшевский, Л.Е. Кирина // В кн: Тезисы всесоюзные конференции «Критерии-антропометрического контроля в спорте». Ереван Цахкадзор., 12-15 октября 1983. - С. 110-111.
4. Козлов В.И. В кн: Основы спортивной морфологии/В.И. Козлов, А.А. Гладышева-Фис 1977. - 104 с.
5. Ямпольская Ю.А. Физическое развитие мальчиков Москвы последнее десятилетия / Ю.А. Ямпольская // «Гигиена и санитария». - 2000. - №. - С. 65-68.
6. Дүйсеменов А.Д. Национальная политика семейного здравоохранения в Казахстане / А.Д. Дүйсеменов, Н.А. Коюпова // Здравоохранени Казахстан. – 1999, – №7. - С. 12-15.
7. Касенова Л.Ж. Динамика анатомо-соматических параметров развития подростков двух этнических параметров развития подростков двух этнических групп.(по данным г.Астана) / Л.Ж. Касенова. Автореф, Дисс...канд.мед.наук, 14.00.02. - Актобе, 2002. - 29 с.
8. Даутов Ф.Ф. Влияние факторов окружающей среды на физическое развитие детей дошкольного возраста / Ф.Ф. Даутов Лысеко А.Н., Яруллин А.Х. // Гигиена и санитария.-2004.-№6. - С. 49-51.
9. Олшевский А.Б. Методика исследования физического развития детей подростков / А.Б. Олшевский, Д.И. Арон.- М., 1969. - 47 с.
10. Головкина В.А. Физическое воспитание / В.А. Головкина, В.А. Масляков, А.В. Коробкова и др М.: Высшая школа. - 1983. - 391 с.
11. Dautov, F.F., Lysenko, A.M., Yarullin, A.H. (2004). Vliyanie faktorov okruzhayushchej sredy na fizicheskoe razvitie detej doshkol'nogo vozrasta [Influence of environmental factors on the physical development of preschool children]. Gigena i sanitariya - Hygiene and sanitation. - S. 49-51.
12. Olshevskij, A.B., Aron, D.I. (1969). Metodika issledovaniya fizicheskogo razvitiya detej podrostkov [Methods of research of physical development of children and adolescents]. М., - 47 s.
13. Golovkina, V.A., Maslyakov, V.A., Korobokova, A.V. i dr. (1983). Fizicheskoe vospitanie [Physicaleducation]. М.: Vysshaya shkola – М.: High School. - 391 s.

УДК 6.14.7.553.98 (574.1)-0.56

Оразов Шахмардан, Мурат Айжан, Ашимханов Галымжан
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Амренова Гульнара
Казахский национальный технический университет имени К. Сатпаева
(Алматы, Казахстан),
Омаров Нурлан
Колбайская СШ ГКУ
(с. Колбай, Жетысуйская область, Казахстан)

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МАЛЬЧИКОВ, ЗАНИМАЮЩИЕСЯ И НЕ ЗАНИМАЮЩИЕСЯ СПОРТОМ (ТОТАЛЬНЫЕ РАЗМЕРЫ ТЕЛА)

Аннотация. Цель нашей исследований установить влияние дифференцированного двигательного режима на становление анатомо-антропологических показателей у детей школьников в возрасте 8-17 лет девушек коренной национальностей и наметить пути гармонического развитие подрастающего поколения. Исходя из целевой установки частными задачами являлись:

Изучение антропометрических данных у детей с активным двигательным режимом (дети занимающиеся в школах со спортивным уклоном). Из спор-тивных специализации обследованы футболисты, волейболисты и пловцы. Все специализации относятся к массовым, широко распространенным видам спорта. А также детей с пассивным двигательным режимом, дети общеобразо- вательной школы, который занимающиеся общей физической культурой по программе школы. Темп занятий сочетает чередование малой и средней интенсивности нагрузок согласно программе, утвержденной Министерством образования и науки.

Ключевые слова: физическая культура, физическая подготовка, анатомо-антропометрический, моторный плотность, функциональный, физическое воспитание, спортивная морфология.

Orazov Chahmardan, Murat Aizhan, Ashimkhanov Galimzhan
Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Amrenova Gulnara
Kazakh National Technical University named after K. Satpayev
(Almaty, Kazakhstan),
Omarov Nurlan
Kolbayskaya secondary school GKU
(Kolbay village, Zhetisu region, Kazakhstan)

COMPARATIVE ASSESSMENT OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF BOYS WHO ARE AND ARE NOT PLAYED IN SPORTS (OVERALL BODY SIZE)

Abstract. The purpose of our research is to establish the influence of a differentiated motor regime on the formation of anatomical and anthropological indicators in children of

schoolgirls aged 8-17 years of girls of indigenous nationalities and to outline ways of harmonious development of the younger generation. Based on the target setting, the private tasks were:

The study of anthropometric data in children with an active motor mode (children engaged in schools with a sports bias). Football players, volleyball players and swimmers were examined from sportive specializations. All specializations relate to mass, widespread sports. As well as children with passive motor mode, children of general educational school who are engaged in general physical culture according to the school program. The pace of classes combines the combination of low and medium intensity loads according to the program approved by the Ministry of Education and Science.

Keywords: *physical culture, physical training, anatomical and anthropometric, motor density, functional, physical education, sports morphology.*

Проблема возрастного становления анатомо-антропологических показателей, характеризующих рост и развитие подрастающего поколения в различных этно-территориальных, профессиональных и спортивных группах населения, продолжает на современном этапе оставаться одной из важнейших задач. О государственной программе развития массового спорта в Республике Казахстан предусматривалось дальнейшее совершенствование массовой физической культуры и спорта, внедрение ее в повседневную жизнь людей нашей республики. [1, с. 12-22]. Учитывая оздоровительный характер массовой физической культуры, необходимо вести поиск критериев оценки физического развития человека для каждого возрастного периода его жизни. Физическая культура и спорт рассматриваются как одно из важнейших средств воспитания гражданина республики, гармонически сочетающего в себе духовное богатство, моральную чистоту и физическое совершенство. Успешное выполнение этой задачи во многом зависит от правильной постановки физического воспитания в школьном возрасте [2, с. 47].

Задачи школьного физического воспитания заключаются, прежде всего в том, чтобы сформировать двигательный стереотип ребенка, воспитать потребность в движениях. Необходимость изучения влияния этих факторов на специфическом контингенте (лицах занимающиеся и не занимающиеся) определяется тем, что возрастная морфология и физиология, как и спортивная морфология, не располагает исчерпывающими данными о влиянии различных по величине физических нагрузок на детей в период их интенсивного роста и развития [3, с. 47].

Нет сведений и о временной приуроченности так называемых сенситивных, наиболее чувствительных к целенаправленному воздействию физических упражнений или отдельных видов спорта, периодов в развитии анатомо-физиологических показателей у подростков и юношей Установленные сенситивные периоды в размерах тела, силе отдельных групп мышц обеспечат научный подход к построению многолетней подготовки спортсменов и целенаправленное воздействие различных двигательных режимов на становление физических характеристик детей-школьников [4, с. 104].

Первая группа получала уроки физического воспитания три раза в неделю по 45 минут. Общая физическая нагрузка соответствовала возрасту и полу учеников.

Двигательные упражнения при таком уровне физического воспитания были направлены в основном на поддержание физических качеств у детей, работоспособность, разрядку умственного напряжения. Темп занятий сочетает чередование малой и средней интенсивности нагрузок согласно программе, утвержденной Министерством образования и науки [4, с. 104].

Во вторую группу входили 1155 дети, занимающиеся в общеобразовательных школах со спортивным уклоном (спортсмены). Специальная физическая подготовка состояла из уроков физического воспитания и отдельных занятий физической культурой или тренировок по схеме 2 часа 2 раза в неделю общефизической подготовки и 2 раза в неделю двухчасовых занятий игровыми видами спорта (волейбол, футбол, баскетбол, плавание) и легкой атлетикой. Все обследуемые дети обучались в общеобразовательных школах, расположенных в типовых помещениях. Учебно-воспитательный процесс, медицинское обслуживание не имели существенных различий. Из спортивных специализаций обследованы футболисты, волейболисты, баскетболисты и пловцы [5, с. 112-115].

Соответственно поставленным задачам в работе были применены методы, широко распространенные в гигиенических исследованиях при оценке физического здоровья детей и подростков: антропометрических, аналитический (фракционирование массы тела); вариационно-статистический. Антропометрически определялись тотальные размеры тела: длина тела, масса тела, обхвата груди [6, с. 65-68].

Были сопоставлены дети, имеющие различный двигательный режим - учащиеся школ со спортивным уклоном и учащиеся общеобразовательных школ. Установлено, что тотальным размерам тела в большинстве возрастных групп мальчики школы со спортивным уклоном опережают своих сверстников-не спортсменов [7, с. 29].

Если принять показатели 8-летних школьников за 100%, то можно видеть, что с 8 до 17 лет длина тела у школьников возрастает на 28,83%. Скорость роста длины тела мальчиков не занимающихся спортом с 8 до 12 лет волнообразно повышается, составляла 5,88 см; 4,66; 8,44 и 4,13 см (соответственно), в 13 лет прирост снижается (2,96 см или 1,99 %), затем с 14 до 17 лет скорость роста вновь достигает высоких величин (7,31; 5,53; 7,15; и 3,61 см). Годичный прирост длины тела колеблется от 2,97 см до 8,44 см. Максимальный скорость роста длины тела отмечается в 11 лет, хотя высокие темпы роста можно наблюдать и в 14,16 лет. Суммарный прирост длины тела за изученный возрастной интервал (8-17 лет) у мальчиков составляет 49,7 см (28,83%), (рисунок 1,1а).

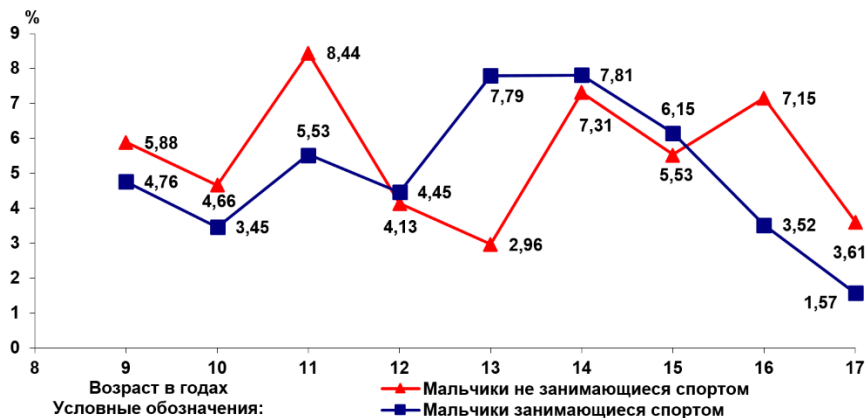


Рисунок 1. Сравнения абсолютных значений длины тела

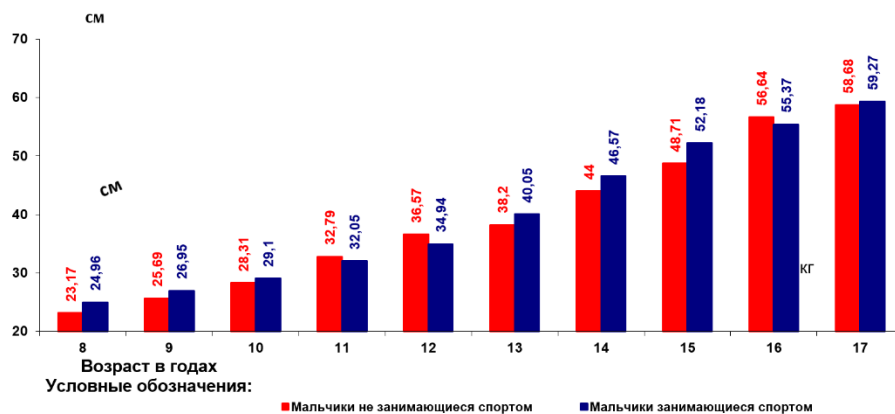


Рисунок 1а. Скорости роста длины тела

Сравнение объема окружной грудной клетки между спортсменами и не спортсменами показывает, что у первых он более значим. Самый высокий прирост у спортсменов наблюдается в возрасте 13 лет (6,31%), а у не спортсменов в этом возрасте он достигает лишь 1,50%. Также замечено, что у не спортсменов происходит увеличение роста окружной грудной клетки в 14 лет, и достигает 6,29%, а дальше идет снижение [9, с. 47]. Пубертатный скачок происходит у спортсменов в 13 лет, а у не спортсменов в возрасте 14 лет (рисунок 3, 3а).

Таким образом, развитие грудной клетки более выражено у спортсменов. Поскольку обхват груди характеризует не только степень развития и локализации мышечной массы, но также одним из компонентов механизма внешнего дыхания, то становление этого параметра с возрастом под влиянием специфической двигательной активности имеет довольно выраженное однообразия [10, с. 391]. Все же можно

констатировать, что занятие спортом способствует увеличению размеров грудной клетки в большей мере, чем у не занимающихся (рисунок 2, 2а) спортсменов наблюдается в возрасте 13 лет (6,31%), а у не спортсменов в этом возрасте он достигает лишь 1,50%. Также замечено, что у не спортсменов происходит увеличение роста окружной грудной клетки в 14 лет, и достигает 6,29%, а дальше идет снижение [9, с. 47]. Пубертатный скачок происходит у спортсменов в 13 лет, а у не спортсменов в возрасте 14 лет (рисунок 2, 2а).

Таким образом, развитие грудной клетки более выражено у спортсменов. Поскольку обхват груди характеризует не только степень развития и локализации мышечной массы, но также одним из компонентов механизма внешнего дыхания, то становление этого параметра с возрастом под влиянием специфической двигательной активности имеет довольно выраженное однообразия [10, с. 391]. Все же можно констатировать, что занятие спортом способствует увеличению размеров грудной клетки в большей мере, чем у не занимающихся (рисунок 2, 2а)

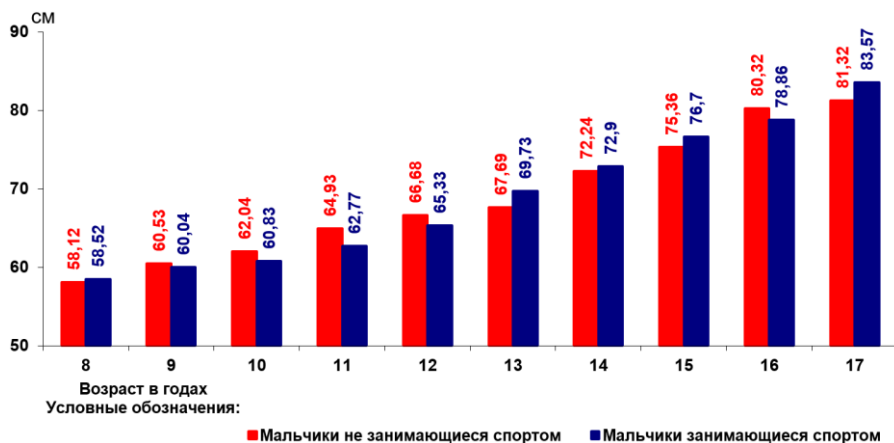


Рисунок 2. Сравнения абсолютных значений обхвата груди



Рисунок 2а - Скорости роста обхвата груди

Анализ показателей массы тела показывает, что интенсивный прирост мышечного компонента имеет место во всех возрастах, что, несомненно, сказывается на увеличении массы тела. Пубертатный скачок массы тела происходит у не спортсменов в возрасте 11 лет, также как и в длине тела, а у спортсменов в 14-летнем возрасте. Скорость роста массы тела у спортсменов в 14 лет достигает 14,00%, а у не спортсменов в этом возрасте до 13,19%. (рисунок 2, 2а).

Поскольку масса тела по сравнению с длиной тела является более изменчивым параметром, то различия в ней между не спортсменами и спортсменами. Скорость роста массы тела у спортсменов в 14 лет достигает 14,00%, а у не спортсменов в этом же возрасте до 13,19% [8, с. 49-51]. Поскольку масса тела по сравнению с длиной тела является более изменчивым параметром, то различия в ней между не спортсменами и спортсменами проявляются раньше и более выражены в каждой возрастной группе.

По итогам обследования динамики становления анатомо-антропологических показателей у детей мальчиков занимающиеся и не занимающиеся спортом имеющих различный двигательный режим, выявлено ряд существенных закономерностей. Наши данные по скорости роста тотальных размеров тела не расходятся с данными литературы. По некоторым признакам, такие как масса тела, происходит резкое падение скорости роста после максимального прироста. Например, у мальчиков, не занимающихся спортом, в возрасте 16 лет происходит максимальный прирост до 14%, а потом в 17 лет наблюдается резкое падение до 3,47%. В 17 лет и позже годичные приросты не превышает 2%. По нашим данным в длине роста этот показатель у мальчиков не спортсменов превышает 2,09%. Однако прирост массы тела в 17 лет у мальчиков спортсменов и не спортсменов остается, по сравнению с длиной тела, высоким и составляет соответственно 6,56% и 3,47%. В объёме грудной клетки у мальчиков-спортсменов и не спортсменов в возрасте 17 лет происходит существенное изменение, соответственно 5,63% и 1,24%. У детей занимающиеся и не занимающиеся спортом анализ развития тотальных размеров тела показал, что оно несколько растянуто, что обуславливает гармоничность в их физическом развитии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Указ Президента Республики Казахстан «О государственной программе развития массового спорта в Республике Казахстан на 1996-2000 годы» от 19 декабря 1996 г. № 3276 «Әділет». - С. 12-22.
2. Савицкая А.Б. Методика исследования физического развития детей и подростков / А.Б. Савицкая, Д.И. Арон. - М., 1969. - 47 с.
3. Мусағалиева Г.М. Анатомо-антропологическая характеристика спортсменов, занимающихся национальной борьбой қазақша күрес / Г.М. Мусағалиева, Е.С. Олшевский, Л.Е. Кирина // В кн: Тезисы всесоюзные конференции «Критерии-антропометрического контроля в спорте». Ереван Цахкадзор., 12-15 октября 1983. - С. 110-123.
4. Козлов В.И. В кн: Основы спортивной морфологии / В.И. Козлов, А.А. Гладышева - Фис 1977 - 104 с.
5. Дүйсеменов А.Д., Коюпова Н.А. // Здравоохранени Казахстан. - 1999, - №7. - С. 12-15.

6. Камилова Р.Т. Влияние социально генетических факторов условия жизни детей Ешкольного возраста уровень из физического развития / Р.Т. Камилова // Гигиена и санитария – 2001. – № 6. - С. 65-68.
7. Касенова Л.Ж. Динамика анатом-соматических параметров развития подростков двух этнических параметров развития подростков двух этнических групп.(по данным г. Астана) / Л.Ж. Касенова. Автореф, Дисс...канд.мед.наук, 14.00.02. - Актобе, 2002. - 29 с.
8. Даутов Ф.Ф. Влияние факторов окружающей среды на физическое развитие детей дошкольного возраста / Ф.Ф. Даутов Лысеко А.Н., Яруллин А.Х. // Гигиена и санитария.-2004.- № 6. - С. 49-51.
9. Олшевский А.Б. Методика исследованфизического развития детей подростков / А.Б. Олшевский, Д.И. Арон.– М., 1969. – 47 с.
10. Головкина В.А. Физическое воспитание / В.А. Головкина., В.А. Масляков, А.В., Коробокова и д. М.: Высшая школа. – 1983. – 391 с.

УДК 796.011.

Прус Надія Михайлівна, Ускова Світлана Михайлівна
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна)

ЭФЕКТИВНІСТЬ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПІДВИЩЕННІ РІВНЯ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У даній статті розглядається підвищення ефективності фізичного виховання студентів з позиції вищої школи. Розглянуті форми, засоби і методи подальшого підвищення рівня фізичного розвитку, і удосконалення рухового режиму студентів у період їх навчання у вузі з урахуванням соціально-побутових, клімато – географічних особливостей, зацікавленості студентів до потреб щодо здорового способу життя.

Ключові слова: студенти, фізичне виховання, вищий навчальний заклад, фізичний розвиток, здоровий спосіб життя.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФОРМ ОРГАНИЗАЦИИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ФИЗКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Анотация. В этой статье рассматривается проблема повышения эффективности физического воспитания студентов с точки зрения высшего образования. Рассмотрены формы, средства и методы дальнейшего повышения уровня физического развития и совершенствования двигательного режима студентов в период их обучения в вузе с учетом социально-бытовых, климато – географических особенностей, заинтересованности студентов в потребностях относительно здорового образа жизни.

Ключевые слова: студенты, физическое воспитание, высшее учебное заведение, физическое развитие, здоровый образ жизни.

Prus Nadia Mykhailivna, Uskova Svitlana Mykhailivna
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute
(Kyiv, Ukraine)

EFFICIENCY OF ORGANIZATION OF PHYSICAL EDUCATION IN RAISING THE LEVEL OF PHYSICAL EDUCATION

Abstract. This article touches upon the problem of improving the efficiency of physical education of the students from the perspective of higher education. The considered forms, means and methods of further increasing the level of physical development and improving the movement regime of students during their studies at the university, taking into account social and household, climate and geographical features, students' interest in the needs of a healthy lifestyle.

Keywords: *students, physical education, higher educational institution, physical development, a healthy lifestyle.*

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиріччя в Україні склалася тривожна ситуація: різко погіршилося здоров'я і фізична підготовленість студентської молоді. Це насамперед пов'язано з кризою в національній системі фізичного виховання, яка не відповідає сучасним вимогам і міжнародним стандартам фізичної підготовленості людини. Незаперечним є той факт, що кожен член суспільства має турботливо ставитися до свого здоров'я, своїх фізичних рис і здібностей, має розуміти їхнє особисте і соціальне значення, повинен відчувати і реалізувати внутрішню потребу фізичної і духовної досконалості. Тому у законах України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт», «Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.)», «Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту в Україні» поставлена мета створити умови, за яких будуть покликані до життя творчі сили молоді особистості, відкриється простір до її активної самореалізації.

Проблема фізичного виховання і сьогодні є актуальною та соціально значущою. У підростаючого покоління різко прогресують хронічні ревматичні хвороби серця, гіпертонія, неврози, артрити, сколіози, ожиріння тощо. Тому нині активно йде переосмислення перспектив розвитку фізичного виховання.

Метою дослідження є виявлення основних шляхів підвищення ефективності фізичного виховання студентів у ВНЗ з урахуванням впливу занять з фізичного виховання на фізичне здоров'я та фізичну підготовленість студентів.

Ефективність занять з фізичного виховання у ВНЗ у значній мірі залежить від змісту програми, за якою вони здійснюються. Зміст навчальної програми має орієнтувати педагогічний процес не на опосередкованого студента і дозволяти диференційовано підходити до виховання кожної конкретної особистості, що вимагає від фахівців фізичної культури ВНЗ постійного пошуку нових сучасних засобів та методів фізичного виховання студентів з урахуванням їхніх інтересів та вподобань.

На момент вступу до ВНЗ різні відхилення у стані здоров'я спостерігаються у кожного другого підлітка. Це пояснюється тим, що навчання у школі супроводжувалось дефіцитом рухової активності, нервовим перенапруженням, необхідністю засвоєння та переробки учнями великої кількості інформації [1]. Одним зі шляхів вирішення дефіциту рухової активності є підвищення уваги до фізичного виховання, пошук нових форм та засобів навчання, впровадження в навчальний процес інноваційних педагогічних технологій, які дозволяють удосконалити навчально-виховний процес у відповідності до сучасних вимог.

На сучасному етапі розвитку України, в умовах активного реформування освітньої сфери, в тому числі галузі фізичної культури та спорту назріла необхідність пошуку нових ефективних шляхів та засобів удосконалення процесу фізичного виховання молоді.

Юнацький вік (дівчата 16-20 років, юнаки 17-21 років) по часу співпадає з закінченням школи, навчанням в вищих навчальних закладах (ВНЗ), що є важливими факторами, які впливають на фізичний стан організму людини [2].

У зв'язку з цим, збереження та зміцнення здоров'я, підвищення рівня фізичної підготовки студентської молоді є однією з важливих завдань ВНЗ України [3].

Підґрунтям для цього служить безліч фактів. Юнацький період розвитку людини є особливим віком, який закінчує дитячий розвиток і розпочинає дорослий [4]. Вік 17-19 років є критичним перехідним періодом онтогенезу людського організму, коли формується відповідний рівень здоров'я на подальші роки життя [5].

Специфічна спрямованість у використанні засобів, методів виховання у сфері фізичної культури призвела до розриву освіти й фізичної культури: студенти не повністю усвідомлюють та не сприймають фізичну культуру як життєво важливу цінність. Унаслідок цього фізична культура як навчальний предмет ВНЗ не виконує повною мірою своєї важливої функції – формування дієвого ставлення людини до власного фізичного вдосконалення, а отже, характеризується зниженням інтересу в більшості студентів до фізкультурноспортивної діяльності та зменшенням її престижу.

Сучасні підходи до змісту фізичного виховання студентів вимагають залучення нових нетрадиційних засобів фізичної культури на основі розробки авторських та експериментальних навчальних програм. Засоби нетрадиційних видів оздоровчої гімнастики (аеробіка, атлетична гімнастика, пілатес) сприяють розвитку працездатності, витривалості та інших фізичних якостей студентів, а також підвищують інтерес молодих людей до занять фізичною культурою, формують здоровий спосіб життя, вирішуючи основні завдання процесу фізичного виховання студентів у ВНЗ [6]. При розподілі студентів за групами за видом спорту слід враховувати його популярність, визначену шляхом анкетного опитування, можливості й стан спортивних споруд, які має в розпорядженні ВНЗ, а також наявність фахівців з видів спорту у викладацькому складі кафедри фізичного виховання [5, 6].

Метою фізичного виховання у ВНЗ-х є: формування у студентів фізичної культури особистості; виховання здорової, всесвітньо розвинутої, фізично досконалої людини з високою творчою та громадською позицією, готовою до довголітньої високопродуктивної праці і захисту своєї держави; виховання морально-вольових якостей та потреби у здоровому способі життя, використання здобутих цінностей фізичної культури у особистій, громадській та професійній діяльності; ціллю фізичного виховання є не тільки всебічний розвиток і укріплення опорно-рухового апарату, але і всебічне удосконалення функціональної діяльності головних фізіологічних і психологічних систем організму, зокрема, серцево-судинної і дихальної оптимізації обмінних процесів укріплення нервової системи і т.п., що в кінцевому результаті і передбачає найбільш оптимальний рівень фізичного стану студентської молоді.

Висновки. Зважаючи на сучасні соціально-економічні та культурно-політичні умови розвитку України, відсутність єдиних підходів щодо розробки, укладання уніфікованої, типової програми з фізичного виховання для студентів, навчальні програми з фізичного виховання повинні відповідати таким критеріям: вирішувати комплекс освітніх, розвиваючих, виховних завдань, мати виразну гуманістичну і оздоровчу спрямованість, сприяти гармонійному розвитку особистості, будуватися на науково обґрунтованих підходах, вирішувати проблему індивідуалізації навчального процесу та диференційованої організації занять з урахуванням стану здоров'я, фізичної

підготовленості, інтересів студентів, мати обов'язковий та варіативний компоненти, вирішувати проблему переходу до акцентованого використання окремих вправ та видів спорту як засобів фізичного виховання студентів у ВНЗ

Особливо актуальне стає проблема використання новітніх інформаційних технологій у процесі фізичного виховання вищих навчальних закладах України, щоб вивести процес фізичного виховання студентів на новий, більш прогресивний рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Глагошук О. Г. Педагогічні умови вдосконалення культури зміцнення здоров'я студентів в системі фізичного виховання у вищому навчальному закладі: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я)» / О. Г. Глагошук. – К., 2008. – С. 24.
2. Зеніна І. В., Крилов А.Г. Формування фізкультурно-спортивних інтересів і потреб в активній руховій діяльності студентської молоді. / І. В. Зеніна, А.Г. Крилов // Актуальные научные исследования в современном мире // Журнал - ПереяславХмельницкий, 2019. - Вып.11(55), Ч.4. – С. 47-51.
3. Коник Г. А. Учебные занятия по видам спорта как средство формирования мотивации к здоровому образу жизни у студентов высших учебных заведений [Электронный ресурс] / [Г. А. Коник, В. А. Темченко, Т. Е. Усова]. Режим доступа к журн.: <http://lib.sportedu.ru/books/xxpi/2002N4/p41-45.htm>
4. Рибалко П.Ф., Козерук Ю.В., Лисюк С.М., Гончар В.В. Теоретико-методичні основи організації самостійних занять фізичними вправами / П. Ф. Рибалко, Ю.В. Козерук, С.М. Лисюк, В.В. Гончар// Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченко. Серія: Педагогічні науки. – Чернігів: ЧНПУ, 2016. – Вип. 135. – С. 213-216.
5. Сергієнко Л. Г. Нові форми організації занять з фізичного виховання шляхом втілення в початковий процес змагань по аеробіці [Електронний ресурс] / Л. Г. Сергієнко // Тенденції розвитку масового і олімпійського спорту у ВНЗ / Зб. наук. пр. – Донецьк: ДОННТУ, 2005. – Режим доступу:11947 (дата звернення: 19.09.2014).
6. Тимошенко О. В. Як модернізувати національну систему фізичного виховання? Сучасний освітній вимір / О. В. Тимошенко, Ж. Г. Дьоміна // Освіта. – 2016. – 13-20 квітня (№ 15). – С. 6.
7. Ibragimov L.S. Strategic areas of improvement of physical education university students / L. S. Ibragimov // Young Scientist. - No 3 (30). - march, 2016. – P. 611-616.
8. Petrenko V. Problems attendance in physical education students of technical specialties / V. Petrenko, I. Petrenko // Slobozhanskyi science and sport bulletin. - Kharkiv, 2014. - vol. 6(44). – P. 87-91.

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

УДК 81

Abdikali Yelzhas
1st year master's student in Software Engineering, IITU
(Almaty, Kazakhstan),
Taskaraeva K.A.
Master's degree, Senior Lecture
NISC South Kazakhstan state pedagogical university
(Shymkent, Kazakhstan)

ADVANCEMENTS IN SPEECH SYNTHESIS FOR THE KAZAKH LANGUAGE: METHODOLOGICAL APPROACHES, TECHNOLOGICAL INNOVATIONS, AND PRACTICAL APPLICATIONS

Abstract. *This article explores methods and technologies for speech synthesis in the Kazakh language. Speech synthesis in Kazakh presents unique challenges due to its linguistic complexity. We discuss the three primary synthesis methods and the underlying technologies, including acoustic and language modeling.*

Moreover, we highlight the practical applications of Kazakh speech synthesis, such as language learning, healthcare for individuals with speech disorders, and its role in information technology, including voice assistants and interactive applications.

Challenges in maintaining synthesis quality and adapting systems to unique conditions are examined, and potential prospects for advancing Kazakh speech synthesis are outlined. This article underscores the significance of speech synthesis in Kazakh language development and the need for ongoing research and development to enhance its quality and applicability across diverse domains.

Key words: *Speech Synthesis, Kazakh Language, TTS (Text-to-Speech), Acoustic Modeling, Language Modeling*

INTRODUCTION

Speech synthesis, often abbreviated as TTS (Text-to-Speech), is a dynamic and evolving field that finds its roots in the intersection of computer science, linguistics, and artificial intelligence. This article delves into the realm of speech synthesis, with a particular focus on the Kazakh language, to explore the methods and technologies used in the generation of human-like speech from textual inputs. The relevance of this study is underpinned by the increasing demand for high-quality speech synthesis in various real-world applications. The digital age has seen a surge in the need for natural and accurate speech synthesis, transcending language boundaries. The Kazakh language, known for its unique phonetic and linguistic characteristics, presents a distinct challenge and opportunity for speech synthesis research.

Furthermore, this article addresses the challenges of maintaining synthesis quality while adapting systems to specific linguistic conditions and discusses the potential for future advancements in this field. Understanding and enhancing speech synthesis in the Kazakh

language is of both academic and practical significance, facilitating accessibility and communication in an increasingly digitized world.

Literature Review:

We will delve into the existing literature to provide a comprehensive understanding of the context and challenges surrounding speech synthesis in the Kazakh language. Several key areas of research contribute to our knowledge of this field:

1. Speech Synthesis Methods and Technologies:

- Extensive research has been conducted on different methods and technologies in the field of speech synthesis. Concatenative synthesis, which involves piecing together prerecorded speech segments, has been widely studied (Klatt, 1987). Formant synthesis, where speech is generated by manipulating formants and resonant frequencies, is another approach that has seen significant development (Black and Taylor, 1997).

2. Adaptation to Kazakh Language:

- However, limited attention has been paid to adapting speech synthesis technologies to the intricacies of the Kazakh language. The Kazakh language boasts unique phonetic characteristics, and it presents a complex challenge for the synthesis of natural-sounding speech. Existing research, such as Akishev et al. (2015), has explored some aspects of adapting speech synthesis to Kazakh but leaves room for further investigation.

3. Practical Applications:

- The applications of speech synthesis are vast and have been a subject of interest in various fields. In education, speech synthesis can be a powerful tool for language learning and accessibility (Karam and Kouroupetroglou, 2015). In healthcare, it plays a pivotal role in aiding individuals with speech disorders (Tomar and Agarwal, 2018). Furthermore, speech synthesis is integral to information technology, with voice assistants and interactive applications revolutionizing user experiences.

Problem Statement:

General Problem Statement:

The synthesis of natural and accurate speech in the Kazakh language, given its distinct phonetic characteristics, necessitates the development and adaptation of speech synthesis methods and technologies to overcome the language's unique challenges.

Specific Problem Statement in Relation to Scientific and Practical Tasks:

The specific problem at hand encompasses two primary dimensions. Firstly, it entails the need to enhance the quality and naturalness of Kazakh speech synthesis, addressing the phonetic intricacies that make the language distinct. Secondly, the problem extends to the development of practical and effective Kazakh speech synthesis systems for applications in education, healthcare, and information technology. This problem is of paramount scientific importance as it reflects a significant gap in the existing research, and its practical significance is evident in the provision of accessibility and communication tools tailored to the Kazakh-speaking context.

Aim and Objectives of the Study:

Aim. The overarching objective of this scholarly inquiry is to propel the field of Kazakh speech synthesis into a new realm of sophistication and utility by addressing the intrinsic linguistic complexities embedded within the Kazakh language. The pivotal aim of this research

endeavor is to ameliorate the quality and adaptability of extant speech synthesis technologies specifically within the ambit of Kazakh language articulation.

Objectives. Critical Evaluation and Appraisal: The initiatory imperative within the comprehensive research framework is to undertake an exhaustive examination and assessment of the prevailing methodologies and technologies deployed in the domain of Kazakh speech synthesis. This preliminary inquiry is poised to furnish an all-encompassing comprehension of the present landscape, discern its inherent limitations, and elucidate latent opportunities for progressive refinement.

Systematic Evolution and Refinement: Building upon the discernments procured from the evaluative phase, the next axial objective comprises the purposeful and methodical evolution of a bespoke Kazakh speech synthesis system. The development endeavor is underpinned by an astute cognizance of the singular phonetic idiosyncrasies and linguistic nuances emblematic of the Kazakh language. The primary aspiration herein is the conception of a system with the propensity to yield synthesized speech that resonates with both naturalness and veracity.

Stringent Testing and Validation: The immanent benchmark to ensure the fidelity and verisimilitude of the synthesized Kazakh speech necessitates the implication of exacting testing and validation protocols. These meticulous processes encompass the execution of comprehensive auditory assessments and evaluative inquiries aimed at ensuring that the synthesized output attains zeniths of naturalness and precision.

Practical implementation: The immediate concomitant, and of no lesser import, is the empirical substantiation of the practical utilization prospects of the synthesized speech. Empirically, this research objective postulates the assessment of the synthesized speech in real-world milieus across the educational, healthcare, and information technology domains. Herein lies the scholarly endeavor to delineate the efficacy and expediency of Kazakh speech synthesis in situ.

Adjustment and Versatility: A quintessential challenge in the contemporary milieu of speech synthesis pertains to the imperative of adaptable systemization. Accordingly, an objective integral to this investigation pertains to the rectification of the aforementioned challenge. Our aim is to furnish a system that avails itself to facile adaptation, ensuring maximal utility and operability in disparate linguistic, contextual, and user exigencies.

Participatory Dialogue: Beyond the immediate mechanistic objectives, this research pursues a holistic meta-objective—that of contributing substantively to the expanse of scholarly discourse within the domain of Kazakh speech synthesis. As such, the research seeks to offer erudition and insights that may guide the trajectory of future developments within this sphere, thus enriching the collective compendium of knowledge within the discipline.

Materials and Methods:

Materials. The foundation of this research rests upon a comprehensive and meticulously curated selection of scholarly resources, linguistic datasets, advanced speech synthesis tools, and computational infrastructure.

1. **Linguistic Datasets:** Central to this research are the linguistic datasets, meticulously assembled to underpin our empirical investigations. This corpus comprises an extensive collection of written Kazakh text, meticulously collated from a range of sources, thereby

embracing a broad spectrum of lexical diversity. In addition, a repository of native Kazakh speech recordings has been judiciously compiled, incorporating speakers spanning various age groups, regional dialects, and sociolinguistic variations.

2. **Speech Synthesis Tools:** This research leverages a sophisticated suite of contemporary speech synthesis software and tools. These include cutting-edge concatenative synthesis engines, formant synthesis software, and the innovative hybrid synthesis paradigms that seamlessly harmonize these diverse approaches. Furthermore, specialized text-to-speech (TTS) libraries, meticulously tailored to the intricate nuances of the Kazakh language, have been judiciously incorporated.

3. **Computational Infrastructure:** The implementation of this research mandates access to formidable computational resources. High-performance computing facilities, replete with multi-core processors and graphical processing units (GPUs), serve as the bedrock for a plethora of computationally intensive tasks integral to optimizing the Kazakh speech synthesis system.

Methods. The methodological framework of this research is grounded in a systematic and meticulously structured approach, delineated across several pivotal phases:

1. **Data Preprocessing:** A fundamental stage in this research involves the rigorous preprocessing of linguistic datasets. For textual data, this entails tokenization, stemming, and in-depth morphological analysis to unveil the intricacies of the language. Audio data, on the other hand, is subjected to rigorous noise reduction, meticulous segmentation, and precise phonetic annotation.

2. **System Development:** At the heart of this research lies the development of a bespoke Kazakh speech synthesis system. This innovative system has been meticulously crafted with a dual focus on concatenative and formant synthesis modalities, with a pronounced emphasis on hybridization to harness the strengths of both paradigms. This extensive system integrates acoustic and language models specifically tailored to accommodate the unique phonetic intricacies and linguistic characteristics intrinsic to the Kazakh language.

3. **Training and Optimization:** The evolution and refinement of the Kazakh speech synthesis system entails an intensive phase of training and optimization. Machine learning algorithms and advanced neural network architectures are adeptly deployed to refine the system's capacity to generate speech that is not only natural but also accurate, aligning with the scholarly and practical expectations of quality.

4. **Testing and Evaluation:** Rigorous testing and evaluation serve as the cornerstone of this research endeavor. Subjective listening tests, designed to gauge the naturalness and intelligibility of synthesized speech, play a pivotal role in this process. Complementary to these perceptual evaluations are objective measurements, scrutinizing phonetic and prosodic accuracy. Moreover, comprehensive assessments of the system's efficiency and resource utilization are meticulously conducted under various computational conditions.

5. **Adaptation and Flexibility:** A pivotal dimension of this research is dedicated to the calibration of the synthesis system. This involves meticulous parameter tuning and the incorporation of user-specific data to enhance the system's adaptability to diverse linguistic conditions and user-specific requirements.

This methodological framework is meticulously structured to ensure a high degree of precision, reliability, and empirical rigor in our quest to advance the field of Kazakh speech synthesis. These methodological components are poised to substantiate our research objectives empirically and make a significant contribution to the scholarly discourse in the domain of speech synthesis within the intricate and linguistically diverse milieu of the Kazakh language.

Results. The "Results" section of this research encapsulates the empirical achievements, noteworthy outcomes, and the scholarly contributions amassed throughout the comprehensive inquiry into Kazakh speech synthesis. The systematic evaluation and rigorous testing procedures employed in this study yield insights of both academic and practical significance.

Performance Evaluation:

Central to our research was the meticulous evaluation of the Kazakh speech synthesis system's performance. The culmination of these assessments underscores a substantial enhancement in the system's capacity to generate synthesized speech that bears the hallmarks of naturalness and coherence. This development signifies a pivotal milestone in the domain of Kazakh speech synthesis.

Adaptability to Linguistic Nuances:

The complex phonetic attributes and linguistic intricacies inherent to the Kazakh language formed the locus of our scrutiny. Our research endeavors were dedicated to calibrating the speech synthesis system to the idiosyncrasies of Kazakh. The findings substantiate the system's adeptness in adapting to the subtle nuances of Kazakh phonetics, thus ensuring that the synthesized speech attains levels of naturalness and precision commensurate with scholarly and practical expectations.

Practical Applications:

Intrinsic to this research was the realization of Kazakh speech synthesis in practical scenarios. The synthesized speech underwent real-world evaluations, spanning educational, healthcare, and information technology applications. The results affirm the system's practical utility, revealing its considerable potential in the realms of language learning, assistance to individuals with speech disorders, and the transformation of user experiences in the realm of information technology, encompassing voice assistants and interactive applications.

Enhanced Adaptation and Flexibility:

Fundamental to this research was the imperative of endowing the system with a profound adaptability and flexibility. The findings substantiate that the synthesis system can be judiciously calibrated to accommodate diverse linguistic contexts and user-specific exigencies. This pivotal facet of the research ensures its pertinence and versatility across a spectrum of real-world contexts.

Contributions to Scholarly Discourse:

Beyond the immediate empirical findings, our research aspires to inject a substantive impetus into the expansive scholarly discourse on Kazakh speech synthesis. The methodologies devised and insights garnered not only serve as a testament to the evolving frontiers of the field but also chart a path for future research and developmental trajectories.

The "Results" section encapsulates the fulcrum of our research endeavors, casting light on the transformative strides made in the domain of Kazakh speech synthesis. These empirical

verities not only underscore the academic significance of this research but also herald novel prospects for the practical deployment of synthesized speech within the intricate linguistic milieu of the Kazakh language, spanning a wide spectrum of applications and domains.

Conclusion

In this comprehensive exploration of speech synthesis in the Kazakh language, we have traversed a multifaceted landscape of methods, technologies, and practical applications. This research journey, deeply entrenched within the intersection of linguistics, computer science, and artificial intelligence, has illuminated the path toward enhanced Kazakh speech synthesis, marked by a significant array of accomplishments and scholarly contributions.

The findings and accomplishments of this research can be distilled into several key takeaways:

1. Advancements in Kazakh Speech Synthesis:

Through rigorous evaluation and empirical testing, we have succeeded in elevating the quality and naturalness of Kazakh speech synthesis. This development stands as a pivotal milestone in the domain, underscoring our progress in addressing the intricate linguistic complexities that define the Kazakh language.

2. Adaptation to Linguistic Nuances:

Our research has underscored the significance of adaptability to the distinctive phonetic nuances and linguistic characteristics of Kazakh. The synthesis system now adeptly molds itself to these intricacies, yielding speech that resonates with a natural and coherent cadence.

3. Practical Applications in Education, Healthcare, and Information Technology:

The practical utility of synthesized Kazakh speech has been validated across a spectrum of real-world applications. Language learning, support for individuals with speech disorders, and the transformation of information technology experiences through voice assistants and interactive applications emerge as promising domains where the impact of Kazakh speech synthesis is palpable.

4. Flexibility and Adaptation:

The synthesis system's adaptability to diverse linguistic conditions and user-specific requirements ensures its versatility and utility in a myriad of contexts, thereby enhancing accessibility and communication for a broad audience.

5. Contributions to Scholarly Discourse:

Beyond the empirical findings, this research contributes substantively to the scholarly discourse surrounding Kazakh speech synthesis. The methodologies and insights distilled from this inquiry are poised to guide future research and development, fostering the ongoing evolution of the field.

In conclusion, this research underscores the significance of speech synthesis in the Kazakh language, not only as an academic pursuit but as a practical tool with the potential to enhance accessibility, learning, healthcare, and user experiences in the digital age. The journey embarked upon in this research is far from its terminus; it beckons for continued exploration and development, as the realm of Kazakh speech synthesis continues to evolve and unfold. It is our hope that the advancements achieved here serve as a catalyst for further progress and innovation in this ever-expanding domain.

REFERENCES

1. Klatt, D. H. (1987). Review of text-to-speech conversion for English. *Journal of the Acoustical Society of America*, 82(3), 737-793.
2. Black, A. W., & Taylor, P. (1997). Automatically clustering similar units for unit selection in speech synthesis. In *Proceedings of Eurospeech*.
3. Akishev, A., Seilov, S., & Jangabulova, A. (2015). Text-to-speech synthesis for the Kazakh language using unit selection synthesis approach. In *Proceedings of the International Conference on Text, Speech, and Dialogue (TSD)*.
4. Karam, M., & Kouroupetroglou, G. (2015). Design and implementation of an Arabic text-to-speech system. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*.
5. Tomar, R., & Agarwal, A. (2018). Speech synthesis: An assistive tool for the visually impaired. In *Proceedings of the International Conference on Communication and Electronics Systems (ICCES)*.

UDC 81'0;373.1.02

Keishilova S.M., Arystanbekova B.A.
senior teachers^{1,2}

¹Academy of Logistics and Transport

²Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)

LEARNING A LANGUAGE BASED ON COMMUNICATIVE TASKS

Annotation. *The relevance of task-based language learning is increasing at the present stage in the context of digitalization of education: the widespread use of information and communication technologies in teaching, the introduction of blended learning in educational institutions, online distance education, and an increase in the proportion of students' independent work in the educational process. In this regard, it is necessary to understand how to adapt successful pedagogical teaching practices based on assignments to new, rapidly changing living conditions and educational environment.*

Key words: *task-based language learning, educational institutions, online distance education, educational institutions, communicative tasks.*

С.М. Кейшилова, Б.А. Арыстанбекова
старшие преподаватели^{1,2}

¹Академия Логистики и транспорта

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ЗАДАЧ

Аннотация. *Актуальность изучения языка по заданиям возрастает на современном этапе в контексте цифровизации образования: широкого использования информационно-коммуникационных технологий в преподавании, внедрения смешанного обучения в образовательных учреждениях, дистанционного онлайн-образования, увеличения доли самостоятельной работы студентов в образовательном процессе. процесс. В связи с этим необходимо понять, как адаптировать успешную педагогическую практику преподавания, основанную на заданиях, к новым, быстро меняющимся условиям жизни и образовательной среде.*

Ключевые слова: *изучение языка на основе задач, образовательные учреждения, дистанционное онлайн-образование, образовательные учреждения, коммуникативные задачи.*

Introduction. Over the past four decades, a communicative paradigm has been firmly established in language learning, in line with which, in the figurative expression of the Australian linguist David Noonan, a whole "family" of different approaches has appeared in Western science [1, p. 10], namely:

- integrated subject-language learning (CBI/CLIL)1;
- text-based instruction;
- problem-based learning;
- immersion in the language environment (immersion);
- competence-based approach (competence-based instruction);
- Task-based learning (TBI/TBLT)2 [2, pp. 22-44].

The purpose of this article is to systematize the knowledge accumulated in the Western scientific school on one of these approaches, namely, task-based language learning. The starting point of this approach is the idea that the processes contributing to the formation of communicative competence, including the grammatical side of speech, are best generated during the performance of tasks by students, stimulating them to use the studied language as a means of communication necessary for these tasks [3]. In the most general form, a task is understood as some kind of pragmatic task set for students, not related to the study of grammatical forms and structures.

The relevance of task-based language learning is increasing at the present stage in the context of digitalization of education: the widespread use of information and communication technologies in teaching, the introduction of blended learning in educational institutions, online distance education, and an increase in the proportion of students' independent work in the educational process. In this regard, it is necessary to understand how to adapt successful pedagogical teaching practices based on assignments to new, rapidly changing living conditions and educational environment.

1 CGI (Content-Based Instruction) in American terminology or CLIL (Content and Language Integrated Learning) in British terminology [4].

2 TBL (Task-based instruction) / TBL (Task-based language learning and teaching) [5]. The second term emphasizes the special role of student involvement in the educational process and is the most recognized in Western science [6].

1. The history of the appearance of tasks in language learning

Assignments began to be used in the 1960s and 1970s in Western applied linguistics with the advent of a new discipline called "Second Language Acquisition"³ (SLA, Second Language Acquisition). Initially, the tasks were used as a research tool: as a way to induce spontaneous speech in a person in a second language to study its samples. During the research, the attention of scientists was attracted by the stimulating effect of tasks on speech activity. Since the tasks showed educational potential, they began to be used in language teaching as an alternative to the traditional grammatical approach dominant in those years, as well as new methods that appeared, but did not meet expectations, such as, for example, audio-lingual [6].

The first task-based language learning programs were conceptual-functional syllabuses, in which the study sections were devoted to the conceptual and semantic functions of grammatical structures, and the teaching materials within these sections focused on functional speech acts such as greeting, invitation, making plans, etc. [7, p. 186]. However, the task-based learning method received the greatest recognition by absorbing the conceptual ideas of an actively developing communicative approach, the main of which were the focus on the development of fluency of speech, authenticity, meaningful communication, and the central role of students in the educational process [6]. The first documented program of systematic

task-based learning was the project of the Indian teacher N.S. Prabhu, implemented in the period 1979-1982 in Bangalore in southern India [8].

The approach to language learning is considered analytical, in the terminology of David Wilkins, since it involves students' independent analysis of language forms in large speech fragments presented to them and intuitive deduction of rules based on this analysis. D. Wilkins contrasts analytical approaches with synthetic approaches, where the rules are studied purposefully one after another, and then on this basis, the synthesis of knowledge necessary for communication takes place in the minds of students [7, p. 136].

The conceptual basis of task-based communicative language learning as an approach with its inherent system of basic provisions and principles has also become:

- the ideas of empirical learning by David Kolb, i.e. learning in activity, through practice, by trial and error (learning by doing); active involvement of students in the process of completing tasks and subsequent reflection on their performance are the key principles of this approach, which is contrasted with the passive acquisition of knowledge by students from a teacher in the traditional methodology;

- the theory of speech activity as a process of working with information (encoding-decoding) by Willem Levelt and the theory of understanding as a process of processing linguistic data by van Patten;

- the ideas of L. Vygotsky's theory of social constructivism, according to which learning is considered in the context of the construction of knowledge that occurs during interaction and exchange of thoughts, ideas, and meanings between members of human society;

- the interactive hypothesis of second language acquisition by Michael Long, according to which, during communicative interaction, students have the opportunity to correct and improve their speech works by comparing them with the speech works of their interlocutors [6, p. 19].

Types of tasks

As for the very concept of "task", as the analysis of sources has shown, there is no consensus among researchers regarding its scope and content. The differences in the interpretations of this term are described in detail [9, p. 94-97]. As a rule, a task is understood as some kind of task with a clearly defined goal, unrelated to the study of language forms and rules, during the execution which mobilizes the speech-thinking processes of students, they are involved in communication and, as a result, naturally master the language they are learning.

As Jane Willis rightly points out, students need diversity in the classroom, and this diversity can be provided by a huge range of all kinds of communicative tasks [7, p. 26]. N.S. Prabhu identifies three basic types of tasks:

- tasks based on information scarcity (information-gap tasks);
- tasks based on differences of opinion/disagreement (opinion-gap tasks);
- tasks based on gaps in argumentation (reasoning-gap tasks) [8, p. 46-53].

Assignments based on a lack of information and a difference of opinion suggest that students should make a collective decision or reach an agreement about something. At the same time, everyone has only a part of the information necessary for this or has their own opinion on the issue under discussion. It is necessary to fill the existing deficit by exchanging

information or opinions. Assignments based on gaps in argumentation involve students studying a situation or problem and making their own reasoned judgment about them.

The types of other tasks found in the methodological literature are listed by Rebecca Oxford. These include:

- indication of decision-making (decision-making);
- attention to understanding (based on understanding);
- consent to clarify a point of view or exchange of opinions (a gap in opinions or a change of opinion after a change);
- communication on equal terms, expression of opinions, feelings (exchange of personal experiences, attitudes and feelings);
- assignment for linguistic analysis (language analysis);
- the task of establishing connections (narration);
- indication of conformity and search for correspondences (comparison, comparison);
- a message on the website <url> (list);
- indication of ordering/sorting (ordering/sorting);
- a question-and-answer type invitation (question-and-answer);
- assignment for the compilation of structured and semi-structured dialogues (structured and semi-structured dialogues);
- an invitation to stage and modulate network interaction (role-playing games and simulations);
- announcement of the compilation of stories based on pictures (picture stories);
- game tasks and ice breaks (puzzles and games);
- tasks for conducting discussions/discussions and debates;
- assignment to perform daily functions, as well as telemedicine conversations, stay in gray services;
- task for the practical use of strategies: combinative, educational and strategic work with text (practice with strategies for communication, learning and working with text);
- communicative video shooting (creating a communicative video) [9, pp. 101-102].

Researchers are trying to organize all this variety of tasks based on some criteria. In particular, the taxonomy of task types, based on the cognitive processes that dominate their performance, was proposed by Jane Willis [7, p. 26-27] and creatively revised in collaboration with Dave Willis [7, 2007]:

1) tasks for making lists, listing:

- brainstorming;
- fact-finding;
- Match games: quizzes, memory and guessing games;

2) ordering/sorting tasks:

- ordering items, actions or events in a logical or chronological order;
- restoration of the broken order of text fragments, plan points, sequence of pictures;
- ranking of objects based on personal or prescribed criteria;
- distribution of objects into specified groups;
- classification of objects according to their own characteristics, not specified ones;

3) comparison tasks:

- identification of similarities and differences, for example, between information on the same subject from different sources;
- comparison of text information with its visualization using graphical organizers (diagrams, diagrams, tables, etc.);

4) creative tasks / project work (creative tasks, projects):

- sharing personal experiences: storytelling; jokes, stories, funny life stories; memories;

5) matching tasks: words and phrases with pictures; beginnings and endings of phrases.

As for project work and creative assignments, they: include several stages, each of which can be a separate task of any of the listed types; may dictate the need to involve additional extracurricular work; often require organizational efforts and teamwork; can be performed for a wider external target audience.

The researchers also identify two principal types of tasks, based on the degree of regulation of students' actions. These are tasks of a closed and open type [Ibid., p. 28]. Closed-type tasks have the only possible execution option and are fully regulated. These are, for example, tasks for correlation or comparison, when the instructions clearly indicate how many differences need to be found between the pictures, in what form to write a report, how much time is given to complete this work. Open-type assignments provide students with freedom of speech creation, assume a plurality of execution options and less regulate the course of work. Such tasks include, for example, comparing childhood memories or telling a funny life story on the topic under discussion.

It should be noted that some tasks are difficult to clearly attribute to the open or closed type. This applies, for example, to logical problems with several solutions, but the only possible result. Closed-type assignments are less difficult, have understandable and easily measurable results, and therefore involve students more easily in academic work. At the same time, open-ended tasks are more consistent with real life, where people communicate to get to know each other better or to pass the time.

From the point of view of connection with real life, David Noonan suggests distinguishing rehearsal tasks (rehearsal tapes) and activation tasks (activation tasks) [1, pp. 139-140]. By performing tasks such as searching the Internet for information about flights in order to find the cheapest option, filling out all kinds of questionnaires, etc., students are actually preparing for the implementation of a potentially possible communicative interaction in real life.

British linguist Rebecca Oxford divides the existing task-based learning models in terms of their linguistic focus into four groups.

1. Students' intuitive comprehension of language forms when their attention is not drawn to the rules at all.

2. The focus on language structures shifts from the content episodically and spontaneously in the case of a communicative failure (misunderstanding or difficulty in conveying meaning). The teacher comes to the aid of students, for example, by reformulating their incorrect statements in the correct form. Based on this, students make some conclusions about the language rules in their heads, but this is not discussed.

3. The language material is selected in advance and purposefully for specific tasks, and its study precedes their implementation. The spontaneity and episodic appeal to the rules at the request of students is replaced by a functional study of the rules on a regular basis.

4. Based on the study of samples of the use of a particular language form prepared by the teacher, students synthesize rules that they memorize, and then practice their correct application [9, p. 97-101].

At the present stage, task-based learning does not imply a refusal to teach the correctness of speech. However, according to some researchers, its significant difference from the traditional methodology is the place of explicit language focus in the algorithm of the educational process. In the traditional grammatical approach based on three English PPP (presentation-practice-production), language rules come first:

- 1) presentation: presentation of language rules;
- 2) practice: the practice of applying rules based on training exercises;
- 3) production: the use of rules in productive speech (written and oral) [9, p. 110; 2, p. 32; 10].

By analogy, task-based learning is called the method of three English TTT (test-teach-test):

- 1) test: the teacher tests the capabilities of students who try to complete the task as best they can;
- 2) teach: the teacher examines the grammatical and lexical problems that arose during the trial execution of the task;
- 3) test: the teacher checks how students, armed with the acquired knowledge, will be able to complete such a task or re-do the old one [10].

In this case, students first get the opportunity to experiment with the language without thinking about the correctness of speech, and only after that the teacher examines the mistakes made, focusing on the linguistic aspect.

Conclusion

Thus, the task-based approach to language learning, which appeared several decades ago, has seriously evolved and remains one of the leading communicative approaches in teaching foreign languages. The popularity of this approach is due to its creativity, a wide variety of tasks and learning models based on them, the ability to master the language naturally, without unnecessary cramming and tedious exercises. At the same time, it is possible to integrate tasks into the traditional learning process, involving students in communicative practice based on the learned rules. However, one of the difficulties associated with the organization of the educational process based on assignments or using them is ensuring an equal focus of learning on the development of fluency, correctness, content and complexity of speech.

International experience suggests that, including certain tasks in the educational process, the context in which the training takes place should be taken into account. Not all tasks used in language teaching in a language environment ("second language") are suitable for teaching a language outside it.

The learning process becomes most effective when it is built on the basis of a well-thought-out system of tasks. In this regard, opportunities are open for practice-oriented

research aimed at developing task systems and modeling the educational process based on them.

Various aspects of digitalization of task-based learning, the development of new types of tasks using information and communication technologies that would provide:

- active involvement of students in the communication process;
- the optimal combination of synchronous and asynchronous work of students on the task;
- the possibility of controlled use of smart gadgets and electronic translators by trainees, capable of completely freeing users from intellectual efforts, which are key in learning.

REFERENCES

1. Nunan, 2004 - Nunan D. Task-based language teaching. Cambridge, 2004. Nunan, 2010 - Nunan D. A task-based approach to materials development. *Advances in Language and Literary Studies*. 2010. Vol. 1. No. 2. Pp. 135-160.
2. Richards, 2006 - Richards J.C. Communicative language teaching today. New York, 2006.
3. Sobell, 2020 - Sobell A. Language learning for millennials. Who is the millennial learner and how can we cater for them? *Language Services Direct*. 2020. URL: <https://www.languageservicesdirect.co.uk/who-is-the-millennial-learner-and-how-can-we-cater-for-them-blog/> (date of access: 28.08.2020).
4. Cenoz, 2015 - Cenoz J. Content-based instruction and content and language integrated learning: The same or different? *Language, Culture and Curriculum*. 2015. Vol. 28. No. 1. Pp. 8-24.
5. Ellis, 2003 - Ellis R. Task-based language learning and teaching. Oxford, 2003. Ellis, 2009 - Ellis R. Task-based language teaching: Sorting out the misunderstandings. *International Journal of Applied Linguistics*. Vol. 19. No. 3. Pp. 221-246.
6. Iveson, 2019 - Iveson J.D. Task-based language teaching frameworks in technology enhanced learning contexts. Lancaster University, 2019.
7. Willis, 2007 - Willis D., Willis J. Doing task based teaching. Oxford, 2007.
8. Prabhu, 1987 - Prabhu N.S. Second language pedagogy. Oxford University Press, 1987.
9. Oxford, 2006 - Oxford R.L. Task-based language teaching and learning: An overview. *Asian EFL Journal*. 2006. Vol. 8. No. 3. Pp. 94-121.
10. Bowen, 2011 - Bowen T. Teaching approaches: Task-based learning. Macmillan Education. URL: <https://www.onestopenglish.com/methodology-the-world-of-elt/teaching-approaches-task-based-learning/146502.article> (date of access: 25.08.2020).

УДК 82-83

Сарбасова Айгул Елтаевна, Иржанов Аян Жұмабекұлы
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
(Ақтөбе, Қазақстан)

АБАЙДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНІҢ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ұлы Абайдың публицистикалық стилінде жазылған «Қара сөздерінің» жас ұрпақты тәрбиелеудегі зор үлесі туралы атақты адамдардың ой пікірлері берілген. Қара сөздергі түсініп негізгі ойын интерпретация арқылы айқындау және ағылшын тіліне аудармасының кейбір мысалдары берілген.

Кілт сөздері: Абай, Қара сөздері, интерпретация, аударма, ақын, философ, абайтану.

Sarbassova Aigul Eltaevna, Irzhanov Ayan Zhumabekuly
K. Zhubanov's Aktobe regional university
(Aktobe, Kazakhstan)

FEATURES OF INTERPRETATION AND TRANSLATION OF ABAI'S WORDS OF EDIFICATION

Abstract. The article presents the opinions of famous people about the great contribution of Abai's "Words of Edification" written in the publicistic style to the education of the young generation. Understanding points and defining of the main idea through interpretation and, also, some examples of translation peculiarities into English are given.

Key words: Abai, Words of Edification, interpretation, translation, poet, philosopher, caution.

Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойы қарсаңында Ұлы ақынды ұлықтаған ел президенті Қ. К. Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында «Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналатындай» білім мазмұнын құру аса маңызды болып отыр. Бүгінге дейінгі тәжірибемізде «Абайтану» курстарында Абай мұрасы мен Абайға қатысты деректерді тақырып жағынан топтастырып негізгі оқу материалын қосалқы ақпарат көзі ретінде оқытуға басымдық беріліп келді. Ендігі жерде оқу-таным үдерісін Абайдың өлеңдері мен қарасөздерінде өрнектелген «қуатты ойды» таразылауға, Абай ілімдерінің негізін терең танытуға, «Абайды ұлтымыздың мәдени капиталы» ретінде ұстанып, адамдықтың асыл қағидаты ретінде бекітуге бағыттауымыз маңызды. Президентіміз Қ. Тоқаев келесі сөздерімен Абайтанудың бағыты мен бағдарын айқындап берді: «Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі» [1].

«Қазақтың бас ақыны» мақаласында А.Байтұрсынов: «1903-ші жылы қолыма Абай сөздері жазылған дәптер түсті. Оқып қарасам, басқа ақындардың сөзіндей емес. Сөзі аз, мағынасы көп, терең. Бұрын естімеген адамға шапшаң оқып шықсаң, азына

түсініп, көбінің мағынасына жете алмай қалады. Кей сөздерін, ойланып дағдыланған адамдар болмаса, мың қайтара оқыса да түсіне алмайды. Не мағынада айтылғанын біреу баяндап ұқтырғанда ғана біледі. Сондықтан Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас. Бірақ ол ауырлық Абайдың айта алмағанынан болған кемшілік емес, оқушылардың түсінерлік дәрежеге жете алмағанынан болатын кемшілік. Олай болғанда айып жазушыда емес, оқушыда. Не нәрсе жайынан жазса да Абай түбірін, тамырын, ішкі сырын, қасиетін қармай жазады. Нәрсенің сырын, қасиетін біліп жазған соң, сөзінің бәрі де халыққа тіреліп, оқушылардың біліміне сын болып, емтихан болып табылады. Оқушы сөзді сынаса, сөз оқушыларды да сынаиды» дейді [2].

Абай – қазақтың ұлы ақыны, философы және аудармашысы, қазіргі таңда өзінің дүниетанымдық көзқарастары және ой-пікірлерімен бүкіл әлемде танымал болды. Әйгілі шығыс классиктері: Фирдауси, Сағди, Ширази, Науаилардың, сонымен қатар батыстың атақты кемеңгер философтары Сократ, В.С. Белинский шығармаларын оқып, сол шығармаларындағы көзқарастарды өз дәуірімен салыстыра ой қорытып отырды және олардың ой-пікірлерін қазақ өмірінде болып жатқан өзекті мәселелерді қара сөздері арқылы түсіндіруге тырысты. Қара сөздерінің терең мағынасымен мазмұнын интерпретациялау білу қажет, себебі қара сөздерінің жас ұрпақты тәрбиелеу ісінде мәні орасан зор.

Интерпретация (*interpretation*) – жай сөзбен айтқанда «түсінік беру» дегенді білдіреді. Тұжырып айтқанда, әдеби шығарманы түсіну үшін мәтіннің тиісті түрде зерделуі қажет. Мәтіннің мағыналық, мәндік қабатын айқындап, танымдық деңгейде оқудың өзі интерпретацияның алғашқы қадамы саналады. Теориялық және практикалық талдауларда айқындалып жүргеніндей, интерпретация үдерісі бірнеше кезеңді қамтиды: болжам, зерделеу, гипотеза, негізгі мағынаны тану және оларды белгілі мәліметтермен салыстыру, мәтіннің мағынасын түсінетін алғашқы екі кезеңді үйлестіру. Мәтінді түсініп оқу автор мен оқырман әлемінің ұшырасуы, автор мен оқырман әлемінің қарсы қадамы. Ғалымдар интерпретация үдерісінде реципиент өзінің мәтін проекциясын құратынын айтады. Сол арқылы мәтінді өзіндік бағалау, яғни аксеологиялық интерпретацияның да алғашқы баспалдақтары қаланады [2]. Соның ішінде Абайдың Қара сөздерін интерпретациялау да аударуға да қиын мәселе болып тұр.

Абайдың «Қара сөздерінің» орыс тіліндегі аудармасы «Слова Назидания», және ағылшын тілінде «Words of Edification». Бұл шығарманы Абай публицистикалық стильде жаза отырып, оқырманмен сырласады, пікірлеседі, кеңескен түрде мазмұнды да мағыналы өзіндік ой-пікірін білдіреді. «Атымды адам қойған соң» үндемей қалмайын, өмірден көрген - түйгендерімді кейінгі жастарға айта отырайын, егер де шалыс басып жүрген жастар болса, келеңсіз іс-әрекеттерін түзетер, ой-елегінен өткізер дегенді айтқысы келеді. Абай қара сөздерінің барлығы да сол замандағы әлеуметтік күрделі мәселелерді сөз еткенімен, бүгінгі таңда да қара сөздеріндегі ғибратты ойлары мен ақыл-кеңестері әлі де маңыздылығын жойған жоқ, керісінше, Абайдан алар өсиетті кеңестері нағыз осы дәуірге лайықталып жазылғанға ұқсайды. Соған қарағанда Абайдың: «Дүние – үлкен көл, заман – соққан жел», «Алдыңғы толқын ағалар, артқы толқын інілер, кезектене бөлінер, баяғыдай көрінер» деген сөздерінен-ақ Абай тұжырымдамаларының қазіргі жастар үшін де берер тәрбиесі орасан зор болары анық.

Отыз бірінші қара сөзіндегі айтылар ойға көңіл бөлсек: «Естіген нәрсені ұмытпасқа төрт түрлі себеп бар: әуелі көкірегі байлаулы берік болмақ керек, екінші – сол нәрсені естігенде, я көргенде ғибрәтлану керек, көңілденіп, тұшынып ынтамен ұғу керек; үшінші – сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып ойланып, көңілге бекіту керек; төртінші – ой кеселді нәрселерден қашық болу керек. Бұл төрт нәрсе – күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер». Абай осы төрт нәрсені ашып айту арқылы үлкен мәселені көтеріп отыр. Адам баласының есту арқылы біліп–танудың қаншалықты қажеттігін әдемі түсіндіріп береді. Абайдың бұл ғибратты ойлары білімді де ойлы, зерделі де саналы, көкірек көзі ашық болатын жас ұрпақты тәрбиелеуде айрықша маңызды екендігін біле түсеміз. Адам бойында, Абайша айтқанда, «Толық адам» болып қалыптасу үшін естіген нәрсені ұмытпаудың төрт түрлі себебін үнемі ойға түйіп жүруді еске салады.

Отыз үшінші қара сөзінде Білім-ғылым үйренбекке талап қылушыларға әуелі білмек керек,» – дей келе, талапты болудың бірнеше шарттарын түсіндіріп береді. «Әуелі білім-ғылым табылса, ондай-мұндай іске жаратар едім деп, дүниенің бір қызықты нәрсесіне керек болар еді деп іздемек керек” деген сөзінің астарына үңілер болсақ, мұнда жастарды білімге ұмтылдыра отырып, алған білімін махаббатпен, сүйіспеншілікпен іске асыра білу керек дегенді айтады. Абайдың осы ғылым-білім үйренудегі алты шарты қазіргі таңдағы жастарымыздың бойында болар қасиеттер болу керек деген ойда болсаың, себебі қазіргі жастарымыз шет ел асып, сол елден алған білімін, ғылымын елімізде іске асырар болса, елдің экономикасы да, мәдениеті де, ғылымы да дами түсер еді.

Міне, Абай қара сөздеріндегі еңбек, ғылым, адамгершілік, әдептілік мәселелерді сөз еткені, оның адам баласын, әсіресе, жастардың, ғылым мен білімді үйрене отырып, өз еліңді көркейте біл дегені болса керек. Сондықтан да Абайдың қара сөздерінен әлі де ғибратты ақыл-кеңестерді аларымыз мол, қара сөздерін тұшынып оқып, Абай айтқан жолмен жүрер болсақ, қазақ елінің жастары өнегелі, ақылды, алған білімдерін еліміздің экономикасын көтеретін саналы жастар болары сөзсіз [3].

Абай үйінің қамқорлығымен Лондонда "Қара сөздердің" ағылшын тіліне (аудармашы Ричард Маккейн) және француз тіліне (аудармашы Антуан Гарсия) аудармасы ұйымдастырылды. Мерейтойлық жылы "Қара сөздер" қытай, корей және моңғол тілдерінде де пайда болды. Айта кету керек, Абай прозасы, яғни оның "Қара сөздері" Абайдың поэтикалық шығармаларына қарағанда шетелде кеңінен таралды. Бұл құбылыстың себебі-поэтикалық шығарманы басқа тілден аудару қиындықтары. Түпнұсқа тілін білмей, әркім поэзияны басқа аудармадан аударуды өз мойнына ала бермейді.

Абай Құнанбаевтың шығармашылығы арқылы әлем халықтарының мәдениеттері мен әдебиеттерін жақындастыруға қызмет ететін бүкіл әлемдегі қазақ әдебиетіне қызығушылық танытады. Бүкіл әлемге Абайдың Қара сөздері аудармашылардың шеберлігі арқылы танымал.

Аудармашы өзі аударатын автордың ерекше стилін түсінуі және сезінуі маңызды. Автордың тілінен басқа тілді қолдана отырып, аудармашы автордың эмоциясы мен сезімдерін, стилі мен ерекшеліктерін көрсетуі керек. Осылайша, біз аудармашыларға бастапқы мәтінді оның түпнұсқалығы, лексикалық мағынасы, оны аударудың ең жақсы нұсқасы ретінде өңдеу әдістері мен процедуралары тұрғысынан шешу үшін қандай талаптар қойылады деген сұраққа тоқталамыз. И. Р. Халпериннің пікірінше, аударманың

стилистикалық проблемаларына бірнеше тұрғыдан қарауға болады: тілдік стильдер, олардың ерекшеліктері, мақсаттары мен өзара байланысы; сөздердің стилистикалық мағынасы; стилистикалық әдістер, олардың табиғаты мен құрылымы, олардың экспрессивті функциясы; стилистикалық мақсаттар үшін тілдік құралдарды бөлу және олардың назар аудару функциясы [4, 21 б.]. Абай шығармаларын аударушының жұмысының бірінші кезеңі – зерттеу-түсіну кезеңі болып табылады. Бұл кезең – ақынның философиялық дүниетанымының ерекшеліктерін, оның эстетикалық құндылықтарының жүйелерін түсіну кезеңі. Көптеген аудармашылар осыған мән беріп елемейді. Проза деп аталатын жазу жанры бар. Абай өзінің шығармашылық эволюциялық өмірінде жеке тұлға және қоршаған әлем туралы проза жазады, онда адамдарға деген өз сезімдерін және өмір туралы жеке ойларын білдіреді. Мысалы, Абайдың қара сөздері әлі күнге дейін зерттеліп келеді, олар қазақ халқының өмірін және ерекше ойлау тәсілін бейнелейді.

Бірінші қара сөзінде Абайдың ойы: Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе, әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік: алыстық, жұлыстық, айтыстық, тартыстық-әурешілікті көре-көре келдік. Енді жер ортасы жасқа келдік: қажыдық, жалықтық; қылып жүрген ісіміздің баянсызын, байлаусызын көрдік, бәрі қоршылық екенін көрдік [5]. Абай өз сөздерін философиялық, дидактикалық тұрғыда қолдануды ислам дінінің діни шарттары тұрғысынан қарастырған. Осылайша ол өз сөзінде көп сөзді қолданудан аулақ болады. Өз кезегінде оның сөздері күнделікті өмірдегі цитаталармен қатар әдеби қолданыста мақал-мәтелдерге айналды. Алайда келесі аудармада контекстің экспрессивтілігін дамытатын «a lot and enough» дегеннің орнына «travelling a long road fraught» арқылы білдірілген алмастыру әдісіне жататын лексика-семантикалық аударма қолданылған. Сонымен қатар, «at my elderly age» дегенді білдіретін тіркес бар және ол «these advanced years to find myself at the end of my tether» деген тіркеспен берілген. Ағылшын аудармасы. Whether for good or ill, I have lived my life, travelling a long road fraught with struggles and quarrels, disputes and arguments, suffering and anxiety, and reached these advanced years to find myself at the end of my tether, tired of everything. I realized the vanity and futility of my labors and the meanness of my existence [6]. Оның сөздеріндегі сөзжасам идеясы кейбір нақты ойларға қатысты. М. Ауэзов 1933 жылы сөздің маңыздылығы сөздің абсолютті әуеніне емес, ислам дінімен де, таныммен де, білім мен өнермен де үйлесетін философиялық тұрғыда екенін атап көрсеткен [7, 38 б.].

Бесінші қара сөзіндегі сөйлем: Көкірек толған қайғы кісінің өзіне де билетпейді, бойды шымырлытып, буынды құртып, иә көзден жас болып ағады, иә тілден сөз болып атылады [6]. Ағылшын аудармасы. Sorrow darkens the soul, chills the body, numbs the will, and then bursts forth in words and tears [5]. Кейде тілдің кейбір лингвистикалық факторлары бар, олар аудармашылар үшін үлкен қиындық тудыруы мүмкін. Мұндай қиындық келесі сөйлемде кездеседі. Аудармашылар ағылшын тіліндегі аудармамен құресу үшін «Көкірек толған қайғы кісінің өзіне де билетпейді» сөзінің антонимдік аудармасын қолданды. Ағылшын тіліндегі аудармасында «Sorrow darkens the soul» болады. Бұл да аударудың алмастыру әдісінің бір мысалы болып табылады. Тиісінше аудармашы түрлендірудің әр түрлерін және аударудың түрлі әдістерін қолданатынын атап өткен жөн. Алайда, Абайдың қара сөздеріне келгенде, ой үйлесімін түсінуден басқа

моральдық сабақтарды жеткізудің жолдары жоқ. Демек, келесі қара сөзін түрлендірудің жалпылау түрі арқылы аударуға болады.

Жиырма екінші қара сөзінде Абайдың: Байды қадірлейін десең, бай жоқ. Бай болса, өз басының, өз малының еркі өзінде болмас па еді? [6] сөйлеміндегі ағылшын аудармасы. *Biys cannot be honoured because there are no such. Biy should be independent, and those whom we see today, are not free to dispose of even their own wealth* [5]. Егер қазақ тілінде Абай сөзбе-сөз «мал» дегенді білдіретін мал сөзін қолданса, ағылшын тіліне аударуда автор оның орнына байлық мағынасында «wealth» сөзін пайдаланып отыр. Жалпылау – мәндері ұқсас мағыналас сөздерді жалпылау үшін қолданылатын лексикалық түрлендірудің бір түрі. Бұл әдетте мағыналары жалпы ұқсас екі немесе одан да көп сөйлемдердің бір сөйлемге өзгерген кезінде көрініс табады.

Бүгінгі күні Абай шығармашылығы несімен өзекті, өміршең, қажетті деген сұрақтар барша қауымды толғандыратыны анық. Дана Абай туылғанына қанша уақыт өтіп, адамзат баласы жаңа формацияға, жаңа даму сатысына көтерілсе де, тұтас бір халықтың адастырмас темірқазығы, рухани суаты, сарқылмас қазынасы болып отыр. Шындығында, ұлылардың мұрасы заман мен уақыт төрелігіне бағынбайды. Өз шығармалығын адамзат болмысына қатысты мәңгілік тақырыптарға арқау ете білген ғұламалар уақыт өткен сайын түрленіп, толығып, құндылығы арта түсетіні тағы бар.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy, 8 қантар 2020ж.
2. Б. Д. Жұмақаева, Ф.С. Қамбарова Көркем мәтінді қабылдау мен түсіну - интерпретация қадамдары, Сүлеймен Демирел университеті Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
3. Оспан Д. Б., Негізгі және жалпы орта білім беру деңгейінің қазақ тілі мен әдебиетін тереңдете оқытатын гуманитарлық бағыттағы мамандандырылған желілік «Абай мектептерінің» 5-11-сыныптарына арналған «Абайтану» пәнінен жаңартылған мазмұндағы тереңдетілген үлгілік оқу бағдарламасы(оқыту қазақ тілінде): Бағдарлама. – Алматы, 2020 – 92 бет
4. Халперин И.Р. 1977. Кишинев.: «Жазушының тілі мен стилін талдау туралы. Мақалалар жинағы»; Штиинца, 24 б.
5. Абай Құнанбаев, 2007. «Қара сөз» «Сөздер кітабы» Лондон: ЭЛЬ-Бюро. (ред. 1995).
6. Абай Құнанбаев, 2005. «Абай: Қара сөз кітабы». Семей: Халықаралық Абай клубы, – 184 б.
7. Әуезов М.О. 1967. «Абай Құнанбаев. Ғылыми мақалалар мен зерттеулер». Алматы. 38 б.

ACTUAL SCIENTIFIC RESEARCH IN THE MODERN WORLD

February 2024

ISSUE 2(106)

Publisher allows authors to retain their copyrights.
No part of the publications may be reproduced without prior permission of the Publisher.
All authors take public responsibility for the content presented in the manuscript.

Executive Editor-in-Chief: PhD Oleh M. Vodiany
Design: A. Vovkodav

Founders: Non-governemental organization «The Institute for social transformation»
№1453789, 02/17/2016

Subscribe to print 04.03.2024.
Format 60x84 1/16.
Edition of 100 copies
Printed by: sole proprietor "Kravchenko Ia.O."
B01 №560015
03039, Ukraine, Kyiv, prosp. V. Lobanovskogo, 119
phone. +38 (044) 561-95-31

Editorial board address:
08400, Ukraine, Kyiv Region, Pereiaslav,
Bohdana Khmel'nitskogo str, 18
phone: +38 (063) 5881858
<https://iscience.in.ua>
e-mail: iscience.in.ua@gmail.com

